

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**BOŞANMA SONRASI UYUMUN AİLE STRES VE
UYUM MODELİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ**

Başak ÖKSÜZLER CABILAR

Danışman
Prof. Dr. Adviye Esin YILMAZ SAMANCI

İZMİR - 2023

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI



YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Boşanma Sonrası Uyumun Aile Stres ve Uyum Modeli Kapsamında İncelenmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/01/2023

Başak ÖKSÜZLER CABILAR

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Boşanma Sonrası Uyumun Aile Stres ve Uyum Modeli Kapsamında İncelenmesi

Başak ÖKSÜZLER CABILAR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Psikoloji Anabilim Dalı

Psikoloji Programı

Boşanma, yetişkin yaşamının zorlayıcı yaşam stresörlerinden biridir. Hem ülkemizde hem de dünyada artış gösteren boşanma oranları boşanma sonrası uyumun önemine işaret etmektedir. Ancak, varolan sınırlı sayıda çalışmada boşanmaya uyumun çok boyutlu doğasının gözardı edildiği görülmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. İlki, stres ve uyumu kapsamlı bir şekilde incelemeye olanak sağlayan Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modelini temel alarak, boşanma sonrası uyum mekanizmasını doğasına uygun bir şekilde açıklamaktır. İkincisi, bu mekanizmanın cinsiyet ve çocuk sahibi olma durumuna göre benzerlik gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda, boşanmanın zorluk düzeyi (kaynak kaybı ve boşanmaya bağlı stresörler) ile boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide, kaynakların (aileden, arkadaşlardan ve özel birinden algılanan sosyal destek) ve boşanmaya yönelik algının (kontrol odağı, gelecek odağı ve travma odağı) aracılık rolü yapısal eşitlik modeli ile incelenmiştir. Bu amaçla 250 kadın ve 158 erkek katılımcıya araştırma değişkenlerini değerlendiren öz-bildirim araçları uygulanmıştır. Sonuçlar, boşanmanın zorluk düzeyinin hem doğrudan hem de algılanan sosyal destek türlerini içeren kaynaklar ve kontrol odağı ve gelecek odağını içeren boşanmaya yönelik algı aracılığıyla dolaylı olarak, boşanma

sonrası uyum düzeyi üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bulgulara göre, yapısal model kadınlar ve erkekler ile çocuğu olanlar ve olmayanlar arasında farklılaşmamıştır. Öte yandan, boşanmaya uyum sürecinde algısal süreçlere kıyasla sosyal kaynakların hem kadınlar ve erkekler hem de çocuğu olanlar ve olmayanlar için ortak bir bileşen olduğu belirlenmiştir. Klinik doğurgular, sınırlılıklar ve gelecekte yapılacak çalışmalar için öneriler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, Uyum, Kaynak Kaybı, Sosyal Destek, Kontrol Odağı, Baş Etme, Yapısal Eşitlik Modeli



ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
Examining Post-Divorce Adjustment Within The Framework of Family Stress
and Adjustment Model
Başak ÖKSÜZLER CABILAR

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Psychology
Psychology Program

Divorce is one of the difficult life stressors in adult life. The remarkable increase in divorce rates both in our country and in the world points to the importance of post-divorce adjustment. However, in the limited number of existing studies, it is observed that the multidimensional nature of divorce adjustment is ignored. In this context, the present study has two main purposes. The first is to explain the post-divorce adjustment mechanism in accordance with its nature, based on the Double ABCX Family Stress and Adjustment Model, which allows to examine stress and adjustment in a comprehensive way. The second is to determine whether this mechanism is similar in terms of gender and having children. In this direction, the mediating role of resources (perceived social support from family, friends and a special person) and perception of divorce (locus of control, forward focus and trauma focus) in the relationship between the difficulty level of divorce (resource loss and divorce related stressors) and post-divorce adjustment was analyzed with the structural equation model. For this purpose, self-report tools assessing the research variables were administered to 250 female and 158 male participants. The

results showed that the difficulty level of divorce had an effect on post-divorce adjustment level both directly and indirectly through the resources of perceived social support types and the perception towards divorce consisting of locus of control and forward focus. According to the findings, the structural model did not differ between women and men and those with and without children. On the other hand, it was determined that social resources are a common component in the process of divorce adjustment, both for women and men, and for those with and without children, compared to perceptual processes. The clinical implications, limitations and recommendations for further studies were discussed.

Keywords: Divorce, Adjustment, Resource Loss, Social Support, Locus of Control, Coping, Structural Equation Model

BOŞANMA SONRASI UYUMUN AİLE STRES VE UYUM MODELİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ/PROJE ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ALANYAZIN VE AMAÇ

1.1. BOŞANMA	6
1.1.1. Boşanma ve Boşanmaya Dair İstatistik Veriler	6
1.1.2. Boşanma Nedenleri	9
1.2. BOŞANMANIN ETKİLERİ	13
1.2.1. Boşanmanın Hukuki Etkileri	14
1.2.2. Boşanmanın Ekonomik Etkileri	18
1.2.3. Boşanmanın Sosyal ve Toplumsal Etkileri	19
1.2.4. Boşanmanın Psikolojik ve Fizyolojik Etkileri	22
1.3. BOŞANMA SONRASI UYUM	26
1.3.1. Farklı Uyum Tanımlamaları ve Uyumun Değerlendirilmesi	26
1.3.2. Boşanma Sonrası Uyum ile İlişkili Faktörler	28
1.3.2.1. Demografik Faktörler	28
1.3.2.2. İlişkiye ve Boşanmaya Dair Faktörler	31
1.3.2.3. Psikolojik Faktörler	34

1.4.	BOŞANMA SONRASI UYUMU AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR	36
1.4.1.	Aşama Odaklı Yaklaşımlar	36
1.4.2.	Stres ve Sağlamlık Odaklı Yaklaşımlar	43
1.4.3.	Çift (Double) ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli	44
1.5.	ÇİFT ABCX AİLE STRES VE UYUM MODELİ KAPSAMINDA BOŞANMA SONRASI UYUMUN İNCELENMESİ	47
1.5.1.	aA Bileşeni: Kaynak Kaybı ve Boşanmaya Bağlı Stresörler	47
1.5.1.1.	Kaynak Kaybı	47
1.5.1.2.	Boşanmaya Bağlı Stresörler	48
1.5.2.	bB Bileşeni: Algılanan Sosyal Destek	50
1.5.3.	cC Bileşeni: Kontrol Odağı ve Başa Çıkma Esnekliği	53
1.5.3.1.	Kontrol Odağı	54
1.5.3.2.	Başa Çıkma Esnekliği	57
1.5.4.	Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli Kullanılarak Yapılan Araştırmalar	61
1.6.	ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLER	64
1.7.	ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	70

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1.	ÖRNEKLEM	73
2.1.1.	Örneklemin Özellikleri	73
2.1.2.	Boşanma Deneyimine İlişkin Özellikler	75
2.2.	VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	78
2.2.1.	Sosyodemografik Bilgi Formu	78
2.2.2.	Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu	78
2.2.3.	Kaynak Kaybı Ölçeği	79
2.2.4.	Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği	79
2.2.5.	Kontrol Odağı Ölçeği	80
2.2.6.	Travma ile Başa Çıkma Algısı Ölçeği	81
2.2.7.	Fisher Boşanmaya/Ayrılığa Uyum Ölçeği-Kısa Form	82

2.3.	İŞLEM	84
2.4.	İSTATİSTİKSEL ANALİZLER	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

3.1.	BOŞANMA STRESÖRLERİ FORMU'NUN İNCELENMESİ	86
3.1.1.	Geçerlik ve Güvenirlik	86
3.1.2.	Boşanma Stresörlerine İlişkin Betimsel Bulgular	89
3.1.3.	Boşanmaya Bağlı Stresörlere İlişkin Örtük Sınıf Analizi	90
3.2.	DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE GRUPLAR ARASI KARŞILAŞTIRMALAR	95
3.2.1.	Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi	95
3.2.2.	Demografik Özelliklere Göre Boşanma Sonrası Uyum Düzeyinin Karşılaştırılması	101
3.2.3.	Cinsiyete Göre Araştırma Değişkenlerinin Karşılaştırılması	103
3.2.4.	Boşanmaya Bağlı Stresör Kümelerinin Araştırma Değişkenleri Açısından Karşılaştırılması	104
3.3.	MODEL TESTİNİN SONUÇLARI	107
3.3.1.	Model Bileşenlerinin Betimsel Özellikleri	108
3.3.2.	Ölçme Modeli	110
3.3.3.	Yapısal Model Analizleri	115
3.3.4.	Çoklu Grup Değişmezlik Analizi	121
3.3.4.1.	Yapısal Modelin Gruplar Arası Karşılaştırılması	121

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

4.1.	DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	126
4.2.	BOŞANMAYA BAĞLI STRESÖRLER	129
4.2.1.	Boşanmaya Bağlı Stresörlere İlişkin Örtük Sınıf Analizi Bulgularının Tartışılması	131

4.3.	DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE GRUPLAR ARASI KARŞILAŞTIRMALAR	132
4.3.1.	Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkiler	133
4.3.2.	Demografik Özelliklere Göre Uyum Düzeyinin Karşılaştırılması	135
4.3.3.	Cinsiyete Göre Araştırma Değişkenlerinin Karşılaştırılması	137
4.3.4.	Örtük Kümelerin Karşılaştırılması	139
4.4.	YAPISAL MODEL BULGULARININ TARTIŞILMASI	140
4.4.1.	Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modelinin Boşanma Deneyimi Açısından Ele Alınması	140
4.4.2.	Çoklu Grup Değişmezlik Analizi Bulgularının Tartışılması	147
4.5.	KLİNİK DOĞURGULAR	149
4.6.	ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE GELECEK ARAŞTIRMALARA ÖNERİLER	152
	SONUÇ	156
	KAYNAKÇA	158
	EKLER	197

KISALTMALAR

ASAGEM	Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
bkz.	Bakınız
BOSİD	Boşanma Şiddeti
KKAY	Kaynak Kaybı
ASD	Aileden Algılanan Sosyal Destek
ARS	Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek
ÖSD	Özel Birinden Algılanan Sosyal Destek
KO	Kontrol Odağı
GEO	Gelecek Odağı
TRO	Travma Odağı
IDAY	İlişkiden Duygusal Ayrışma
GVY	Güven ve Yakınlık
KDEG	Kendilik Değeri
RİD-KOÖ	Rotter İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği
ANOVA	Tek Yönlü Varyans Analizi
MANOVA	Çok Değişkenli Varyans Analizi
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
BIC	Bayesian Bilgi Kriteri
CAIC	Consistent Akaike Information Criterion
ML	Maximum Likelihood
RMSEA	Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü
CFI	Karşılaştırmalı Uyum İndeksi
IFI	Artan Uyum İndeksi
GFI	İyilik Uyum İndeksi
SRMR	Standartlaştırılmış Hata Kareler Ortalamasının Karekökü
ÖSA	Örtük Sınıf Analizi
BSU	Boşanma Sonrası Uyum
SS	Standart Sapma
DFA	Doğrulamalı Faktör Analizi
GA	Güven Aralığı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri	s. 74
Tablo 2: Boşanmanın Genel Özellikleri	s. 77
Tablo 3: Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu'nun Faktörlerine İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Bilgileri	s. 88
Tablo 4: Boşanmaya Bağlı Stresörlerin Sıklığı	s. 90
Tablo 5: Örtük Küme Modellerine İlişkin Uyum Göstergeleri	s. 92
Tablo 6: Dört Kümeli Model İçin Koşullu Olasılıklar	s. 94
Tablo 7: Boşanma ve Evliliğe İlişkin Değişkenler ile Araştırmanın Ana Değişkenleri Arasındaki İlişkiler	s. 98
Tablo 8: Araştırmanın Ana Değişkenleri Arasındaki İlişkiler	s. 100
Tablo 9: Boşanma Sonrası Uyuma İlişkin t-testi Sonuçları	s. 102
Tablo 10: Eğitim Düzeyi ve Evlilik Süresine Göre Boşanma Sonrası Uyuma İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları	s. 103
Tablo 11: Boşanmaya Bağlı Stresör Kümelerinin Araştırma Değişkenlerine Göre Farklılıkları	s. 106
Tablo 12: Model Bileşenlerine İlişkin Betimsel Bulgular	s. 109
Tablo 13: Kadınlar ve Erkekler İçin Ölçme Modeline İlişkin Uyum İstatistikleri	s. 122
Tablo 14: Kadınlar ve Erkekler İçin Düzenlemiş Yapısal Modele İlişkin Uyum İstatistikleri	s. 122
Tablo 15: Cinsiyete Göre Çoklu Grup Değişmezlik Analizi Bulguları	s. 123
Tablo 16: Çocuğu Olanlar ve Olmayanlar İçin Ölçme Modeline İlişkin Uyum İstatistikleri	s. 124
Tablo 17: Çocuğu Olanlar ve Olmayanlar İçin Düzenlemiş Yapısal Modele İlişkin Uyum İstatistikleri	s.124
Tablo 18: Çocuğu Olanlar ve Olmayanlara İlişkin Çoklu Grup Değişmezlik Analiz Bulguları	s.125

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Önerilen Yapısal Model	s. 69
Şekil 2: Önerilen Ölçme Modeli Bileşenlerine İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar	s. 111
Şekil 3: Düzenlenmiş Önerilen Model Bileşenlerine İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar	s. 114
Şekil 4: Yapısal Modele İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar	s. 116
Şekil 5: Düzenlenmiş Yapısal Modele İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar	s. 119



EKLER LİSTESİ

EK 1: Sosyodemografik Bilgi Formu	ek s. 1
EK 2: Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu	ek s. 4
EK 3: Kaynak Kaybı Ölçeği (Örnek Maddeler)	ek s. 5
EK 4: Kontrol Odağı Ölçeği (Örnek Maddeler)	ek s. 6
EK 5: Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (Örnek Maddeler)	ek s. 7
EK 6: Travma ile Başa Çıkabilme Algısı Ölçeği (Örnek Maddeler)	ek s. 8
EK 7: Fisher Boşanmaya/Ayrılığa Uyum Ölçeği-Kısa Form (Örnek Maddeler)	ek s. 9
EK 8: Etik Kurul Onay Formu	ek s. 10
EK 9: Bilgilendirilmiş Onam Formu	ek s. 11

GİRİŞ

Evlilik, iki yetişkinin karşılıklı olarak temel ihtiyaçlarını karşılayabildiği yakın ilişki biçimlerinden biridir. Bu birliktelikle güvende hissetme, sevgi ve onay görme, desteklenme, cinsellik ve çocuk yapma, toplum nezdinde bazı rollere ve statüye sahip olma, paylaşım ve iletişim gibi biyopsikososyal gereksinimler karşılanır (Özgüven, 2014: 19-20). Evlenen her birey bir taraftan kendi geçmişinden getirdiği değer yargılarını ilişkiye taşıırken, diğer taraftan da karşı tarafla uyumlanma çabası içindedir. Bu noktada maddi konular, kök ailelerle olan ilişkiler, sosyal hayat, çocuk yetiştirme ve ebeveynlik tarzı, ev içi görev paylaşımı gibi konularda ortaya çıkan uzlaşma gereklilikleri, eşler arasında çeşitli problemler yaşanmasına yol açabilmektedir (Özgüven, 2014: 69).

Evlilikte beliren problemlerle başa çıkma konusunda zorlanan çiftler için boşanma konusu gündeme gelebilir. Evliliği yasal olarak sonlandırma yolu olan boşanma, stresli bir yaşam değişimidir. Boşanma, tıpkı ölüm gibi, bir bireyin yaşayabileceği en sarsıcı ayrılıklardan biridir. Bir evliliğin sonlanması eşin fiziksel olarak yokluğunu kabullenmenin yanı sıra, onunla kurulmuş duygusal bağlardan da vazgeçmek anlamına gelir (Finzi, Cohen ve Ram, 2000: 2). Boşanmayla beraber günlük alışkanlıklar, sosyal kimlik, maddi durum, çocuklarla ilişkiler, cinsel hayat ve iş yaşamı gibi pek çok yaşam alanında değişiklikler meydana gelir (Smart, 1977: 70). Dolayısıyla hem ilişkinin bitişi hem de beraberinde gerçekleşen değişimler nedeniyle boşanma oldukça zorlayıcı olabilir (Pledge, 1992: 152).

Güncel istatistikler boşanma oranlarının son yıllarda artma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, kimi ülkelerde durgun seyreden boşanma oranları düşen evlilik oranlarıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla, boşanma olgusu küresel olarak önemini korumaktadır. Son yıllarda boşanmanın önündeki hukuki ve toplumsal engellerin esnemesiyle, toplumun farklı kesimlerinden kişiler arasında da boşanma eğiliminde artış olması dikkat çekicidir (ASAGEM, 2018: 97).

Boşanma eğilimindeki bu gelişmeler, boşanmanın toplumsal olduğu kadar bireysel düzlemde de ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Yaratdığı etkiler bakımından boşanmanın “travma” (Bevino ve Sharkin, 2003: 83), “ağır stres/stresör (tetikleyici etken)” (Pledge, 1992: 151; Smith Barnet, 1990: 107), “travmatik bir yaşam krizi”

(Herman, 1974: 108) olarak adlandırılması şaşırtıcı değildir. Boşanma, maddi ve manevi pek çok destek kaynağının kaybedildiği zorlayıcı bir yaşam olayıdır. Hatta evliliğin sonlandırılması, mutsuz bir evliliği sürdürüyor olmaktan daha stresli ve yıkıcı olabilmektedir (Gottman, 2014: 3). Nitekim araştırmalar, boşanma sonrasında bireylerin çeşitli psikopatolojiler (Afifi, Cox ve Enns, 2006: 126; Doherty, Su ve Needle, 1989: 81; Thuen, 2001: 71), kazalar (Lawson ve Thompson, 1996: 249) ve ölüm (Akkoç, 2020: 96; Trovato 1986: 346) açısından daha fazla risk altında olduğunu ortaya koymaktadır.

Boşanma doğası gereği pek çok birey üzerinde olumsuz sonuçlar yaratsa da boşanmaya bağlı stres konusunda bireysel farklılıklar bulunmaktadır. Kimi bireyler boşanmaya oldukça hızlı bir şekilde, kimileri ise daha az veya daha uzun sürede uyum sağlamaktadır (Wang ve Amato, 2000: 655). Bu farklılık, araştırmacıların boşanma sonrası uyum kavramına odaklanmalarına yol açmıştır. Şimdiye dek uyumu açıklamaya yönelik çok sayıda tanımlama ve model ileri sürülmüştür. Boşanma sonrası uyum en genel anlamda, yaşanan sosyal ve duygusal değişikliklere uyum sağlama sürecidir (Guzmán-González, Garrido, Calderón, Contreras ve Rivera, 2017: 97). Boşanma sonrası uyum sosyal, psikolojik ve ekonomik olmak üzere hayatın hemen hemen her alanında gerçekleşen değişimlere uyum sağlanmasını gerektirdiği için çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Yılmaz ve Fişiloğlu, 2006: 151).

Bu noktada boşanmaya uyumu kolaylaştıran ya da zorlaştıran belli başlı faktörleri belirlemek önemli görünmektedir. Boşanma sonrası uyum kişisel, ilişkisel ve sosyal olmak üzere pek çok faktörden etkilenebilen “karmaşık” bir süreçtir (Wilder, 2016: 554). Boşanma deneyiminin kendisi zaten bir stres kaynağıyken, eski eşle ilişkiler, ebeveyn-çocuk ilişkileri, velayet ve nafaka gibi konularda boşanma nedeniyle yaşanan değişim ve düzenlemeler boşanma sonrasına özgü stres kaynaklarına işaret etmektedir (Buehler ve Langenbrunner, 1987: 31, 44; Lawson ve Thompson, 1996: 249). Boşanma ile gerçekleşen kayıplar ve değişiklikler boşanma sonrası uyumu olumsuz yönde etkilemektedir (Hobfoll, Johnson, Ennis ve Jackson, 2003: 632).

Baş çıkma ve uyuma ilişkin alanyazının, stres-uyum mekanizmasında kişisel ve sosyal faktörlerin rolünü vurguladığı görülmektedir. Söz konusu faktörler strese verilen bireysel tepkilerin farklılaşmasına neden olabilmektedir. Sosyal desteğin,

stresli yaşam olaylarında koruyucu bir kaynak olduğu konusunda genel bir görüş birliği olduğu söylenebilir. Bununla beraber, sosyal destek çeşitli faktörlerden etkilenebilmektedir. Stresörün özelliklerinin, sahip olunan kaynakların ve bireyin içinde bulunduğu koşulların deneyimlenecek sosyal destek düzeyini etkilediği belirtilmektedir (Hobfoll ve Lerman, 1989: 74; Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 209; Norris ve Kaniasty, 1996: 499, 507). Deneyimlenen stres ve zorlanma düzeyi arttıkça, bireyin sosyal desteğe erişme çabası da artmaktadır (Coyne ve DeLongis, 1986: 456-458).

Strese verilen bireysel tepkilerdeki çeşitliliğin en önemli nedenlerinden biri de bireyin olumsuzluklara yaklaşımıyla ilgilidir (Galatzer-Levy, Burton ve Bonanno, 2012: 544, 547). Bu noktada, bireyin deneyimliyor olduğu şeylere dair algıladığı kontrol ve bunlarla başa çıkabilme becerisine yönelik değerlendirmeleri, uyum sağlama sürecinde kritiktir. En genel tanımıyla kişinin yaşadıklarının nedenine dair algısına karşılık gelen kontrol odağının (Lefcourt, 1976: 202), bireyin olayları kendi beceri ve eylemlerine atıfta bulunarak yorumladığı “iç kontrol odağı” ve kontrolü dışındaki dış güçlere atıfta bulunarak yorumladığı “dış kontrol odağı” olmak üzere iki genel yönelimi bulunmaktadır. Çabalarının bir karşılığı olduğuna inanan yani iç kontrol odağını kullanan kişiler, zorluklarla daha etkin başa çıkabilmekte ve daha yüksek düzeyde uyum sergilemektedir (Rotter, 1966: 8). Bununla beraber, stresli olaylar bireyin kontrol algısını ve buna bağlı olarak uyumunu etkileyebilmektedir (Fogas, Wolchik, Braver, Freedom ve Bay, 1992: 590). Bireyin kaynaklarındaki niteliksel ve niceliksel değişimlerin, kontrol algısını etkilemek suretiyle stres ve uyumu etkilediği belirtilmektedir (Spitzer, Bar-Tal ve Golaner, 1995: 849). Şimdiye dek boşanma sürecinde kontrol odağının rolüne ilişkin çeşitli araştırmalar yapılsa da boşanma sonrası uyum sürecindeki rolü ile ilgili oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmakta ve daha fazla sayıda araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Güncel stres ve baş etme alanyazınında dikkat çekmeye başlayan başa çıkma esnekliği (flexible coping/coping flexibility) (Bonanno, Pat-Horenczyk ve Noll, 2011: 118-126) ise bireyin, stres yaratan durumun özelliklerini doğru tespit edip ona uygun şekilde davranabilmesiyle ilgili bilişsel bir özelliktir (Cheng, 2001: 814-815). Bu noktada, hem travmatik deneyimi işlemleyerek (travma odağı) hem de bu deneyimi zaman zaman geride bırakarak (gelecek odağı) başa çıkma becerilerini

esnek bir şekilde kullanabilmek (Pinciotti, Seligowski ve Orcutt, 2017: 364), stresle başa çıkma sürecinde önemlidir. Bununla birlikte, kişinin başa çıkabilme becerisine yönelik kendi algısının uyum sürecinde kritik olduğu belirtilmektedir (Bonanno ve diğerleri, 2011: 118-127). Boşanma deneyimi açısından bakıldığında ise, çoğu zaman belirsiz bir süreç olması nedeniyle stres yaratan boşanma sonrası dönem her birey tarafından farklı ve özgün biçimde deneyimlense de (Canbulat, 2017: 26), kişilerin belirsizliğin yarattığı kriz durumu ile başa çıkmaya çalışırken, koşulların gerektirdiği şekilde hem travma hem de gelecek odağını kullanabileceğine yönelik kendi değerlendirmeleri önemli görünmektedir. Bu doğrultuda, boşanma sonrası hayatın hemen hemen bütün alanlarında ortaya çıkan değişimler ve boşanmanın getirdiği kayıplar ile mücadelede, algılanan başa çıkma esnekliğinin de bireyleri uyuma götüren önemli bir faktör olacağı beklenebilir. Stresli olaylara uyum konusunda esnekliğin farklı biçimleri (örn., bilişsel esneklik, duygusal esneklik) uzun yıllardır farklı bağlamlarda sıklıkla çalışılsa da özellikle ülkemiz alanyazınında algılanan başa çıkma esnekliği ile ilgili bir araştırma olmaması dikkat çekicidir.

Psikolojik sağlık ve iyi oluşa ilişkin statik yaklaşımlar, günlük hayatın zorlayıcı durumlarıyla karşılaşırken insanların dinamik, değişken ve duruma özgü gerçekleştirebildiği davranışlarını yakalayamamaktadır (Letzring, Block ve Funder, 2005: 413). Güncel çalışmalar, kişi ve durum faktörlerinin uyuma ulaşmak için etkileşim halinde olduğu dinamik modeller ileri sürmektedir (Cheng, 2001: 829). Ailenin stres ve uyumunu ele alan kuramsal yaklaşımlardan biri Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'dir. Söz konusu model, stresör ve stresöre bağlı olarak gelişen ek zorluklar, sahip olunan kaynaklar, olaya yönelik algı ve uyumun etkileşim halinde olduğu bir çerçeve sunmaktadır. Modele göre, stresli yaşam olayları kriz ile sonuçlanmak zorunda değildir ve aile hem kaynaklarını hem de duruma yönelik bakış açısını kullanarak yeni duruma uyum sağlayabilir (Rosino, 2016: 1). Başka bir deyişle, kaynaklar ve duruma yönelik algı gibi çeşitli faktörlerin stresör ile etkileşimi, aile üyelerinin deneyimleyeceği uyumu etkiliyor görünmektedir.

Bu bilgiler ışığında mevcut araştırmanın amacı, Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli çerçevesinde söz konusu yapılar (boşanmaya bağlı stresörler ve kaynak kaybı, algılanan sosyal destek, kontrol odağı ve başa çıkma esnekliği) ile boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Boşanmanın etkilerini

ve boşanma sonrası uyumu konu edinen araştırmalar, ya boşanan ebeveynlerin çocukları açısından yürütölmekte ya da devlet kurumlarının boşanmaya dair belli istatistiki verileri derlemesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla, boşanma deneyiminin hem genel hem de duruma özgü yarattığı stresörlerin hangi mekanizmalar aracılığıyla uyumu etkilediğinin belirlenecek olması ve kadın-erkek ve çocuk sahibi olup olmama gibi temel faktörlerin bu mekanizmada bir farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi araştırmanın özgün yanını ortaya koymaktadır. Dahası, boşanmaya bağılı stresörler açısından benzer konularda güçlük çeken bireylerin tespit edilmesine yönelik incelemelerin, teorik ve pratik anlayışı destekleyerek alanyazındaki eksikliği gidereceğine inanılmaktadır. Uyumun izlediğı yolun araştırılması klinik çalışmalar açısından da önemli olduğundan, ulaşılan sonuçların boşanma sonrası uyuma yönelik geliştirilecek müdahale programlarına yol gösterici olması hedeflenmektedir. Ayrıca, uyum sürecinin kapsamlı bir aile stres modeli çerçevesinde ele alınmasının yalnızca boşanmadan etkilenen bireylerin değıl, aynı zamanda boşanmalardan etkilenen çocukların da desteklenmesi anlamına geldiğı düşünölmektedir.

İzleyen bölümde araştırma değışkenlerinin tanımlanması ve kavramsallaştırılması ile ilgili alanyazına yer verilecektir. Öncelikle boşanma deneyimi güncel oranlar, boşanma nedenleri, boşanmanın yarattığı çok boyutlu etkiler olmak üzere kapsamlı bir şekilde aktarılacak, ardından boşanma sonrası uyum ele alınarak bu olguyu açıklayan kuramsal bakış açıları ve modellere yer verilecektir. Bu doğrultuda Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli çerçevesinde incelenecek olan araştırma değışkenleri ve bu değışkenlerin boşanma sonrası uyum ile bağılantılarına değınilcek, sunulan kuramsal arka plana dayanarak bu araştırmanın amacı, hipotezleri ve araştırmanın önemi ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. BOŞANMA

1.1.1. Boşanma ve Boşanmaya Dair İstatistik Veriler

Küresel olarak meydana gelen hızlı sosyoekonomik ve kültürel değişimlerin yarattığı dinamo etkisiyle birlikte evlilik ilişkisi ve aile yapısında bazı değişimler gerçekleşmiştir (Şener ve Terzioğlu, 2008: 8). Toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen aile, çiftin yasalar temelinde bir araya gelmesi ve evlilik birliğini kurması ile oluşmaktadır (Özabacı ve diğerleri, 2015: 457). Evlilik, karşılıklı beklenti ve gereksinimlerin olduğu, ortak bir yaşamın paylaşıldığı, çiftlerin kimi zaman kendilerinden ödün vermelerini gerektiren ve evliliğin özelliklerine uygun çeşitli roller çerçevesinde ilerleyen bir bağdır. Ömür boyu sürmesi umularak kurulan bu yakın ilişki yoğun bir paylaşım içermekte ve çiftin birbirine karşılıklı bağlılığını gerektirmektedir (Arslan, 2000: 1). Evlilik birliğinin çeşitli nedenlerle sürdürülemez hale gelmesi yasal olarak sonlandırılması olarak tanımlanabilecek boşanma ise hem toplumsal hem de bireysel etkileri olan çok boyutlu bir olgudur. Her boşanma, bu çok boyutluluktan kaynaklanan “karmaşıklık” nedeniyle bir bireyden diğerine değişebilen, kendine has bir bireysel deneyime işaret etmektedir (Canbulat, 2017: 1).

Evlilik birliğinin getirdiği hak ve sorumlulukların yasal düzende geçerliliğini yitirmesi anlamına gelen boşanma, ailenin işleyişinde yarattığı değişimler nedeniyle hem bir kriz hem de bir değişim dönemidir. Aslında bu değişim döneminde olan, aile ilişkilerinin tam anlamıyla sona ermesi değil yeniden tanımlanmasıdır. Bu yeniden tanımlama süreci, çocuk söz konusu olduğunda biraz daha zorlaşmaktadır (Pais ve White, 1979: 272).

Boşanma, ilişkinin kalıcı olacağı beklentisiyle eşlerin birlikte şekil verdikleri günlük hayatı, iş hayatını, gelecek planlarını kesintiye uğratmasının yanı sıra, hayat akışında olağan gidişin dışında yapılması gereken değişiklikler nedeniyle travmatik etkiler yaratması da muhtemel bir yaşam olayı ve stres kaynağıdır (Mahoney, Krumrei ve Pargament, 2008: 108). Bir başka tanıma göre boşanma, bireyin hayatında duygusal, psikolojik, sosyal ve ekonomik olmak üzere pek çok alanda

birçok değişimi beraberinde getiren travmatik bir yaşam krizidir (Herman, 1974: 108-111). Boşanma belirli bir zamanda meydana gelen tek bir olay olmaktan ziyade, karar aşamasından boşanma işlemlerinin sũrdũęũ dũnem ve boşanma sonrası dũnemi de kapsayan stresli bir sũrece karşılık gelmektedir (Pledge, 1992: 154; Smith Barnet, 1990: 93-94). Boşanma sonrasında bireyler ekonomik sınırlamalar ve yaşam standardının dũřmesi, taşınmak zorunda kalmak, eğer varsa çocukların velayetini almak ya da çocuklarla olan iletişimin kesilmesi ve sosyal ağlarda belirgin azalışlar gibi çok çeşitli stresœrlere maruz kalmaktadır (Amato, 2000: 1271).

Yakın ilişki kaybı, hem partnerle kurulan duygusal bağların yitirilmesi hem de buna bağlı olarak tetiklenen bir dizi kayıp nedeniyle uyum sağlanması gereken pek çok değişiklik iğerir. Boşanmanın, eşin œlũm yoluyla kaybına benzer şekilde bir yas sũreci tetiklediği ve çoğu zaman ardıl olumsuz olayların eşlik ettiği bu yaşantının œlũmden daha zorlayıcı olabileceği dũřũnũlmektedir. œlũm eşleri istekleri dışında ayırırken, boşanmada taraflardan en az birinin evliliği istememesi sœz konusudur ve bu durum toplumun boşanan bireylere bakışını etkileyerek boşanma deneyimini daha zorlayıcı hale getirebilmektedir. Eş kaybı sonrası yas için kũltœrel bir çerçevenin bulunması sosyal desteği de daha erişilebilir kılarken, boşanma için durum bœyle değildir. Bœylelikle, boşanan bireyin kendini yeniden konumlandırması, œlũm sonrası geride kalan eşe gœre daha zor olmaktadır (Kitson, Lopata, Holmes ve Meyering, 1980: 292-293). Dolayısıyla boşanma, ortaya çıkardığı yeni roller ve değişen ilişkiler nedeniyle uyum sağlanması gerekliliğini doğuran bir deneyimdir (Herman, 1974: 108). Meydana gelen bu eş zamanlı değişiklikler, boşanma sũrecini diğer stresli yaşam olaylarından daha farklı bir noktaya taşımaktadır (Pledge, 1992: 152).

Tũm bu olumsuz sonuçlarına rağmen boşanma oranları dũnya genelinde artış gœstermektedir (Thomson, 2014: 250). Boşanma, geğmiş yıllarda normdan sapma olarak gœrũlebilen ve toplumsal olarak onaylanmayan bir olguyken (řentũrk, 2008: 8), modern aile yapısının geğirdiği değişimler evliliğe yũklenen anlam ve œnemin de değişmesine yol ağmış ve bireylere “beklentilerinin karşılanmadığı” bir ilişki yapısından çıkış yolunu aralamıştır (Demircioğlu, 2000: 40-44). Kadınların gerek eğitim gerekse ekonomik olarak daha fazla kaynağa erişimiyle, erkeğin tek başına ev geğindirme rolũ zayıflamıştır (Sancar’dan aktaran Akkoç, 2020: 92-93). Bœylece evlilik karşılıklı sevgi ve saygı temelinde kurulan bir yapıya bũrũnmũř ve ilişkinin

niteliği önem kazanmaya başlamıştır (Aydın ve Baran, 2010: 121-122). Dolayısıyla, boşanma doyum vermeyen bir ilişkiyi sonlandırmak için daha sık başvurulmuş bir yol haline gelmiştir.

Boşanma kararının temelde bir kar-zarar analizine dayandığı ve bireylerin bu hesabı dikkate alarak hareket ettiği düşünülmektedir. Lloyd ve Zick'e (1986: 93-98) göre mevcut ilişkinin gelir ve statü gibi getirileri, çocuk sahibi olma, dinsel inançlar gibi boşanmanın önünde engel olarak algılanan nedenler ve mevcut ilişkiye alternatif olarak görülen seçenekler bireyin alacağı kararı etkileyebilmektedir. Buna göre, birey tarafından boşanmanın evliliği sürdürmeye göre daha fazla fayda sağlayacağı yönünde bir izlenim ediniliyorsa, boşanma gündeme gelebilmektedir. Bununla birlikte, hastalık ya da bakım verme, okula/işe dönme gibi kritik yaşam geçişlerinin boşanma kararında etkili olabileceği ve gelir, eğitim seviyesi, güçlü sosyal bağlar gibi temel kişiye özgü farklılıkların boşanmaya geçişi kolaylaştırabileceği vurgulanmaktadır (Esterberg, Moen ve Dempster-McCain, 1994: 290-298).

İçinde bulunduğumuz yüzyılın en belirgin değişikliklerinden birinin, boşanma oranlarının dramatik artışıyla birlikte aile sisteminde olduğu düşünülmektedir (Amato, 2000: 1269). Güncel istatistikler incelendiğinde, bu dramatik artış eğilimi oldukça belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Son elli yıllık verilere bakıldığında, belli bir yılda bin kişilik nüfus başına düşen boşanma sayısına karşılık gelen kaba boşanma oranlarının dünya çapında düzenli bir artış sergilediği görülmektedir (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, 2019). Ülkemizdeki oranlar kuzey Avrupa ülkelerine (örn. Danimarka, Finlandiya, İsveç) kıyasla daha düşük olsa da Avusturya, Hollanda, Macaristan, İsviçre ve Slovakya gibi diğer batı ülkeleriyle paralellik sergilemektedir (Birleşmiş Milletler, 2020). Son yıllarda ABD'deki boşanma oranlarının ise yalnızca 50 yaş ve üstü bireylerde arttığı ve genel popülasyonda bir azalma eğilimi olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun evlenme oranlarındaki azalma ile doğrudan ilgili olduğu belirtilmektedir (Raley ve Sweeney, 2020: 82).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) her yıl "Evlenme ve Boşanma İstatistikleri" adıyla yayınladığı raporlar incelenerek, ülkemiz açısından boşanma oranlarının ne yönde seyrettiği izlenebilmektedir. Buna göre, Türkiye'deki kaba boşanma oranı 1999 ve 2019 yılları arasında yaklaşık üç kat artarak %1.88'e

ulaşmıştır (TÜİK, 1999; 2019). Öte yandan bu artışın 2020 yılında yerini bir miktar gerilemeye bıraktığı ve kaba boşanma oranının %1.62'ye düştüğü dikkat çekmektedir. Bu durum, toplumun boşanma eğiliminde gerçekleşen bir azalmadan ziyade, pandemi koşullarının hem evlenme hem de boşanma oranlarına bir yansımasıdır. Aylara göre boşanma oranları incelendiğinde 2020 yılının Nisan ve Mayıs aylarında pandemi kaynaklı belirgin bir azalma olduğu belirtilmektedir (TÜİK, 2020). 2020 yılında Hakkari'de (%0.24) olan en düşük kaba boşanma oranının, 2021 yılında Şırnak'ta (%0.38) olduğu görülmüştür. En yüksek kaba boşanma oranı ise 2020 yılında Antalya'da (%2.47) iken, 2021 yılı itibariyle İzmir'de (%3.04) görülmüştür (TÜİK, 2020, 2021).

Geçmiş yıllara ait veriler, boşanma oranlarının kadınlarda 20-34 yaş ve erkeklerde 25-39 yaş aralığında yoğunlaştığını göstermektedir (Yıldırım, 2004: 59). Öte yandan güncel bulgular kadınlar ve erkekler arasında bu türden bir farklılık kalmadığını ve boşanma oranlarının her iki cinsiyet için de 35-39 yaş aralığında olduğunu yansıtmaktadır. Boşanmaların %33.6'sı evliliğin ilk beş yıllık döneminde gerçekleşmekte ve bunu %20.9'luk bir oranla 6-10 yıllık evlilikler takip etmektedir. Ayrıca, velayetin ağırlıklı olarak (%76.1) anneye verildiği görülmektedir (TÜİK, 2021).

1.1.2. Boşanma Nedenleri

Artan boşanma oranları ile birlikte alanyazındaki çalışmaların da boşanmanın nedenlerini anlama ve boşanma sürecini kavramsallaştırma konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Boşanma nedenleri ile ilgili yapılan çalışmalar, boşanma için risk oluşturan bazı faktörler ve boşanan bireylerin boşanmalarına neden olarak öne sürdüğü gerekçeler olmak üzere iki kanalda ilerlemektedir.

Risk faktörlerini belirlemek üzere yapılan araştırmalar evlilik yaşının düşük olmasının, kök ailelerin boşanmış olmasının (Amato ve Rogers, 1997: 621, 623; White, 1990: 906) ve evliliğin erken dönemlerinde hamileliğin (White, 1990: 906) boşanmalara neden olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca Henslin'e göre, değişen karı-koca rolleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çatışmalı cinsiyet rolleri, evlilikten farklı beklentiler ve ailede iletişimin zarar görmesi de artan boşanma oranlarına

zemin hazırlamaktadır (aktaran Şentürk, 2008: 13-14). Kültürümüze ait bulgular ise erken yaşta evlenen, daha fazla sosyoekonomik imkana sahip olan ve modern tanışma yöntemlerini kullanarak evlenen kadınlar arasında boşanma oranlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (ASAGEM, 2018: 121-123). Dahası, evlilik sayısındaki artışın boşanmalardaki artışla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, boşanıp tekrar evlenen bireylerde daha yüksek boşanma oranlarına rastlanılmıştır (ASAGEM, 2018: 126). Arıkan (1996: 74-75) toplumumuzun boşanmaya bakış açısını kapsamlı bir şekilde araştırdığı çalışmasında evlilikleri boşanmaya götüren risk faktörlerinin eşlerin farklı yetiştirilme tarzları, genç yaşta evlenmeleri, farklı dini inançlara ve eğitim seviyesine sahip olmaları ve aileye karşı çıkarak evlenmelerinin en çok bildirilen başlıklar olduğunu göstermiştir.

Çocuk sahibi olmanın boşanma üzerindeki etkisi konusunda tutarlı bir bulguya rastlamak zor görünmektedir. Kimi araştırmacılar çocuk sahibi olmanın daha düşük boşanma oranlarıyla ve boşanma kararının ertelenmesiyle ilişkili olduğunu (Can ve Aksu, 2016: 897; Canham, Mahmood, Stott, Sixsmith ve O'Rourke, 2014: 603; Rankin ve Maneker, 1985: 49); kimi araştırmacılar da çocuk olup olmamasının belirgin bir etkisinin olmadığını belirtmektedir. Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre ise çocuk sayısındaki artışın boşanmalardaki artışla ilişkili olduğu bulunmuştur (ASAGEM, 2018: 121-126). Sahip olunan çocukların yaşı açısından konuyu inceleyen Cherlin (1977: 265), diğer yaş gruplarından ziyade okul öncesi çocuğa sahip olmanın, daha fazla maddi ve manevi yükümlülük taşıması nedeniyle boşanmayı önleyici bir faktör olabileceğini ortaya koymuştur. Rankin ve Maneker (1985: 50) ise iki yaşından küçük çocuğa sahip olmanın evliliğin sonlanması açısından riskli olduğunu belirlemiştir.

Boşanan bireylerin boşanmalarına neden olarak öne sürdüğü gerekçeler incelendiğinde ilişkiye ait bazı faktörlerin çiftlerin ayrılığında önemli rol oynadığı görülmektedir. Evlilikte iletişim kalitesinin eşlerin birbirlerinin duygu ve düşüncelerini anlayabilmeleri bakımından kritik olduğu ve boşanan bireyler tarafından sıklıkla bu konuda yaşanan problemlere dikkat çekildiği belirtilmektedir (Miano, Grosselli, Roepke ve Dziobek, 2017: 149). Evlilik ilişkisi içerisinde yaşanan iletişim problemleri (Uğur, 2014: 303), çiftin evlilik süresince ekonomik konular başta olmak üzere deneyimlediği çatışmalar (Andersen, 2005: 150), aldatma (Amato

ve Rogers, 1997: 622) ve aileye ayrılan vaktin diğer eş tarafından yeterli bulunmaması (White, 1990: 905) boşanmaya gösterilen nedenlerden bazılarıdır. Boşanmaya neden olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla evlenen çiftleri 14 yıl boyunca değerlendiren boylamsal bir araştırmada evliliklerine yönelik memnuniyetsizliğin, evliliği sonlandırmaya yönelik düşüncelere sahip olmanın ve “talepkar kadın-geri çekilen erkek” örüntüsünde bir iletişimin boşanmayı yordadığı belirlenmiştir. Çatışma anında öfke, küçümseme-iğrenme, üzüntü ve korku gibi olumsuz duygulanımın görülmesi erken yıllardaki boşanmayı belirleyici olmuştur (Gottman ve Levenson, 2000: 740-743).

Ülkemizde artan bireyci yaşam tarzının (Uğur, 2014: 296) yanı sıra kültürel arka plandaki farklılıklar, fiziksel, sözel, psikolojik ve cinsel olmak üzere çeşitli biçimlerde ortaya çıkan aile içi şiddet gibi durumlar boşanma kararı alınmasında büyük rol oynamaktadır (Can ve Aksu, 2016: 889). Arıkan'ın (1996: 156) araştırmasında, Türkiye’de yaşayan kişilerin boşanmalarına neden olarak en fazla şiddetli geçimsizlik, içki ve kumar gibi alışkanlıklar, kötü muamele, cana kast ve evlilik dışı ilişkiyi gösterdiği görülmektedir. Tüm bunların merkezinde ise beklentileri karşılamayan evliliğin aile yapısında çözülmeyi kolaylaştırdığı ve boşanmaya neden olduğu düşünülmektedir (Aydın ve Baran, 2010: 118).

Boşanma, kadınlar ve erkeklerin her bir aşamayı kendi bakış açılarından farklı bir şekilde yorumladıkları bir deneyimdir (Andersen, 2005: 151). Taraflar gerek birbirleri gerekse evlilikleri ve evliliğin boşanmayla son bulması hakkında genellikle farklı görüşlere sahiptir. Kadınlar ve erkekler kendilerini boşanmaya götüren farklı nedenleri işaret ederek algısal bir farklılık sergilemektedir (Amato ve Rogers, 1997: 615; Bevvino ve Sharkin, 2003: 93). Benzer şekilde kadınlar ve erkekler arasında evlilik ilişkisine dair algılanan problem miktarının da farklı olduğu ve kadınların daha fazla problem algıladığı ileri sürülmektedir (Amato ve Rogers, 1997: 617). Emery (1994: 5-9), boşanmanın neden ve ne şekilde meydana geldiği konusunda boşanan çiftlerden tamamen iki ayrı öykü geldiğini göstermiştir. Kadınlar sıklıkla eşlerinin tavır ve davranışları başta olmak üzere bazı kişilik özelliklerini, alkol/uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklarını ve mali konuların idaresinde yetersiz olmalarını neden olarak gösterirken; erkeklerin işe dair ve ailevi konular gibi

birtakım dışsal faktörlere atıfta bulundukları görülmektedir (Amato ve Rogers, 1997: 615).

TÜİK’e ait 2021 yılının boşanmaya ilişkin verileri, kendi kültürümüzde hangi faktörlerin boşanma nedeni olarak gösterildiği ile ilgili fikir vericidir. Buna göre, “sorumsuz ve ilgisiz davranma” %32,2 oranıyla en fazla gösterilen boşanma nedeniyken, bunu sırasıyla “aldatma”, “evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama”, “dayak/kötü muamele”, “içki”, “evi terk etme”, “hakaret”, “aile büyüklerinin aile içi ilişkilere karışması”, “ailenin ekonomik durumunun bozulması (iflas vb.)”, “ruhsal bozukluklar”, “kıskançlık”, “kumar”, “çocuk olmaması” ve “madde bağımlılığı” izlemektedir. Hem kadınların hem de erkeklerin “sorumsuz ve ilgisiz davranma”yı en fazla boşanma nedeni olarak göstermesi ise dikkat çekicidir (TÜİK, 2021). Eğitim seviyesi, kişilerin ilişkiden beklentilerini de etkileyebileceğinden boşanma nedenlerini farklılaştırabilmektedir. Söz gelimi, eğitim seviyesi yükseldikçe madde ve kumar bağımlılığı, kıskançlık gibi nedenlerden ziyade, ortak zevklere hitap eden paylaşımların ve ilişkiye dair olumlu hislerin azalması gibi nedenlerin işaret edildiği görülmektedir (Can ve Aksu, 2016: 897).

Ülkemizde evliliğe ve boşanmaya ilişkin gerçekleşen yapısal ve kültürel değişimler ve dönüşümlerin nedenlerini anlamak ve gerekli politikaların geliştirilmesi amacıyla Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğünün yürütmüş olduğu kapsamlı çalışmada, en sık bildirilen boşanma gerekçelerinin sırasıyla yakın çevrenin evliliğe müdahil oluşu, ilişki doyumunun düşük olması, sadakatsizlik, maddi problemler, psikolojik ve/veya fiziksel şiddet, eşlerin sahip olduğu bazı alışkanlıklar, ev içi görev paylaşımında yaşanan sorunlar olduğu belirlenmiştir. Yaşam tarzı ve değerlerde ayrışma, cinsel hayata ilişkin problemler, çalışma hayatı gibi konularda yaşanan sıkıntılar, çocuk sahibi olma ve çocuk yetiştirme konusunda yaşanan sorunların yanı sıra yaş farkı, eğitim düzeyi, inanç farklılığı gibi nedenler boşanmaya yol açan diğer unsurlar arasındadır. Şiddet kadınlar tarafından, yakın çevrenin ilişkiye müdahil oluşuyla ilgili yaşanan problemler ise erkekler tarafından en yoğun bildirilen boşanma gerekçeleri olmuştur (ASAGEM, 2014: 75).

Boşanma nedenleri açısından alanyazın incelendiğinde kadınların iş gücüne artan katılımları ile edindikleri ekonomik bağımsızlığın sıklıkla boşanma oranlarının artışına bir neden olarak gösterildiği dikkat çekmektedir. Kadınların iş hayatında

aktif rol almaları, ev içi sorumluluğun genellikle paylaşılmamasıyla birleşerek evlilik doyumunu azaltmakta ve boşanma konusunun gündeme gelmesine yol açmaktadır (Uğur, 2014: 295). Dolayısıyla ekonomik olarak güçlenen her kadının boşanma oranlarına yansıdığı şeklinde kurulan bir doğru orantıdan ziyade, evliliğin kadın ve erkeğin sorumlulukları paylaştıkları bir yapı olarak şekillendirilmesi evlilik birliğini destekleyici olacaktır.

Bireyciliğin önemli olduğu ve daha fazla önem kazanmaya başladığı toplumlarda evliliklerin amacı bireysel mutluluk olarak görülmektedir. Dolayısıyla boşanma oranlarındaki artış, aileye verilen değerin azalmasından ziyade, evliliğin çeşitli açılardan bireysel tatmin ve mutluluk kaynağı haline evrilmesi şeklinde yorumlanabilmektedir (Kandiyoti'den aktaran Uğur, 2014: 294-296). Bu doğrultuda, boşanma olumsuz sonuçlarının yanı sıra olumlu etkileri de olan bir seçenek olarak belirmektedir (Demircioğlu, 2000: 40-44). En nihayetinde amaç, ailenin olumsuzlukları ortadan kaldırarak daha iyi hissettirecek bir duruma geçiş yapmasıdır (Can ve Aksu, 2016: 889).

1.2. BOŞANMANIN ETKİLERİ

Boşanma, kişiler için problemli giden bir ilişkiden çıkış yolu olmasına rağmen travmatik etkilere sahip bir yaşam krizidir (Herman, 1974: 108). Boşanma sonrası tek ebeveynlik, nafaka problemleri, duygusal desteğin kaybedilmesi, eski eşle süregiden çatışmalar, gelirden daralma ve boşanmaya bağlı gelişen diğer olaylar stres yaratabilmekte (Amato, 2000: 1271) ve kişilerin sağlığı olumsuz etkilenebilmektedir (Shor, Roelfs, Bugyi ve Schwartz, 2012: 46). Dolayısıyla boşanma hukuki, ekonomik, sosyal ve toplumsal, psikolojik ve fizyolojik olmak üzere pek çok açıdan bireyi etkileyen uzun bir sürece karşılık gelmektedir (Canbulat, 2017: 2). Öyle ki, boşanan bireylerin yaşamlarını yeniden düzenlemeleri ve hayatlarını rayına oturtmaları önemli derecede zaman alıcıdır (Wallerstein ve Blakeslee'den aktaran Canbulat, 2017: 2).

Boşanma sürecinin ve sonrasında yarattığı etkilerin kadınlar ve erkekler arasında benzer olup olmadığı, hangi tarafın daha çok zorluk çektiği çeşitli araştırmacılar tarafından inceleme konusu olmuştur. Bu araştırmalar, kadınlar ve

erkeklerin deneyimleri arasında benzerlik olabileceği gibi büyük farklılıklar olabileceğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla boşanmanın yarattığı etkilerin bu farklılaşma dikkate alınarak ele alınması daha kapsamlı bir bakış açısı sunacaktır.

1.2.1. Boşanmanın Hukuki Etkileri

Boşanma, adli sisteme dahil olan bir süreç olduğundan (Şen, 2013: 64), boşanmanın birey üzerindeki hukuki etkilerini doğru okuyabilmek adına ülkemizde boşanmanın yasal olarak ne anlama geldiğinin ve gidişatının bilinmesi önemlidir.

Boşanma, Türk Aile Hukukunda evlilik birliğinin sonlanması için geçerli olan eşlerden birinin ölümü, eşlerden birinden uzun süre haber alınamaması, eşlerden birinin cinsiyet değiştirmesi gerekçelerinden bir tanesidir (Bozdağ, 2019: 18-19). Ülkemiz “belli boşanma sebeplerine ve hakim kararına dayanan boşanma sistemi”ni uygulamaktadır (Bozdağ, 2019: 28-29). Buna göre, Türk Medeni Kanunu’nun ilgili maddelerinde belirlenen boşanma gerekçelerinden en az birinin olması şartı (Bozdağ, 2019: 19) ve hâkim kararıyla boşanma gerçekleşmektedir (Yıldırım, 2004: 59).

Ülkemizde hukuki olarak boşanma kararının verilebilmesi için kusur, irade, elverişsizlik, evlilik birliğinin temelden sarsılması ve eylemli ayrılık gerekçeleri aranmaktadır (Bozdağ, 2019: 29). Ayrıca hukuk sistemimiz içerisinde boşanma nedenleri özel ve genel olarak ayrılmaktadır. Zina, hayata kast, onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk ve akıl hastalığı *özel sebepler* olarak değerlendirilirken; evlilik birliğinin sarsılması ve müşterek hayatın yeniden tesis edilememesi *genel boşanma sebepleri* olarak değerlendirilmektedir (Bozdağ, 2019: 35).

Ülkemizde boşanma süreci, yukarıda belirtilen sebeplerden en az biri ile boşanma davasının açılmasıyla yasal olarak başlamaktadır. Bu noktada anlaşmalı ve çekişmeli boşanmanın açıklanması gerekmektedir. Anlaşmalı boşanma, genel boşanma sebepleri kategorisinde yer alan “evlilik birliğinin temelinden sarsılması” hususuna dayanarak gerçekleşen bir boşanma yöntemidir (Şanlı Yalın, 2017: 18). Anlaşmalı boşanma, evliliğin en az bir yıl sürmüş olması, tarafların boşanmayı beraber istemeleri ya da bir tarafın açtığı davayı diğer tarafın kabul etmesi ve tazminat, nafaka gibi boşanmaya bağlı mali konular üzerinde karşılıklı anlaşmaya

varmış olma şartları ile birlikte hakimin tarafları bizzat dinlemesi ve anlaşılan şartları uygun bulması yoluyla gerçekleşmektedir (Özcan Çelik, 2015: 99-104). Çekişmeli boşanma ise anlaşmalı boşanma için gereken şartlarda anlaşma sağlanamaması halinde başlayan bir sürece işaret etmektedir (Şanlı Yalın, 2017: 1).

Boşanma kararının kesinleşmesi, hakimin verdiği hükümler ve/veya boşanan çiftin talebiyle boşanan kişiyi bağlayıcı kişisel ve mali sonuçlar yaratmaktadır (Şanlı Yalın 2017: 17). Yoksulluk nafakası, maddi-manevi tazminat gibi hukuki sonuçlar her boşanma durumu için söz konusu olan hukuki sonuçlar değilken; miras ve malların tasfiyesi, boşanan çiftin varsa çocuklarının velayeti, iştirak nafakası gibi konular her boşanma için geçerli olan hukuki sonuçlardır (Akıntürk ve Ateş-Karaman'dan aktaran Şanlı Yalın 2017: 17).

Ana babanın, ergin olana değin çocuklarıyla ilgili tüm sorumluluk ve yetkilerine karşılık gelen velayet, boşanma durumu söz konusu olduğunda eşlerden birine verilebilmektedir. Buna göre, velayetin verildiği ebeveyn velayet hakkının tanıdığı eğitim, isim verme, çocuğu temsil etme gibi hakları diğer ebeveyne danışmadan kullanabilmektedir (Kiremitçi, 2014: 2). Ortak veya müşterek velayet ise ana babanın boşanma sonrası çocuklarının velayetini beraber ve eşit kullanmalarına karşılık gelmektedir (Kiremitçi, 2014: 1). İlgili alanyazında ortak velayetin çocuğun yararı açısından tartışmalı bir konu olduğu görülmektedir. Bir taraf, boşanma sonrası çocuğun bakımında her iki ebeveynin aktif rol almasının çocuğun psikolojik ve ekonomik yararına olduğunu savunmaktadır. Anne ve baba açısından bakım verme yükünün hafiflemesi, sosyal, psikolojik ve mesleki gereksinimlerin evlilik yaşamından farklı bir düzlemde giderilebilmesi de çocukla ilişkiyi olumlu yönde etkilemektedir (McKinnon ve Wallerstein, 1986: 176, 182-183). Öte yandan, ortak ebeveynlik çoğu zaman sık yer değiştirmeye bağlı olarak ortam ve alışkanlıklarda istikrarsızlık yaratabileceği ve özellikle boşanan çiftin halihazırda çatışmalı bir ilişkisi varsa veya alınacak bir kararda çatışma yaşanması durumunda çocuğun zarar görebileceği gibi noktalarda eleştirilmektedir. Delfos'a göre (aktaran Spruijt ve Duindam, 2010: 67) sabit bir evde büyümek çocuğun aidiyet hissini ve köklenmesini zedelemektedir. Ortak velayet kararlarının sınırlı sayıda oluşu genel kanının bu yönde olduğunu göstermektedir. Kiremitçi (2014: 19), ülkemizde bilinen ilk ortak velayet kararının uzmanların çocuk yararını gözeterek yaptıkları

değerlendirme ile birlikte İzmir 4. Aile Mahkemesi tarafından 2009 yılında verildiğini belirtmektedir.

Boşanan çiftin varsa çocuklarının bakım, koruma ve eğitim olmak üzere temel ihtiyaçları, velayetin kime ait olduğuna bakılmaksızın iştirak nafakası ile karşılanmaktadır. İştirak nafakası çocuğun giderlerinin ana babası tarafından karşılanması yükümlülüğünün yerine getirilmesi amacıyla talep olsun veya olmasın hakim tarafından karara bağlanır. Bununla birlikte talep hakkı, velayet kendisinde olan tarafta bulunmaktadır ve boşanma davası sonlandıktan sonra da talep edilebilir. İştirak nafakasının bağlanmasında çocuğun yaşı, sağlık ve eğitim durumu ile ana babanın sosyoekonomik durumu göz önüne alınır. Boşanma davasında kararın kesinleşmesi ile başlayan iştirak nafakası çocuklar reşit olana dek sürer (Memişoğlu Bozan, 2019: 41-50). Reşit olan ancak eğitimi devam eden çocukların eğitim hakkından mahrum kalmalarını önlemek için ve çocuğun sağlık koşulları nedeniyle çalışamayacak olması durumunda ise yardım nafakasından söz edilebilmektedir (Sonat, 2013: 238, 241).

Talebe bağlı olarak bağlanabilen yoksulluk nafakası, taraflardan birinin boşanma nedeniyle “yoksulluğa” düşecek olması halinde karşı taraftan süre kısıtı olmaksızın alabildiği nafaka türüdür. Tarafların maddi durumlarının değişmesi halinde nafaka miktarının da değişmesi mümkündür. Yoksulluk nafakası talebinde bulunabilmek için yoksulluğa düşmenin yanı sıra talepte bulunacak eşin diğer eşe göre daha fazla kusurlu olmaması gerekmektedir (Demirbaş, 2018: 220-226).

Velayet ve nafaka, boşanan çiftlerin sıklıkla anlaşmazlık yaşayabildiği ve kişiler için oldukça zorlayıcı olabilen konulardır. Müşterek çocuğun velayeti kendisine verilen ebeveynin üzerindeki sorumluluğun artması, çocuğun velayet kendisinde olmayan ebeveyni ile ilişkisinde meydana gelen belirgin değişimler boşanan çiftin yeni koşul ve değişen ilişkilere uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır (Öngider 2013a: 143). Boşanan kadınların ortak velayete mesafeli yaklaşma eğiliminde olduğu, erkeklerin ise çocuklarıyla ilgili konularda kontrolü kaybetmemek adına ortak velayetten yana olabilecekleri ve bu konunun çatışma yarattığı düşünülmektedir (Madden-Derdich, Leonard ve Christopher, 1999: 597). Velayet konusuna ilişkin problem alanlarından biri de *ebeveyn yabancılaştırma sendromu*dur. Ebeveyn yabancılaştırma sendromu bir ebeveynin, diğer ebeveyne

karşı bilinçli olarak olumsuz yönde çocuğunun algısını manipüle etmesidir (Güler, 2017: 226). Boşanma, yalnızca evliliğin kaybıyla kalmamakta ve ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin sarsılmasıyla daha da acı verici olabilmektedir (Farkas, 2011: 23).

Yoksulluk nafakası ise hem kusur kriteri hem de süresiz olması bakımından çokça tartışmalı konulardan biridir. Kusur kriterinin en önemli handikaplarından biri, nafaka ödeyen tarafın kusur bulma motivasyonu ile hareket etmesi ve bu durumun eski eşler arasındaki çatışmanın dinmemesine yol açmasıdır (Demirbaş, 2018: 223). Süresiz olması ise hem nafaka alan hem de nafaka ödeyen taraflar açısından eleştirilmektedir. Eski eşler arasındaki irtibatın ve nafaka alan tarafın ödeyen tarafa olan bağının kopmamasının yanında nafaka ödeyen tarafın ekonomik olarak yükümlülüğünün süresiz devam edecek olmasının yarattığı huzursuzluk söz konusudur (Demirbaş, 2018: 227). Aynı zamanda ödeme alan tarafın üretim gücüne dahil olmamasına ya da kayıt dışı ve güvencesiz çalışmasına, boşanma sonrası yeniden evlenme isteği olduğunda ise nafakanın kesilmemesi adına evlenmemesine yol açmaktadır (Demirbaş, 2018: 230). İlgili alanyazında bu konunun çözümüne ilişkin nafaka süresine üst sınır getirilmesi, nafakaya ihtiyacı olan eşin meslek edinme ve iş hayatına katılımı açısından desteklenmesi, nafaka talebinde bulunan hasta ve/veya yaşlı tarafın istisna tutulması gibi bazı alternatifler üzerinde durulmaktadır (Demirbaş, 2018: 231-232).

Hukuki açıdan boşanma, karar aşamasından boşanma davasının hükme bağlanması ve hatta mahkeme sürecinin sonrasında da uzun ve zorlu bir süreç olabilmektedir. Bu süreçte yaşananlar boşanan çifti farklı yönlerden etkileyebilmektedir. Örneğin, henüz boşanma kararı aşamasındayken kadına yönelik şiddet ve can tehdidi ne yazık ki sıklıkla karşılaşılan durumlardandır (Can ve Aksu, 2016: 889). Bunun ötesinde boşanmayı istemeyen tarafın boşanma sürecinde problem çıkardığı alanların cinsiyete göre farklılaşabildiği dikkat çekmektedir. Buna göre, boşanmayı istemeyen erkekler daha çok velayet konusunda; kadınlar ise parasal konularda süreci anlaşmazlığa götürmektedir (Emery, 1994: 12). Ancak, ekonomik güçlükleri boşanmanın doğal bir sonucu olarak gören kadınların anlaşmaya daha istekli olabileceği belirtilmektedir. Kadınlar, çocuk bakımı ve yetiştirme konusundaki yatırımları sebebiyle genellikle velayet konusunda ödün vermeye

yanaşmamaktadırlar. Bu durumun, boşanmaya sıcak bakmayan taraf erkek olduğunda, anlaşmaya varma konusunda erkekleri daha avantajlı bir konuma getirdiği düşünülmektedir. Velayet konusunda anlaşmazlık yaşanması durumunda, erkeklerin kadınlara göre evliliği bitirme konusunda daha isteksiz olduğu belirtilmektedir. Tüm bunların, erkeklerin genellikle boşanmaya daha az istekli oluşunu ve kadınların boşanmaların çoğunu başlatan taraf olmasını açıklıyor olabileceği düşünülmektedir (Emery, 1994: 11-12).

1.2.2. Boşanmanın Ekonomik Etkileri

Boşanma, kişinin yaşam standartlarında değişimlere neden olan bir deneyimdir (Amato ve Keith, 1991: 43). Boşanmanın yarattığı bir dizi ekonomik problem, konut bulmayla ilgili sıkıntılar ve yapılan harcamalar kişi için sıkıntılı (Arıkan, 1996: 180; Turner, 2006: 495) ve uyum bozucu olabilmektedir (Asanjarani, Jazayeri, Fatehizade, Etemadi ve Demol, 2017: 20). Bu durum, maddi güvencesi olmayan kişiler için daha da zorlayıcıdır (Can ve Aksu, 2016: 893). Boşanmadan önce çeşitli nedenlerle çalışma hayatından uzak kalan ve geçimi eşlerinin sağladığı gelire dayanan kadınlar (Can ve Aksu, 2016: 894) boşandıktan sonra yaşadıkları ekonomik sıkıntıları giderebilmek amacıyla çalışmaya yönelmektedir. Fakat hem deneyim eksikliği ve kimi zaman yaşın ilerlemiş olması iş bulma konusunda sıkıntı yaratabilmekte hem de nafakayla ilgili yaşanan sorunlar kadınların ekonomik güçlüklerinin artmasına yol açmaktadır (Arıkan, 1996: 181). Ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranları da boşanmanın kadınlar için zorlayıcı ekonomik etkileri açısından fikir verici olabilir. 2020 yılına ait ulusal veriler kadınların erkeklerin yarısı kadar bile iş hayatında olmadığını gözler önüne sermektedir (TÜİK, 2020). Bu sebeple, boşanmanın maddi olarak sarsıcılığı ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınlar için daha fazladır (Karakaya, 2018: 265). Pek çok çalışma evliliğin ekonomik yönden kadınlar açısından koruyucu olduğunu ve boşanmayla beraber kadınların neredeyse kronikleşen bir geçim sıkıntısı deneyimlediklerini ortaya koymaktadır (Leopold, 2018: 769; Leopold ve Kalmijn, 2016: 1717; Stack ve Eshleman, 1998: 531-534). Belli bir gelire sahip olmak, boşanma sürecini daha karar alma aşamasında etkilemektedir (Can ve Aksu, 2016: 898).

Nafaka ödemelerinde aksamalar sıklıkla karşılaşılan ve boşanan tarafların yaşadıkları ekonomik krizi daha da derinleştiren bir sorundur. Kimi zaman ödemekle yükümlü olunan nafaka miktarı ve ödeme biçimi erkeğin ekonomik gücünün üstünde olmaktadır. Ödenmemesi halinde ciddi yaptırımları olan bu durum ekonomik olarak boşanan erkeklerin sıkıntıya girmesine yol açmaktadır. Öte yandan, nafaka ödemelerinde düzensizlik ekonomik güvencesi olmayan ve varsa çocukların velayeti de kendisinde olan kadınları mağdur edebilmektedir (Arıkan, 1996: 220-221). Boşanmanın yarattığı olumsuz ekonomik etkiler, velayet hakkı kendisine verilmiş ebeveynlerde de çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Çocuğunun velayetine sahip olan ebeveynin geçimini sağlamak için para kazanmak zorunda olması ve bu nedenle çocuğa ayrılan zamanın yeteri kadar olamaması, gelirle paralel olarak çocukların kurs, hobi gibi çeşitli imkanlardan mahrum kalması gibi durumlar yaşanmasına yol açabilmektedir (Amato ve Keith, 1991: 44).

1.2.3. Boşanmanın Sosyal ve Toplumsal Etkileri

Boşanma, hukuki ve ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyal ve toplumsal açıdan da kişi için uyum bozucu etkiler yaratabilmektedir. Boşanan birey, bir taraftan boşanma sürecinin getirdiği yasal düzenlemeler ve ekonomik problemler ile uğraşırken, diğer taraftan da toplumun ve yakın çevresinin kendisine yaklaşımında gerçekleşen farklılaşmayı deneyimlemektedir. Amato ve Keith (1991: 44) mücadele edilmesi gereken tüm bu problemlerin yarattığı etkinin çocuk söz konusu olduğunda daha da şiddetlenebildiğini belirtmektedir.

Toplum kendi devamını sağlamaya çalışan bir mekanizma olduğundan sahip olduğu düzeni muhafaza etme arzusuyla bir taraftan evliliği desteklerken diğer taraftan da tek başına yaşayan bekar insanların üzerindeki baskıyı artırmaktadır (Can ve Aksu, 2016: 891). Özellikle geleneksel toplumlarda boşanmaya yönelik önyargılar, günümüzde her ne kadar boşanma oranları artsa da varlığını sürdürmektedir. Boşanan bireye yöneltilen olumsuz bakış açısı damgalanmaya yol açarak hem toplumsal baskıyı hem de aile baskısını daha da yoğunlaştırmaktadır (Akgül Sarpkaya, 2013: 32; Arıkan, 1996: 181; Herman, 1974: 109). “Huysuz”, “geçimsiz”, “uçarı”, “dürtüsel”, “sorumsuz”, “bencil” gibi pek çok etiketle beraber

boşanan birey adeta “damgalanmış bir kimliğe” sahip olmaktadır (Konstam, Karwin, Curran, Lyons ve Celen-Demirtas, 2016: 179, 183). Damgalanma beraberinde sosyal olarak dışlanmayı getirmekte ve boşanmış kişilerin maruz kaldıkları sosyal ve toplumsal etkiler katlanmaktadır (İlhan, 2020: 512). Boşanan kişilerin, toplumsal hayatın içinde ayrı bir gruba aitmiş gibi yaklaşımlara maruz kaldığı belirtilmektedir (Rathi ve Pachauri, 2017: 211).

Evlilik, yetişkin hayatının birincil ilişkilerinden (Kiecolt-Glaser ve Newton, 2001: 472) ve temel duygusal destek kaynaklarından biridir (Stack ve Eshleman 1998: 527). Dolayısıyla boşanmanın kendisi bu kaynağın yitirilmesi anlamına gelmektedir. Bu kaybın yanı sıra boşanan çoğu birey, boşanma sonrası arkadaşlık ilişkilerine mesafe konması (Hetherington, Cox ve Cox, 1976: 422; Kalmijn ve Uunk, 2007: 447), evli olan arkadaşlarıyla görüşme sıklıklarının bir şekilde azalması (Asanjarani ve diğerleri, 2017: 23) ve evli çiftler için bir tehdit unsuru haline gelmeleri (Huddleston ve Hawkings, 1993: 201, 207) gibi arkadaş çevrelerinin kendilerine olan yaklaşımlarında belirgin bir farklılaşma sezdiğini aktarmaktadır. Evliliğin sonlanmasıyla hem arkadaşların geri çekilmesi hem de toplumun bakış açısının yarattığı tedirginlik sosyal olarak girişkenliğin azalmasına neden olmakta ve bireyin sosyal ağlarında belirgin bir daralma deneyimlemesine sebep olmaktadır. Ayrıca, sosyal ilişkilerdeki bu tür majör değişiklikler, benlik üzerinde de olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Amato, 2000: 1272; Symoens, Colman ve Bracke, 2014: 22). Evliliğin sonlandırılmasıyla sosyal ilişkilerde görülen değişiklikler bireyin hem kendi ailesi hem de eski eşinin ailesiyle olan ilişkilerinde de gözlenmektedir. Bir araştırmaya göre, kişinin kendi ailesiyle iletişim sıklığı ve yakınlığı artma eğilimi gösterirken; eski eşinin ailesiyle ise azalma eğilimi göstermekte ve bu durum cinsiyete bağlı olmaksızın gerçekleşmektedir (Gürmen, Anderson ve Brown, 2021: 59-60). Başka bir çalışmada ise boşanma sonrası akrabalar ve kök aileyle görüşme sıklığının azaldığı ve kişilerin bir uzaklaşma deneyimledikleri belirlenmiştir (Halisdemir, 2020: 164).

Boşanan kadınların gerek aile gerekse toplum içinde, boşanma kararını alma sürecinden başlayarak deneyimledikleri bir etki söz konusudur (Can ve Aksu, 2016: 893). Ekonomik sıkıntıların yanında taciz, çevre ve aile baskısı boşanan kadınlar tarafından yaşanan başlıca sorunlardandır (Arıkan, 1996: 180). Toplumumuzda

özellikle eğitim ve ekonomik düzeyi düşük olan kadınların, erkeklere göre daha fazla sıkıntı yaşadıkları; bu sıkıntılarla beraber toplumun boşanan kadına bakışının olumsuz olması ve “dul kadın imajı”nın koşulları daha da zorlaştırdığı görülmektedir (Arıkan, 1996: 180-181; Can ve Aksu, 2016: 889). Türkiye’de en fazla toplum baskısı deneyimleyen grubun eşi ölen ve boşanan kadınlar olduğu belirtilmektedir (İçli ve Ögün, 1988: 30). Boşanmış kadınların, toplumun bazı bireyleri tarafından zaman zaman maruz kaldığı sınır tanımayan tutum ve davranışlar yaşanan sıkıntıların katlanmasına sebep olmaktadır (Asanjarani ve diğerleri, 2017: 23). Boşanan kadınlar, çalışma hayatında iş arkadaşları tarafından rahatsız edici davranışlara maruz kalabilmekte, insanların önyargısı ve toplumsal baskıdan kaçınmak için eşli organizasyonlardan uzak durmakta ve “görünmez” olmaya çalışarak yaşamlarına devam etmektedir (Akgül Sarpkaya, 2013: 33). Boşanma süreci ve sonrasını kadınların gözünden inceleyen Can ve Aksu (2016: 898), çocuklarının geleceği ve barınmaya dair endişelerin yanında kadınların sıklıkla toplumun önyargısı ve baskıcı tutumu, boşanma gerekçesini açıklama gerekliliği, karşı cinsin rahatsız edici yaklaşımları, ekonomik güçlükler yaşayan kadınların kök aile evine dönme durumu ve kişilerarası ilişkilerde güven duygusunun zedelenmesi konularında problemler yaşadıklarını belirlemişlerdir. Bunlarla paralel olarak boşanma kişinin olası bir yeni ilişkiye karşı yaklaşımını olumsuz yönde etkileyebilmekte, güven ve yakınlık duyma ile ilgili olarak sorun yaşamasına yol açabilmektedir (Karadeniz Özbek, 2019: 108).

Boşanma sonrası çocuğa duyulan özlem ve ev işleri boşanan erkeklerin deneyimledikleri problemlerden bazılarıdır (Arıkan, 1996: 180). Bu da toplumun boşanan erkeklere bakış açısını etkileyen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Evliliğin sonlanmasıyla sıklıkla anneye verilen velayet sebebiyle çocuklarından uzak kalan ve geleneksel olarak kadına biçilmiş ev işlerini idare etme rolünün kendisine kalmasıyla erkeklerin “düşükleri durum” ve “aile düzenlerinin bozulması”, çevrenin acıma duygularına yol açmakta ve toplumun boşanan erkeklere yaklaşımını etkilemektedir (Arıkan, 1996: 219). Daha da önemlisi, toplumun boşanmanın sorumlusu ve hatalı taraf olarak genellikle boşanan erkeği görmesi ve erkeklerin bu tür önyargılarla mücadele ettikleri belirtilmektedir (Arıkan, 1996: 221). Erkekler için boşanma, erkeğin “toplumsal statüsünü çatlatan” bir yaşam olayı olarak deneyimlenmektedir (Akkoç, 2020: 131).

Hem kadınların hem de erkeklerin boşanma sonrası maruz kaldıkları damgalanmalar yeni bir evlilik söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Boşanma, kişinin yeni bir evlilik yapmayı planladığı tarafın ailesinde çekinceler yaratarak boşanan bireyin önünde bir pürüz yaratmaktadır. Boşanma, bir “başarısızlık” olarak nitelendirilmekte, boşanan kişiler bir evliliğin sorumluluğunu üstlenmek ve gereklilikleri yerine getirmek konusunda “eksik” olarak değerlendirilmektedir. Dahası bu tür etiketler, bireyin iş yaşamında da genellemelere maruz kalmasına yol açabilmektedir. Boşanan bazı kişiler, boşandıklarını gizlemeye çalışarak yaşamaya çalıştıklarını ifade etmektedir (Arıkan, 1996: 220-221; Herman, 1974: 109).

1.2.4. Boşanmanın Psikolojik ve Fizyolojik Etkileri

Boşanmaya ilişkin alanyazın incelendiğinde boşanmanın yarattığı yıkıcı etkileri tanımlayabilmek adına “travma” (Herman, 1974: 108), “yas” (Kessler’den aktaran Salts, 1979: 234), “yaşam krizi” (Wiseman, 1975: 205) gibi tanımlamalar kullanıldığı görülmektedir. Boşanma, en fazla psikolojik stres yaratan (Booth ve Amato, 1991: 397) ve bireyin baş etme kaynaklarıyla mücadele etmeye çalıştığı “temel yaşam stresörlerinden” (Mastekaasa, 1997: 156; Pledge, 1992: 151) biridir. Herman’a göre (1974: 108), boşanma bir ailenin yaşayabileceği en büyük travmalardan biridir. Boşanma, bireyin hayatında tıpkı eşin ölümünde olduğu gibi bir dizi kayıp yaratmaktadır (Gove ve Shin, 1989: 122). Henderson ve Argyle (1985: 58) boşanmayı, eşin ölüm yoluyla kaybına benzer görerek temel destek kaynağının yitirildiği stresli bir yaşam olayı olarak kavramsallaştırmaktadır. Kişinin eşini kaybetmesinin benzer psikolojik sonuçları olduğu düşünülmektedir (Gove ve Shin, 1989: 122). Strese verilen tepkilerdeki bireysel farklılaşmayı ölüm, evlilik ve boşanma olmak üzere üç ana yaşam olayında araştıran bir çalışmada ölüm ve boşanmaya karşı verilen tepkilerin süreç içindeki ilerleyişinin birbirine benzer olduğu görülmüştür (Mancini, Bonanno ve Clark, 2011: 150).

Yukarıdaki tanımlamalara ihtiyaç duyulmasının sebebi, boşanmanın sebep olduğu sayısız değişikliğe eşlik eden psikolojik etkilerdir. Kimi yazarlara göre boşanma, evlilik ilişkisinin “ölümü” gibidir. Yakın birinin ölümü bir taraftan geride

yas tutan insanlar (boşanan çift ve çocuklar) bırakırken bir taraftan da kayıpla ilgili resmi işlemlerin yürütülmesi gerekliliğini doğurur (Alpaslan, 2018: 308). Nitekim, boşanma eşin ölüm yoluyla kaybının ardından en stresli yaşam olayı olarak bildirilmektedir (Holmes ve Rahe ,1967: 216). Boşanmanın yarattığı kaybın fiziken artık var olmayan eski eşin psikolojik olarak varlığını sürdürmeye devam etmesi nedeniyle “belirsiz bir kayıp (ambiguous loss)” olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Belirsiz kayıp, kalıcı ve değişmez bir gerçeklik olan ölümden farklı olarak, net olmayan ve ilişkisel bir yapı sergiler ve bu nedenle travmatiktir (Boss, 2010: 138). Ayrıca ekonomik problemler, toplumsal soyutlanma ve ebeveynliğe ilişkin artan sorumluluklar boşanmış bireyleri psikolojik problemlere daha açık hale getirmekte (Pearlin ve Johnson, 1977: 707), toplumun boşanan kişilere yönelik kalıp yargıları ile birlikte bu durum intihara dek uzanan yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir (Can ve Aksu, 2016: 899).

Boşanma, evlilik ilişkisinin kalitesi ve kişinin boşanma kararı üzerindeki etkisi gibi faktörlerden bağımsız olarak, yoğun duyguların eşlik ettiği bir süreçtir (Yárnoz, Plazaola ve Exteberria, 2008: 294). Boşanan çiftler kafa karışıklığı, bunalmışlık ve incinmişlik hislerinin yanı sıra korku, kıskançlık, şüphe, acı ve yas gibi yoğun duyguların olduğu duygusal bir karmaşa (Akkoç, 2020: 131; Canham ve diğerleri, 2014: 604; Emery, 1994: 4) ve başarısızlık duygusu deneyimlemektedir (Peters ve Liefbroer, 1997: 696). Karmaşık yas sürecinde olduğu gibi üzüntü, suçluluk, utanç ve yalnızlıkla beraber öfke hissedilebilmektedir (Bloom, Hodges, Kern ve McFaddin, 1985: 19; Emery ve Wyer, 1987: 179; Wallerstein, 1986: 70). Hissedilen öfke, kimi zaman yıllarca sürmekte ve boşanan çiftin etkileşimini de etkilemektedir (Wallerstein, 1986: 77). Emery (1994: 9-21), eski eşe duyulan öfkeyi, altta yatan acıyı örten ve hatta bu acıya karşı duyulan tepkinin dışa yansımaları olarak değerlendirmektedir. Boşanan birey, meydana gelen bütün değişikliklerin yanı sıra deneyimlediği bu yoğun duygulara da uyum göstermeye çalışmakta (Salts, 1985: 14) ve kişinin hissettiği duygularla mücadelesi uzun yıllar sürebilmektedir (Canham ve diğerleri, 2014: 604).

Boşanma, psikolojik sağlık üzerinde farklı etkileri olan bir yaşam olayıdır. Boşanma sonrası kendine zarar verici davranışlar, iştahsızlık, anksiyete, uyku problemleri ve dürtüsel davranışlar gibi problemler görülmektedir (Lawson ve

Thompson, 1996: 249). Boşanan bireyler, evli kişilere göre psikolojik iyi oluş (Amato, 2000: 1274; Forste ve Heaton, 2004: 95; Gove ve Shin, 1989: 122), depresyon ve anksiyete (Doherty ve diğerleri, 1989: 81; Emery ve Wyer, 1987: 179; Gerstel, Riessman ve Rosenfield, 1985: 89; Hope, Power ve Rodgers, 1999: 1645; Lorenz, Simons, Conger, Elder Jr, Johnson ve Chao, 1997: 219; Menaghan ve Lieberman, 1986: 319; Öngider, 2013b: 151; Thuen, 2001: 71), alkol/sigara kullanımı (Lillard ve Waite, 1995: 1131) ve intihar konusunda daha yüksek risk taşımaktadır (Akkoç, 2020: 96; Trovato 1986: 346). Afifi ve arkadaşları (2006: 126) medeni duruma göre ruh sağlığı profillerini karşılaştırdıkları araştırmalarında, boşanan kişilerin hem hiç evlenmemiş hem de evli olan katılımcılara göre depresyon, distimi ve anksiyete bozuklukları gibi bozukluklara daha yatkın olduklarını belirlemiştir.

Boşanma, kendilik duygusu ve kimlik üzerinde de derin etkiler bırakabilir. Evliliğin sonlanmasıyla benlik saygısı ve özgüvende azalma görülebilmekte ve geleceğe dönük karamsarlık artabilmektedir (Frisby, Booth-Butterfield, Dillow, Martin ve Weber, 2012: 719). Bu anlamda, kadınlar ve erkeklerin boşanma sonrası deneyimleri cinsiyet rolleri ve sosyal roller nedeniyle farklılaşabilmektedir. Geleneksel toplumlarda içselleştirilmiş cinsiyet rollerinin kadınlara atfettiği besleme ve bakım verme rolü boşanmayla beraber ortadan kalkmakta ve kimliğin kaybedilmesine neden olmaktadır (Gregson ve Ceynar, 2009: 565). Öte yandan kadınların, evliliğin sonlanmasıyla beraber edindiği yeni roller bağımsız karar alma ve iş hayatına odaklanma gibi öz yeterlik duygularını besleyecek türden olmaktadır. Erkekler içinse durum daha farklı görünmektedir. Boşanan erkeklerin boşanma sonrası kazanmaları gereken beceriler “kadınsı rollere ilişkin değersizleştirilmiş” becerilerdir (Gregson ve Ceynar, 2009: 567) ve bu durum boşanma sonrası uyum açısından zorlanmalarına neden olabilir (Diedrick, 1991: 41-42).

Boşanmanın fizyolojik sağlık üzerindeki etkilerini ortaya koyan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Buna göre, boşanma kişilerin genel olarak işlevselliklerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Frisby ve diğerleri, 2012). Boşanmış kişilerin artan kan basıncı ve uyku problemlerinin yanı sıra daha fazla sağlık problemi ve ölüm riski taşıdıkları ve sağlık durumlarına ilişkin öz değerlendirmelerinin daha olumsuz olduğu belirtilmektedir (Hemström, 1996: 366;

Joung, Stronks, van de Mheen, van Poppel, van der Meer ve Mackenbach, 1997: 476; Lillard ve Waite, 1995: 1131; Murphy, Glaser ve Grundy, 1997: 156; Rogers, 1996: 327; Sbarra, Law ve Portley, 2011: 454; Shor ve diğeri, 2012: 46; Zick ve Smith, 1991: 327). Boşanma sonrası genellikle ağrı problemleri, diş sorunları, tansiyon ve kalp hastalıkları gibi fizyolojik sorunlar bildirilmektedir (Lawson ve Thompson, 1996: 249).

Boşanan kadınlar ve erkeklerin karşılaştırıldığı bir çalışmada, erkeklerin ayrılığı kabullenme ve fiziksel sağlık; kadınların ise psikolojik sağlık açısından daha fazla problem yaşadıkları belirlenmiştir (Chiriboga, 1982: 113). Boşandıktan sonra kendi kök ailesiyle beraber yaşamaya başlayan kadınların depresyon açısından risk taşıdıkları belirtilmektedir (Turner, 2006: 496). Başka bir çalışma, kadınların ilişkinin bitişiyle alakalı uyum problemleri yaşarken; erkeklerin velayet genellikle anneye verildiğinden hem aile hem de çocukların kaybı nedeniyle zorlandıklarını ortaya koymaktadır. Çocuklarının velayeti anneye verilen erkeklerin, boşanmanın yarattığı yası kadınlardan daha farklı bir çerçevede yaşadıkları düşünülmektedir (Steiner, Durand, Groves ve Rozzell, 2015: 96). Erkekler, çocuklarıyla daha az görüşecek olmalarının çocukla bağlarını zayıflatacağından endişe duymakta, özlem ve merak duyguları içinde çocukla araya giren psikolojik ve fiziksel mesafenin hüznünü yaşamaktadır (Akkoç, 2020: 131-132).

Özetle, evlilik birliğinde bozulmayı daha da stres verici hale getiren çok sayıda değişim yaşanabilmektedir. Boşanan erkekler için stres yaratabilen faktörler olarak genellikle yaşanan ortamın değişmesi, işle ilgili değişiklikler ve eğer velayeti kendisinde olmayan müşterek çocuk/çocuklar söz konusuysa çocuk ile iletişimin sıklığı ve niteliğinde belirgin değişimler işaret edilmektedir. Söz konusu değişimler duygusal olarak acı verici ve yaralayıcı olabilmektedir. Kadınlar içinse yeni sorumlulukların eklenmesiyle sosyal hayata vakit ayıramama, romantik olarak yeni bir ilişki kurma konusunda çekinceler stres verici olmakta ve bu durum çocuğun velayeti kendisinde olduğunda katlanmaktadır. Aynı zamanda boşanma sonrası toplumsal olarak kadına yönelik ekonomik ayrımcılığın yanı sıra nafaka ödemelerinde yaşanabilen anlaşmazlıklar veya düzensizlikler, ekonomik olarak kadınları zor bir durumda bırakmaktadır (Kressel, 1980: 235).

1.3. BOŞANMA SONRASI UYUM

1.3.1. Farklı Uyum Tanımlamaları ve Uyumun Değerlendirilmesi

Bireyin kendini bir eş ve/veya ebeveyn olarak konumlandığı ve yaşamına bu noktadan anlam verdiği evlilik sisteminin bozulması aktarıldığı üzere pek çok açıdan bireyi etkilemektedir. Hem kişilerin hayatında yarattığı çok boyutlu olumsuz etkiler hem de artan boşanma oranlarıyla giderek daha da çok insanın etkileniyor olması boşanma sonrası uyum kavramının ele alınmasını gerektirmektedir.

Boşanmanın yarattığı farklı etkiler boşanma sonrası uyumun negatiften pozitifte giden bir skala üzerinde değerlendirilmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda kimi araştırmacılar uyumu, depresyon ve anksiyete belirtileri ve çeşitli duygular (yalnızlık, başarısızlık, reddedilme vb.) ekseninde tanımlamışlardır (Kramrei, Coit, Martin, Fogo ve Mahoney, 2007: 147). Ancak boşanmaya uyum, olumsuz belirtilerin olmamasından daha fazlasına karşılık gelmektedir (Kramrei ve diğerleri, 2007: 154). Boşanmanın kendine özgü ekonomik, sosyal ve eski eşle ilişkiye dair çeşitli stres faktörleri bulunmaktadır (Sweeper ve Halford, 2006: 633).

İlgili alanyazın incelendiğinde boşanma sonrası uyuma ilişkin farklı tanımlamalar olduğu dikkat çekmektedir. Boşanma sonrası uyum, psikolojik belirtilerin görülmemesinin ötesinde günlük hayatın gerekliliklerini yerine getirebilme, kimliğin eski eş ve evli olmaktan ayrışıp yeni kimliğin oluşturulması anlamına gelmektedir (Diedrick, 1991: 35; Kitson ve Morgan, 1990: 913). Hill'e (1958) göre, boşanmanın neden olduğu karmaşanın bir düzene oturtulduğu inişli çıkışlı bir süreçtir. Kramrei ve arkadaşları (2007: 153-154), boşanma sonrası uyumu "boşanmadan kaynaklanan yaşam değişikliklerine adapte olma ve boşanma sonrası psikolojik ve duygusal istikrara ulaşma süreci" olarak tanımlamaktadır. Boon (2005) ise boşanma sonrası uyumun kimliğin, sahip olunan rollerin, aile ilişkilerinin ve ebeveynliğin yeniden düzenlendiği, eski eşle olan etkileşimin farklı bir hal aldığı, sosyoekonomik açıdan yeni bir yaşam tarzına erişilen çok boyutlu bir yeniden yapılanma süreci olduğunu ifade etmektedir.

Boşanma sonrası uyum için eski eşle mevcut ilişkinin niteliğinin, sınırlarının ve öncesinde sahip olunan rollerin yeniden ayarlanıp düzenlenmesi önemlidir

(Madden-Derdich ve diğerkleri, 1999: 588-589). Spanier ve Castro (1979: 241), evlilik ilişkisinin kaybı ve yeniliğın düzenlenmesi (yaşam, kimlik, statü vb.) olmak üzere boşanma sonrası uyumun birbirinden farklı ancak birbirini etkileyen ikili bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Yaşamın yeniden düzenlenmesinin, evliliğın kaybının yarattığı sıkıntılara nazaran boşanma sonrası uyum için daha kritik olduğunu vurgulamaktadırlar.

Boşanma sonrası uyum, boşanma deneyimini yeniden çerçeveleştirerek uyuma yönelik baş etme becerilerini kullanmayı ve daha olumlu bir bakış açısı kazanmayı gerektirir. Her ne kadar üzerinde anlaşmaya varılmış bir uyum tanımı olmasa da farklı tanımlamaların ortak noktası boşanma sonrası uyumun boşanan bireyin, boşanmanın yarattığı olumsuz duygular ve sıkıntılardan uzaklaşabilmesiyle birlikte benliğine bakışının yeniden şekillenerek eski eşten bağımsız bir kimlik oluşturup destekleyici bir sosyal çevre ile yeni bir yaşam tarzına kucak açılabilmesidir (Pietsch, 2002:71; Sakraida, 2008: 871).

Uyumun çok boyutlu doğası nasıl değerlendirileceğı konusunu önemli hale getirmektedir. Araştırmacıların uyumu tanımlayış biçimleri nasıl ölçüleceğini de etkiliyor gibi görünmektedir. Uyum, genel olarak iyi oluş ve psikolojik iyilik hali bakış açısıyla ele alan araştırmaların baş etme, iyi oluş, benlik saygısı, duygulanım (Bowen ve Jensen, 2017: 1375; Doherty ve diğerkleri, 1989: 76-77; Kramrei ve diğerkleri, 2007: 154), psikolojik belirtiler (Berman, 1988: 501; Hughes Jr., Good ve Candell, 1993: 48; Lorenz ve diğerkleri, 1997: 219) ve madde kullanımı (Doherty ve diğerkleri, 1989: 77) gibi ölçütlerle uyumu değerlendirdikleri görölmektedir. Bazı araştırmacılar ise evliliğı sonlandırma kararının kim tarafından alındığı gibi boşanmaya dair belli özellikler ve eski eşe yönelik bağlanma düzeyi ekseninde uyumu değerlendirmiştir (Wang ve Amato, 2000: 659).

Öte yandan boşanmanın çok boyutlu yapısı uyumun boşanmaya has özellikleri dahil edilerek daha geniş bir çerçeveden değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Bununla paralel olarak, boşanmaya özgü geliştirilen araçlar ile boşanma sonrası uyumu değerlendiren araştırma sayısı artmış ve boşanma sonrası uyum özgül bileşenleri ile değerlendirilmeye başlanmıştır (örn., Plummer ve Koch-Hattem, 1986: 525; Rohde-Brown ve Rudestam, 2011: 113; Steiner ve diğerkleri, 2015: 100; Sweeper ve Halford, 2006: 635; Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 153).

Sweeper ve Halford (2006: 632), boşanma sonrası uyumu eski eşe ve ilişkiye olan duygusal bağın zedelenmesi, sosyal bağların güçsüzleşmesiyle hissedilen yalnızlık duygusu ve yeniden düzenlenen ebeveynlik olmak üzere üç eksenle değerlendirmektedir. Fisher (1976), boşanma sonrası uyumu altı bileşen ile açıklamış ve daha kapsamlı bir bakış açısı getirmiştir. Kişinin benliğine ilişkin öz değerlendirmelerine karşılık gelen “*kendilik değeri*”, eski eş ve biten evliliğe ilişkin duygu ve düşünceleri değerlendiren “*ilişkiden ayrışma*”, eski eşe yönelik öfkeyi değerlendiren “*öfke*”, ilişkinin kaybedilmesine ilişkin tepkileri değerlendiren “*yas tepkisi*”, olası yeni bir duygusal ilişkiye yönelik bakış açısını değerlendiren “*güven ve yakınlık*” ve sosyal çevrede ayrılığın paylaşılması ve bireyin kendini yeniden konumlandırmasına ilişkin yaklaşımını değerlendiren “*sosyal kendilik değeri*” olmak üzere altı bileşeni dikkate almaktadır.

1.3.2. Boşanma Sonrası Uyum ile İlişkili Faktörler

Canham ve arkadaşları (2014: 596) boşanma sonrası hayatı yarattığı değişiklikler nedeniyle “fırtına sonrası”na benzetmektedir. “Fırtına sonrası” oluşan bu karmaşanın organize edilmesi kişisel ve ilişkiye dair olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenir (Wilder, 2016: 554). Aynı zamanda uyum üzerinde etkili psikolojik faktörler kullanılarak geliştirilen ve boşanma sonrası uyumu artırmayı hedefleyen çeşitli müdahale yaklaşımları bulunmaktadır (Asanjarani ve diğerleri, 2017; Lee ve Hett, 1990; Pietsch, 2002; Øverup ve diğerleri, 2020; Thiessen, Avery ve Joanning, 1981).

1.3.2.1. Demografik Faktörler

İlgili alanyazın incelendiğinde cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, ilişki durumu gibi değişkenlerin boşanma sonrası uyum üzerinde farklı etkileri olabileceği görülmektedir. Boşanma sonrası bireyin sergileyeceği uyum düzeyinin söz konusu faktörlerden etkilenebilmesi nedeniyle bu konudaki bulguları incelemek önemlidir.

Evliliğe bakış açısında farklılaşabilen kadınlar ve erkeklerin, boşanma sonrası uyum konusunda farklılaşmaları da oldukça olasıdır (Bevvino ve Sharkin, 2003: 94).

Alanyazın incelendiğinde boşanma sonrası uyum konusunda cinsiyet faktörüne ilişkin pek çok bulgu bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre erkekler (Diedrick, 1991: 33; Amato, 2000: 658), bazı araştırmacılara göre ise kadınların (Thuen, 2001: 72) boşanma sonrası uyum düzeyi daha düşük seyretmekteyken; bazı araştırmacılar da cinsiyetler arasında boşanma sonrası uyum düzeyinde farklılık olmadığını belirtmektedir (Colburn, Lan Lin ve Moore, 1992: 98-99; Hensley, 1996: 139; Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 160; Yılmaz ve Fişiloğlu, 2005: 84). Wallerstein'a göre (1986: 68), kadınlar erkeklere göre daha hızlı bir şekilde uyum sürecinde ilerlemektedir.

Diğer yandan, uyum düzeyinde farklılık olmasa da boşanma sonrası deneyimlenen olumlu gelişmelerin kadınlar ve erkekler açısından farklılaşıyor olduğuna yönelik bulgular dikkat çekmektedir (Baum, 2004: 174; Bevvino ve Sharkin, 2003: 93; Colburn ve diğerleri, 1992: 98-99). Buna göre, kadınlar özellikle benlik ve kimliklerine dair olumlu değişiklikler bildirirken; erkekler başka bir ilişkiye başlayabilmeyi olumlu bir sonuç olarak değerlendirmektedirler (Bevvino ve Sharkin, 2003: 93). Bu bulgunun, yeni bir ilişkinin erkeğin gücünü ve kimliğini yeniden oluşturması/sürdürmesi için bir araç görevi görmesiyle ilgili olabileceği düşünülmektedir (Colburn ve diğerleri, 1992: 103).

Uyum konusunda kadınlar ve erkekler arasında elde edilen farklılıkların ölçüm zamanıyla ilgili olabileceği düşünülmektedir. Bloom ve Caldwell (1981: 693), kadınlar ve erkekler arasındaki uyum düzeyinin farklı zaman dilimlerinde nasıl olduğundan yola çıkarak kadınların ayrılık öncesi, erkeklerin ise ayrılık sonrası uyum problemleri yaşadığını tespit etmişlerdir. Dört ayrı zamanda alınan ölçümlerle yürütülmüş olan boylamsal bir araştırmada kadınların boşandıktan hemen sonraki süreçte daha fazla psikolojik ve fizyolojik sorun bildirdikleri ve bu durumun kısa zaman sonra yok olmaya başladığı görülmüştür. Erkeklerin ise, kadınlara göre toparlanmalarının daha uzun sürdüğü görülmüştür (Bloom ve diğerleri, 1985: 24).

Boşanma sonrası uyumun kişinin yaşından etkilenip etkilenmediği konusundaki bulgular incelendiğinde araştırmaların çoğunun ileri yaşlarda boşanan bireylerin daha zayıf boşanma sonrası uyum sergilediklerini (Chiriboga, 1982: 109; Cooney ve Uhlenberg, 1990: 685-686; Tschann, Johnston ve Wallerstein, 1989: 1044; Uhlenberg ve Myers, 1981: 279-280; Veevers, 1991: 109; Wallerstein, 1986:

74) gösterdiği dikkat çekmektedir. Öte yandan, sınırlı sayıda olsa da boşanmanın daha genç kişiler için daha uyum bozucu olduğunu (Gove ve Shin, 1989: 138; Yılmaz ve Fişiloğlu, 2005: 99) bildiren çalışmalar da mevcuttur. Boşanma sonrası, hayatı hem yakın ve sosyal ilişkiler hem de ekonomik açıdan yeniden organize etmenin kadınlar açısından yaş ile doğrudan ilişkili olduğu ve daha genç kadınların bu konuda daha avantajlı oldukları aktarılmaktadır (Wallerstein, 1986: 76).

Karşıt düşen bulgular olsa da (bkz. Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 24) eğitim düzeyi, boşanma sonrası uyum ile ilişkili olduğu düşünülen bir diğer faktördür. Buna göre, eğitim düzeyinin bilişsel baş etme kapasitesini etkileyerek bireyin boşanma sonrası uyumunu destekleyici olduğu belirtilmektedir (Booth ve Amato, 1991: 396; Mancini ve diğerleri, 2011: 150). Daha yüksek mesleki seviye ve eğitim düzeyinin erkeklerin boşanma sonrası uyumunu etkilediği belirlenmiştir (Tschann ve diğerleri, 1989: 1043). İş sahibi olmak, eğitim ve gelir seviyesinin hem kadınların hem de erkeklerin boşanma sonrası uyumları için kritik olduğu düşünülmektedir (Amato, 2000: 1271; Halisdemir, 2020: 164; Şen, 2013: 173; Veevers, 1991: 113; Yılmaz ve Fişiloğlu, 2005: 98). Maddi durumunu daha olumlu algılayanın da boşanma sonrası algılanan stresten koruyucu bir sosyoekonomik kaynak olduğu belirtilmektedir (Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 24).

Boşanma sonrası yeni bir ilişkiye sahip olma, ilişkinin niteliğine bakılmaksızın, boşanma sonrası uyum için önemli görünmektedir (Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 24; Symoens ve diğerleri, 2014: 22; Veevers, 1991: 115; Yılmaz ve Fişiloğlu, 2005: 99). Erkeklerin, boşanma sonrası yeniden bir yakın ilişki kurma eğiliminin daha fazla olduğu (Thuen, 2001: 73) ve yaşça daha genç kadınların ileri yaştaki hemcinslerine göre daha fazla yeniden evlenmeyi tercih ettikleri belirtilmektedir (Wallerstein, 1986: 72, 75). Boşanmanın ardından yeni bir evlilik yapma oranının yaş ilerledikçe düştüğü ve bu düşüş eğiliminin, özellikle yaşça daha büyük kadınlarda daha belirgin olduğu belirtilmektedir. Yeniden evlenmek yerine romantik bir ilişki sürdürmek veya birlikte yaşamak gibi alternatif ilişki biçimlerinin tercih edilmesinin bu durumun nedenlerinden biri olabileceği düşünülmektedir (Canham ve diğerleri, 2014: 607). Kadınlar özelinde değerlendirilirse bir başka neden olarak ise boşanan kadınların yeniden evlenerek bakım verme misyonlarına devam etmek istememeleri işaret edilmektedir (Davidson, 2001: 297).

1.3.2.2. İlişkiye ve Boşanmaya Dair Faktörler

Boşanma sonrası uyum ile ilişkili olabileceği düşünülen değişkenlerden biri olan evliliğin süresi, kişinin yaşıyla oldukça ilişkili bir değişkendir. Daha uzun süre evli kalan kişiler doğal olarak daha ileri yaşlarda olmaktadır (Veevers, 1991: 110). Nitekim, Tschann ve arkadaşları (1989: 1044) evlilik süresi, ebeveynin yaşı ve sahip olunan en küçük çocuğun yaşını “ailevi aşama (family stage)” olarak kavramsallaştırmış ve daha ileri aşamada olan erkeklerin yakın ilişki kurma konusunda sıkıntı yaşadığı ve bunun da boşanma sonrası uyum düzeyini etkilediği belirlenmiştir. Öte yandan Kitson (1982: 385), evlilik süresinin boşanan kişinin uyumu üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını belirlemiştir. Buna göre, evlilik süresine bakılmaksızın, eşler arası bağlanma ilişkinin erken dönemlerinde gerçekleşirken; ayrılık söz konusu olduğunda bu bağın çözülmesi zaman alıcı olmaktadır. Genel olarak bakıldığında evlilik süresinin boşanma sonrası uyum üzerinde etkileri konusunda bir fikir birliği olmadığı görülmektedir (Thuen, 2001: 72; Veevers, 1991: 110).

Boşanmadan itibaren geçen zamanın uyum üzerindeki etkilerine dair araştırmalar incelendiğinde bazı araştırmacıların geçen zamanın uyum üzerinde etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaştıkları görülmektedir (Plummer ve Koch-Hattem, 1986: 525; Tschann ve diğerleri, 1989: 1044). Öte yandan “iki yıl” kriteri dikkat çekmektedir. Buna göre, boşanmanın üzerinden geçen zaman iki yıl ve daha az olduğunda, eşten duygusal olarak ayrışma da daha düşük bir seviyede olmaktadır. Birey, duygusal olarak ayrışmayı ne kadar başarırsa psikolojik iyilik hali de daha iyi olacaktır (Bevino ve Sharkin, 2003: 92-93). Bir stresör olarak boşanmanın yarattığı tüm değişiklikleri kişinin hayatıyla bütünleştirmesi evlilik süresinden bağımsız olarak yaklaşık iki yıl sürmektedir (Amato, 2000: 1275; Kitson, 1982: 384). Bu görüşe dayanarak araştırmaların boşanmadan itibaren iki (Tschann ve diğerleri, 1989: 1043) veya iki buçuk yılı (Rohde-Brown ve Rudestam, 2011: 110) süre kriteri olarak aldığı dikkat çekmektedir. Öte yandan, boşanmadan hemen sonra görülen pişmanlık duygularının zaman geçtikçe zayıfladığı görülse de hem kadınların hem de erkeklerin iki yıl sonrasında dahi benzer duyguları taşımaya devam ettiklerini gösteren bulgular da bulunmaktadır (Hetherington ve diğerleri, 1976: 420-423).

Nitekim, boşanmanın dördüncü yılından itibaren belirgin bir depresyon tablosu görülebileceği belirlenmiştir. Araştırmacılar, zaman içerisinde ekonomik ve duygusal problemlerin artarak devam ediyor olmasını ve güven veren ilişkiler kurmakta yaşanan eksiklikleri bu durumun nedenleri arasında göstermektedir (Menaghan ve Lieberman, 1986: 319). Genel olarak değerlendirildiğinde boşanmadan itibaren geçen zaman ile ilgili olarak net bir kriter belirlemek pek mümkün görünmemektedir.

Boşanma sonrası uyum düzeyini etkilediği düşünülen bir diğer faktör ise boşanma kararını alma ya da bireyin boşanma kararında etkisini ne düzeyde algıladığıdır. İlgili alanyazın incelendiğinde boşanma kararını alan tarafı ifade etmek için “başlatan (initiator)”, “karar veren (decider)” gibi adlandırmalar kullanıldığı görülmektedir (örn., Kressel, 1980: 236; Thuen, 2001: 73; Veevers, 1991: 100; Wallerstein, 1986: 69-70). Kişinin ayrılığı bekleyip beklememesi ve buna bağlı olarak ayrılığa hazır hissetmesi uyum düzeyi üzerinde etkili görünmektedir (Emery, 1994: 10; Kressel, 1980: 236). Boşanma kararını alan tarafın daha iyi uyum deneyimlediği (Yılmaz ve Fişiloğlu, 2005: 84) ve duygusal iniş çıkışlar açısından daha avantajlı olduğu (Steiner ve diğerleri, 2015: 97; Wallerstein, 1986: 69-70) ve süreç üzerinde daha yoğun kontrol hissettiği (Kressel, 1980: 236; Sweeny ve Horwitz, 2001: 305) ileri sürülmektedir. Öyle ki, başlatıcı olmayan (non-initiator) tarafın toparlanması için en az üç yıl geçmesi gerektiğini düşünen araştırmacılar bulunmaktadır (Kressel, 1980: 236). Sakraida (2008: 879-880), boşanma kararında etkin olup olmamanın bireyin boşanmayı ne düzeyde stresli algılayacağını ve boşanmayı başlatan taraf olmayan kişilerin bu deneyimi oldukça tehdit edici algıladıklarını belirlemiştir. Dahası, kararı alan taraf olmamak boşanmanın kişinin kendisi dışında bir nedenden geliştiğine yönelik düşüncelerle de ilişkili bulunmuştur. Boşanma kararını alma durumuna göre baş etme stillerinin değişip değişmediği incelenerek boşanma kararını başlatıcı olmayan tarafın daha pasif baş etme stillerini kullanma eğilimi olduğu görülmüştür (Sakraida 2008: 884). Boşanma kararının ortaklaşa alınmasının ise boşanma sonrası çatışma düzeyini azaltan faktörlerden biri olduğu belirlenmiştir (Hald, Strizzi, Ciprić ve Sander, 2020: 98). Bir başka araştırmada ise, başlatıcı taraf olup olmamanın boşanma sonrası stres göstergeleri açısından farklılık yaratmadığı ancak başlatan taraf olanların daha fazla fayda

algıladığı ve bunun özellikle kadın katılımcılarda daha belirgin olduğu belirlenmiştir (Pettit ve Bloom, 1984: 592).

Boşanmayı başlatan taraf olmak gerek psikolojik belirtiler gerekse psikolojik yardım alma gereksinimi açısından önemli görünmektedir. Bu durumun, karar alan tarafın süreç üzerinde daha fazla kontrol hissederek daha etkili baş etme mekanizmalarını devreye sokabilmesi ile ilgili olduğu belirtilmektedir (Thuen, 2001: 73; Veevers, 1991: 111). Öte taraftan, Steiner ve arkadaşları (2015: 98) duygusal süreç her ne kadar boşanmayı başlatan tarafın lehine ilerlese de kararla alakalı suçluluk ve pişmanlık duygularının yaşanabileceğinin altını çizmektedirler. Ancak yine de ayrılığı başlatan taraf, diğer tarafa göre daha hızlı toparlanmakta ve karşı tarafın ayrılığı kabullenmesi daha güç olmaktadır. Boşanma sonrası uyumun, boşanma deneyimini anlamlandırma olarak kavramsallaştırıldığı bir çalışmada duygusal olarak eşten kopuş ve ayrılıktan itibaren daha fazla zaman geçmesinin yanı sıra boşanmayı başlatan taraf olmanın daha yüksek düzeyde uyum ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Bevvino ve Sharkin, 2003: 92).

Çocuk sahibi olup olmamanın uyum üzerinde yaratacağı etki oldukça görecelidir. Boşanan kişi, çocuğunu ilişkinin bitişi için bir teselli olarak görebileceği gibi; boşanmanın yarattığı tüm sıkıntıların yanında fazladan bir yük olarak da değerlendirebilmektedir (Öngider, 2013b: 153; Veevers, 1991: 105). Bu konuda uyumu etkileyen en önemli noktalardan biri, etkili ebeveynlik konusunda yeterli bilgiye sahip olmamak gibi görünmektedir (Halisdemir, 2020: 164). Öte yandan, çocuk sahibi olup olmamanın uyum üzerinde bir etkisi olmadığı; ancak çocuklarla ilgili konularda eski eş ile çatışma yaşamının özellikle erkeklerde uyum bozucu olduğu ileri sürülmektedir (Thuen, 2001: 73). Çocuk sahibi olmayla bağlantılı bir konu olarak boşanmaya uyumu zorlaştıran faktörlerden biri de velayet statüsü ve ziyaret konusudur. Velayet düzenlemelerinden duyulan memnuniyetsizlik boşanan çiftlerin en çok çatışma yaşadıkları alanlardan biridir (Madden-Derdich ve diğerleri, 1999: 597). Çocukların ziyaretine dair yaşanan sıkıntılar ise boşanan erkeklerin uyum problemleri yaşamalarına yol açmaktadır (Bottom, 2014: 33). Bununla beraber eski eşle çatışma düzeyi hem kadınlar hem de erkeklerin uyumunu etkiliyor görünmektedir (Tschann ve diğerleri, 1989: 1044). Bu sebeple, çiftin çocuk sahibi olması sınır belirsizlikleri ve rol karmaşasını güçlendirerek uyumu daha da zor hale

getirebilir. Nitekim, çocuk sahibi olmayan kişilerin, özellikle yaşı küçük çocuğu olanlara kıyasla boşanmaya bağılı olarak daha az problem yaşadıkları belirlenmiştir (Smith Barnet, 1990: 100). Boşanan çift hem aile yapısında oturtulacak yeni kuralları hem de müşterek çocuk söz konusuysa ebeveyn olarak rollerini yeniden düzenlemek zorundadır. Boşanma sonrası ilişkide, yeni sınırların kurulmasındaki başarısızlık boşanma sonrası çatışmaya sebep olmaktadır (Madden-Derdich ve diğeri, 1999: 588-590).

Boşanma, rollerin ve ilişkilerin tamamen belirginliğini yitirdiğı ve sınır belirsizliklerinin olduğı bir karmaşadır (Veevers, 1991: 116). Geleneksel cinsiyet rolleri kadın erkek ilişkisindeki görevleri belirleyicidir. Buna bağılı olarak bir ilişki içerisinde erkekler, kadınlardan sosyal ve duygusal olarak destek alırken; erkekler de kadınları ekonomik olarak desteklemektedir. Dolayısıyla, boşanma sebebiyle öncesinde üstlenilen rollerin değışmesi boşanan bireyi zorlamaktadır (Veevers, 1991: 113). Evlilik boyunca üstlenmiş olduğı rollerin yitirilmesi yeni bir rol ve kimlik edinme isteğini de beraberinde getirmektedir (Herman, 1974: 110). Boşanma neticesinde gerçekleşen rol değışimlerinin yarattığı belirsizlikler kişiyi strese yatkın hale getirmekte ve kişinin boşanmaya uyumunu etkileyebilmektedir (Ahrons, 1980: 534).

Evlilik ilişkisinin niteliğinin boşanma sonrası uyumu etkilediğı düşünülmektedir. Buna göre, evlilikleri daha problemlili olan kişilerin boşanma sonrası daha olumlu duygular deneyimledikleri (Amato ve Hohmann-Marriott, 2007: 621); evlilik doyumu düşük olan kişilerin boşanmanın akabinde daha düşük depresyon düzeyi sergiledikleri ve evliliklerini daha olumlu değıerlendiren kişilerin boşanmayı zorlayıcı bir deneyim olarak algıladıkları belirlenmiştir (Kalmijn ve Monden, 2006: 1197-1210).

1.3.2.3. Psikolojik Faktörler

Boşanmayı diğeri stresörlerden ayıran en önemli nokta, hayatın pek çok alanında etkili olması ve sürece yayılan sıkıntı verici yapısıdır (Amato, 2010: 656). Yapılan araştırmalar bazı psikolojik faktörlerin boşanma sonrası uyum ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Evliliğin sonlandırılmasıyla beraber deneyimlenen bazı duygu ve davranışların boşanma sonrası uyum ile ilişkili olduğu dikkat çekmektedir. Rohde-Brown ve Rudestam'ın (2011: 117, 119) yapmış olduğu bir çalışmada, kişinin kendini ve ayrıldığı eşini affedebilme kapasitesi ve öfke düzeyinin boşanma sonrası uyum düzeyi üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Eski eşi affetmenin, boşanma sonrası duygusal anlamda toparlanmak için önemli olduğu ve bir çeşit baş etme mekanizması gibi çalıştığı ileri sürülmektedir (Rye, Folck, Heim, Olszewski ve Traina, 2004: 31-33). Boşanmaya ilişkin suçluluk duygusunun eski eşle ayrışma ve yakın ilişkilerin yeniden düzenlenmesinde (Pais ve White 1979: 274-275), yeni bir duygusal ilişkiye başlama ve anneliğin sürdürülmesinde işlevsel zorluklara (Baum, 2007: 48) neden olduğu ve eski eşe olan bağlılık ve depresif belirtilerle bağlantılı olduğu (Walters-Chapman, Price ve Serovich, 1995: 163) görülmektedir. Eski eşe yönelik devam eden zorlayıcı duyguların (Halisdemir, 2020: 163), duygusal bağ ve bağlılığın (Berman, 1988: 496; Kitson, 1982: 379) ve güvensiz bağlanmanın (Birnbaum, Orr, Mikulincer ve Florian, 1997: 643; Finzi ve diğerleri, 2000: 1; Yárnoz-Yaben, 2010: 210) daha düşük boşanma sonrası uyum ile ilişkili olduğu bildirilmektedir.

Stresli yaşam olaylarında bilişsel bir kaynak olduğu düşünülen duygusal tutarlılık/bütünlük duygusunun (sense of coherence) (Cohen ve Dekel, 2000: 467, Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 23), benlik saygısı ve duygu odaklı baş etme stratejilerinin (Soylu, 2018: 93), sağlamlığın (resilience) (Quinney ve Fouts, 2004: 55), boşanma sonrası algılanan stres ve başa çıkma stiline (Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 16), öz yeterlik, baş etme becerileri ve sosyal beceriler gibi kişisel özelliklerin (Amato, 2000: 1271) boşanma sonrası uyum ile bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Bireyin gerçekleşen olaylar üzerindeki kontrol algısı anlamına gelen kontrol odağı (Fogas ve diğerleri, 1992: 590), sosyal destek (Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 206, Kramrei ve diğerleri, 2007, 145; Sayan Karahan, 2021: 55; Soylu, 2018: 93) ve sosyal ilişkiler (Berman ve Turk, 1981: 179; Keskin, 2013: 104) uyum üzerinde etkili olduğu bildirilen önemli psikolojik faktörlerdendir.

Boşanma sonrası uyumu etkileyen bir diğer faktör ise kişinin evliliği ve boşanmayı nasıl algıladığıdır. Bireyin evliliğe ve boşanmaya yönelik bakış açısı boşanma sonrası deneyimlenecek stres ve uyum düzeyini etkilemektedir (Amato, 2000: 1276). Boşanan kişinin boşanmaya yönelik algısı olumsuz olduğunda içinde

bulunulan durum daha da kötüleşmekte ve bu duruma zorlayıcı duygular eşlik etmektedir (Madden-Derdich ve diğerleri, 1999: 596). Boşanmaya ilişkin yerleşik inançlar ve rasyonel olmayan bilişler boşanma sonrası uyum üzerinde doğrudan etkilidir (Munoz-Eguileta, 2007: 1; Sayan Karahan, 2011: 98) ve daha katı tutumları olan kişiler uyum konusunda daha fazla zorlanmaktadır (Booth ve Amato, 1991: 396).

1.4. BOŞANMA SONRASI UYUMU AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

Bugüne kadar boşanma deneyimini daha iyi anlamak ve açıklamak amacıyla çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlardan bazıları boşanmaya ve boşanma sonrası uyuma aşama odaklı (Ahrons, 1980; Bohannan, 1970; Froiland ve Hozman, 1977; Hackney ve Bernard, 1990; Kessler, 1975; Kressel, 1980; Levy ve Joffe, 1977; Wiseman, 1975) bir bakış açısı getirirken, bazıları ise bir stres modelini (Hill, 1958; McCubbin ve Patterson, 1983; Patterson, 1988) ve aile sağlamlığını (family resilience) (Patterson, 2002; Walsh, 2016) temel almaktadır. Bu yaklaşımlar boşanma sonrası uyumu açıklama konusunda farklılaşsa da uyumu boşanma sürecinden ayırmamaktadır.

1.4.1. Aşama Odaklı Yaklaşımlar

Her tür yakın ilişkinin bitişi birey için oldukça yıkıcı olabilirken (Boelen ve Reijntjes, 2009: 11-12), evlilik ilişkisinin boşanma ile sonlanması evliliğin ve boşanmanın çok boyutlu yapısı nedeniyle daha farklı ele alınmalıdır. Boşanma, tek bir olaydan ziyade farklı aşamalardan oluşan ve dolayısıyla zamana yayılan bir yapı sergilemektedir. Bu bakış açısını temel alan aşama odaklı yaklaşımlar ileri sürülmüş ve boşanma deneyimi karar aşamasından yasal sürece ve boşanma sonrası döneme uzanan yapısıyla ele alınmıştır (Salts, 1979: 233). Bunu göz ardı eden yaklaşımların, kişilerin hayatlarında boşanmadan sonra meydana gelen değişimleri görmezden geldiği düşünülmektedir (Madden-Derdich ve diğerleri, 1999: 588).

Her ne kadar öznel bir deneyim olsa da boşanma sürecinin bazı özellikleri hem bireysel hem de ilişkisel olarak benzerlik göstermektedir (Kressel, 1980: 236).

Boşanmayı bir süreç olarak değerlendiren bu modeller ya duygulara tamamen odaklanmakta (Froiland ve Hozman, 1977; Herman, 1974; Kressel, 1980; Wiseman, 1975) ya da duyguları da içeren daha bütünleşik bir bakış açısıyla (Ahrons, 1980; Bohannon, 1970; Hackney ve Bernard, 1990; Kessler, 1975; Levy ve Joffe, 1978) bu süreci ele almaktadır. Bu modellerin en önemli ortak noktası aşamaların sıralarının ve yoğunluklarının değişebilir olmasıdır (Kaslow, 1980: 720-741; Salts, 1979: 234).

Bohannon (1970), boşanma sürecinin sırası ve yoğunluğu değişebilen altı aşamadan oluşan travmatik bir deneyim olduğunu ileri sürmektedir. Evli çiftin, ilişkilerindeki problemleri inkar ettiği “*duygusal*” aşama uzun yıllar sürebilmektedir. Çiftin bu aşamadaki yaklaşımları evliliğin devam edip etmeyeceğini belirlemektedir. “*Hukuki*” aşamada yasal konuların yarattığı kafa karışıklığına eşlik eden yoğun duygular görülebilmektedir. “*Ekonomik*” ve “*ortak ebeveynlik (coparental)*” aşamalarında nafaka ve velayet gibi yasal düzenlemeler yer almakta ve hem bireyin finansal hayatını hem de çocukla ilgili düzenini etkilemektedir. Sosyal hayatın yeniden düzenlendiği “*sosyal*” aşamada birey hayatının yeni bir yola girdiğinin farkındalığını kazanarak kimliğini eski eş ve evlilikten ayırtmaya çalışmaktadır. Bu aşamada sosyal ağı yenileme çabası görülebilmektedir. Son olarak “*ruhsal (psychic)*” aşama ile birey hayattaki duruşunu gözden geçirmektedir. Başka bir deyişle öncelikler, değerler yeniden değerlendirilmekte ve birey tek başına da var olabildiğini fark etmektedir (aktaran Salts, 1979: 237-238)

Boşanma sonrası uyumu “ailenin yeniden tanımlanması” süreci olarak değerlendiren Pais ve White (1979: 274), Bohannon’ın (1970) altı basamaktan oluşan yaklaşımını temel alarak *duygusal*, *ebeveynsel (co-parental)*, *yasal*, *ekonomik*, *toplumsal* ve *ruhsal (psychic)* *yeniden tanımlama* olarak adlandırdıkları bir model öne sürmüştür. Buna göre ilk aşamada evliliğin ve biri tarafından “seçilmiş” olmanın sona erdiğinin bilincine varılmasıyla başlayan bir yas süreci görülmektedir. Bu aşamaya, çiftin çocuklarıyla ilgili görev ve sorumluluklarının yeniden düzenlendiği *ortak ebeveynliğin yeniden tanımlanması* ve hukuki tüm konuların yürütüldüğü *yasal yeniden tanımlama* aşamaları eşlik eder. Eşlerin finansal olarak birbirinden bağımsızlaştığı süreç *ekonomik yeniden tanımlama* olarak adlandırılmaktadır. *Toplumsal yeniden tanımlama* evliliğin sonlanmasıyla kimliğin yeniden inşa edilmeye çalışıldığı ve bu aşamada sosyal destek kaynaklarından faydalanan bir

sürece karşılık gelmektedir. *Ruhsal yeniden tanımlama* boşanma sürecinin başından itibaren deneyimlenen olumsuz duygularla baş edilen ve yeni kimliğin evlilik ve eşten ayrıştığı bir basamaktır.

Kessler (1975) *hayal kırıklığı (disillusionment)*, *erozyon (erosion)*, *kopuş (detachment)*, *fiziksel ayrılık (physical separation)*, *yas (mourning)*, *ikinci ergenlik (second adolescence)* ve *sıkı çalışma (hard work)* aşamalarından oluşan yedi basamaklı bir yaklaşım ileri sürmektedir. İlişkiyle ilgili olumsuz düşüncelerin yoğunlaşmasıyla yaşanan hayal kırıklığını, ilişki doyumunun ve temasın gözle görülür düzeyde azaldığı erozyon aşaması izlemektedir. Erozyon aşaması bir dönüm noktası görevi görerek devam eden süreci belirlemektedir. Başka bir deyişle, bu aşamayı yönetemeyen ve evliliğinde düzelme yaratamayan çift takip eden basamaklardan geçmektedir. Evliliğin sonlanmasıyla çok boyutlu bir kayıp ve bu kaybın yarattığı yas deneyimlenmektedir. Yoğun duyguların deneyimlendiği bu basamakları, çiftin birbirlerinden ayrışarak benliklerini yeniden keşfettikleri ve düzenledikleri ikinci ergenlik ve sıkı çalışma aşamaları izlemektedir. Hem Bohannan hem de Kessler, çiftlerin sahip olunan çocuklar veya maddiyat gibi ilişki yatırımlarını öne sürerek, yıllarca ilk aşamalarda kalıp boşanma kararını gündeme getirmeyi erteleyebildiklerini ileri sürmektedir (aktaran Salts, 1979: 234-239).

Boşanmayı bir süreç olarak ele alan bazı araştırmacıların (bkz. Froiland ve Hozman, 1977; Herman, 1974; Wiseman, 1975) Kübler-Ross'un (1969) *inkar (denial)*, *öfke (anger)*, *pazarlık (bargaining)*, *depresyon (depression)* ve *kabullenme (acceptance)* olmak üzere beş aşamadan oluşan yas modelini temel alması dikkat çekicidir. Araştırmacıların yola çıktığı ortak nokta, boşanmanın ölümün yarattığı kayba benzer bir yas süreci yaratan bir yaşam krizi olduğunu savunmalarıdır. Yas modelinin kullanıldığı yaklaşımlarda aşamaların neyi temsil ettiğine dair ufak farklılıklar olsa da içerik açısından büyük oranda benzerlik bulunmaktadır.

Herman (1974: 108-111) *inkar* aşamasını ilişkinin niteliği ne olursa olsun bireyin boşanmanın şokunu atlatabilmek için başvurduğu ve gerekli olan bir savunma mekanizması olarak görmektedir. Ardından ilişkinin bitişinin inkar edilmediği ve kişinin eski eşine veya kendisine yönelik *öfke* hissettiği ikinci aşama gelmektedir. Herman, takip eden *pazarlık* aşamasını, geçmişe dönük birtakım davranışların sorgulanarak bu davranış değişimlerinin olması halinde ilişkinin

kurtarılıp kurtarılamayacağını değerlendirildiği bir süreç olarak tarif etmektedir. Dördüncü aşama ise ilişkiye yapılan “duygusal yatırım”ın kaybedilmesinin yarattığı duygularla yüzleşilen *depresyon* aşamasıdır ve kişi, geçmişte sahip olduğu bir dizi rol ve kimliğin yıkımını deneyimler. Bu süreç, ilişkinin gerçekçi bir şekilde değerlendirildiği *kabul* aşamasıyla sonlanmaktadır.

Boşanmayı duygusal bir yaşam krizi olarak değerlendiren Wiseman (1975: 205), bu süreci evliliği sonlandırma kararının alınması, hukuki olarak harekete geçme, eski eşlerin birbirleri ve varsa çocuklarıyla olan ilişkilerinin, sosyal ve toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesi olarak görmektedir. Çiftin ilişkilerindeki sorunları görmezden geldiği *inkar* aşaması, *kayıp ve depresyon* aşaması ile ilerler. Bu aşamada, ilişkiye dair memnuniyetsizlik artmakta ve ilişki problemlerinin yarattığı stres inkar edilemeyecek boyuta ulaşarak boşanma gündeme gelmektedir. Sürecin bu aşamasında başlayan depresif duygulanımı öfke başta olmak üzere yoğun duyguların deneyimlendiği *öfke ve duygu karmaşası (ambivalence)* takip etmektedir. Boşanmayla beraber gelecek planlarının yenilendiği ve kimliğin ilişkiden ayrıştırıldığı bir döneme girilmektedir. *Yaşam tarzı ve kimliğin yeniden düzenlenmesi* olarak adlandırılan bu dönem ile birlikte ekonomik, sosyal ve benliğe dair konular başta olmak üzere yaşam koşulları yeniden şekillendirilerek bireyin öz yeterliği artmaktadır. Bireyin kendine yönelik artan güveni yaşamının çoğu alanına yansarak değişen yaşam koşullarının *kabulü* ile süreç tamamlanmış olacaktır. Ayrıca, boşanma sürecini bir yüzünde duygusal anlamda bir krizin olduğu, diğer yüzünde ise kişinin gelişim (growth) yaşaması için fırsat sunan bir madalyon olarak değerlendiren Wiseman, bireyin bu deneyimi nasıl algıladığının kritik olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir deyişle, birey mevcut kaynaklarıyla kendi sistemini eski düzenine çeviremezse olumsuz sonuçlar deneyimlemesi daha olası görünmektedir (Wiseman, 1975: 205).

Froiland ve Hozman (1977: 526-529), Wiseman’ın (1975) kavramsallaştırmasına benzer şekilde boşanma sürecini açıklamıştır. Buna göre, boşanma süreci evlilikte beliren sorunların yok sayıldığı *inkar* aşaması, evliliğin beklentileri karşılamayışının yarattığı hayal kırıklığı ve çiftin sosyal çevrelerinden ittifak arayışında oldukları *öfke* aşaması, ayrılığın gündeme gelmesiyle eşlerin her ikisini de ilgilendiren konulardaki şartları ve istekleri üzerinde müzakere sürecine

girdikleri *pazarlık* aşaması, ilişkinin kaybedilmesinin neden olduğu benliğe dair sorgulamaların ve karamsar duyguların olduğu *depresyon* aşaması ve nihai olarak eş ilişkisinin kaybedilişle yüzleşildiği *kabul* aşamasından oluşmaktadır.

Levy ve Joffe (1977: 267-276), boşanma sürecini açıklamak amacıyla *ayrılma* (separation), *bireyleşme* (individuation) ve *yeniden bağlanma* (reconnection) olmak üzere üç basamak tanımlamaktadır. Evliliğin sona ermesiyle beraber ortaya çıkan her bir basamak kendine has gereksinimler, endişeler ve kişisel gelişim için olanaklar içermektedir. Ayrılma, çeşitli duyguların yoğun olarak deneyimlendiği ve baştan aşağı değişen hayatın nasıl düzene oturtulacağına yönelik düşüncelerin olduğu bir aşamadır ve sadece bu aşama, beş aşamalı yas sürecinin (Kubler-Ross, 1969) tamamını içinde barındırmaktadır. Bu aşamada, duyguların normalize edilmesi, sürecin getireceği şeylere hazırlık ve yalnızlık konusunda desteğin boşanan bireylerin kontrol algılarını destekleyici olacağı düşünülmektedir. Eski olan her şeyin yeni olan ile yer değiştirdiği ve bireyin aşına olmadığı yeni bir işleyişe geçiş yaptığı bireyleşme aşamasında yeni bir kimlik inşa edilmektedir. Başarılı bir bireyleşmenin ardından gelen yeniden bağlanma ise, geçmişin geride bırakıldığı ve yakın kişilerarası ilişkilerin kurulduğu, anlamlı ilişkiler ile ihtiyaçların doyurulduğu bir aşamadır. Gerek ilişkiler ve ilişkilere ait normlar gerekse sosyal ağların tamamı kişi için yenidir.

Boşanmayı aile sisteminde değişiklikler meydana gelen bir geçiş süreci olarak gören Ahrons (1980: 533-534), boşanma sürecinin yasal olarak harekete geçmeden çok önce başladığını ileri sürmektedir. Buradan hareketle sırası değişebilen beş aşamalı bir geçiş süreci tanımlamıştır. Çiftin, sıkıntılı hissetse de problemin kaynağını evlilik ilişkisinde aramaktan uzak durdukları (1) *bireysel biliş* aşaması bir inkar dönemine karşılık gelmektedir. Bu aşamada, çocuk sahibi olmaya karar verme, ilişkiye yapılan yatırımı durdurma ve herkesin kendi hayatına odaklanması gibi baş etme stratejileri kullanılarak sorunun kaynağı görmezden gelinmektedir. (2) *Ailenin üstbilişi* adı verilen ikinci aşamayla beraber aile sisteminde bir sorun olduğu ve problemin kaynağının evlilik ilişkisinde olduğu fark edilmeye başlanır. Bu aşama, eski eşe hem bağlılığın hem de olumsuz duyguların olduğu ikircikli bir aşamadır ve hali hazırda var olan roller erimeye başlarken yeni roller henüz belirmeye başlamamıştır. (3) *Sistemik ayrılma* aşaması, eşlerin fiziksel ortamlarını ayırdıkları

ve önceki aşamaların içselleştirilme düzeyine bağlı olarak yıkıcı olabilen bir süreci ifade etmektedir. Sıklıkla annenin çocukla yaşamaya devam etmesi ve babanın başka bir yere taşınması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu sürecin temel stres kaynaklarından biri ise sistemde yaşanan bu değişimin yarattığı sınır belirsizlikleridir. Bu aşamada artık yakın çevreye ayrılık kararı açıklanır ve yasal işlemlere başlanır. Ardından gelen (4) *sistemik yeniden düzenleme* aşamasının en belirgin özelliği ise, sınır belirsizliklerinin ortadan kalkmasıyla oluşan netleşmenin diğer taraftan stres verici olmasıdır. Kurallar ve roller belirlenmiş ve sınırlanmıştır. Çocuğu olan ebeveynlerin hem öznal olarak çocukla hem de eski eşle ilişkisini düzenlemesi gerekmektedir. Bu aşamada çocuğun velayetine sahip olma ve olmama boşanan kişileri farklı şekillerde etkilemektedir. Daha ayrıntılı olarak ifade edilecek olursa, velayet kendisinde olmayan erkekler bu aşamayla beraber çocuklarıyla ilişkileri konusunda daha olumsuz etkilenmekteyken, velayet kendisinde olan kadınlar ise tüm sorumluluğu üstlenmekten kaynaklı sıkıntılar yaşamaktadır (Ahrons, 1979: 512-513; Ahrons, 1980: 537). Son aşama olan aileyi yeniden tanımlama, ailenin yeni kimliğini hem kendine hem de çevresine tanımlamasına işaret etmektedir. Bu süreçte boşanan eşlerin yeni bir eşle evlenmesi de söz konusu olabilmektedir (Ahrons, 1980: 535-538).

Kressel (1980:236-238), boşanma sürecini hem birey hem de çift perspektifinden ele alarak duygusal bağlamda gelgitlerin yaşandığı bir başa çıkma süreci ile kavramsallaştırmaktadır. Bu doğrultuda birey açısından *inkar*, *yas*, *düşmanlık* ve *öfke* ile *yeniden uyum* olmak üzere kademeli olarak gerçekleşen dört baş etme aşaması tanımlamış ve bu baş etme sürecini çift açısından *karar öncesi dönem*, *karar*, *müzakere (negotiating)* ve *yeniden dengeleme dönemi (re-equilibration)* olmak üzere dört ana döneme ayırmıştır. İnkâr aşamasında, evliliğin sona erme ihtimalinin birey tarafından yok sayıldığı, yas aşamasında yoğun duygularla beraber sosyal içe çekilmenin görüldüğü, düşmanlık ve öfke aşamasında hem eski eşe hem de karşı cinse yönelik olumsuz duygular beslenildiği ve yeniden uyum aşamasında ise nihai olarak farkındalık kazanılarak geleceğe dönük gerçekçi planların yapıldığı ileri sürülmektedir. Karar öncesi dönem, evliliğin yarattığı hoşnutsuzluk ve gerilimin farkına varıldığı, sorunları çözmek için çaba sarf edilen ancak çözüme ulaşamazsa yasal yollara başvurulmuş bir sürece denk gelmektedir. Bu

dönem birkaç hafta sürebildiği kadar yıllarca da sürebilmektedir. Karar dönemi, boşanma kararının partnerlerce bireysel veya ortaklaşa alındığı, ancak alınan kararın önce rahatlık hissi ardından ise kaygı ve korku yaratmasıyla yeniden yakınlaşmaların görüldüğü bir süreçtir. Her ne kadar yakınlaşma olsa da çiftin arasındaki tartışma ve gerilim yeniden kendini gösterir ve çift yasal düzenlemeler üzerinde anlaşmaya varmaya çalışılan müzakere dönemine girer. Müzakere süreci çiftin çatışmalı hali ve yoğun duygular eşliğinde ilerler. Boşanma kararına dair kararsızlık olması muhtemeldir. Ayrıca, çiftin evlilik sırasında maddi olarak sorunlar yaşıyor olmaları bu süreci daha da zorlu hale getirebilmektedir. Son dönem ise inişli çıkışlı ilerleyen sürecin yavaş yavaş dengeye oturduğu bir aşamaya karşılık gelmektedir. Baş etme sürecinin başarılı ilerleyişi biten evliliğe ve eski eşe yönelik daha objektif değerlendirmelerin oluşmasını sağlamaktadır.

Boşanma sürecini ele alan yaklaşımların bireysel adaptasyonun önemi konusunda yetersiz kaldığını ileri süren Hackney ve Bernard (1990: 136-138) sekiz aşamalı Çift Boşanma Uyum Modeli'ni oluşturmuşlardır. Model, eşler tarafından bir *sorun olduğunun farkına varıldığı* ilk basamak ile başlamaktadır. Eşlerin bu soruna vereceği *tepki* gidişatı belirleyici olup evlilik ya da boşanma danışmanlığının çiftin gündemine gelmesine neden olmaktadır. *Fanteziye kaçma (escape to fantasy)* olarak adlandırdıkları üçüncü aşama çift için bir savunma mekanizması görevi görerek sorunlara odaklanmak yerine telafi edici davranışlara başvurulmasına ve bir süre sonra eşlerin birbirinden uzaklaşarak *fiziksel ayrılığa* neden olan bir aşamadır. Devam eden süreç *ilişkinin bitişini kabullenme, yasal olarak boşanma, psişik boşanma* ve *özerklik* basamakları ile ilerlemektedir. Hackney ve Bernard (1990: 139) sekiz basamağa ek olarak boşanma sürecindeki çiftlerin *kararsızlık (indecision)*, *duygusallık (emotionalism)*, *gerçeklik (reality)* ve *yenilenme (renewal)* olmak üzere dört ayrı deneyim yaşadıklarını ileri sürmektedirler.

Genel olarak bakıldığında tüm modellerin boşanmayı, ilişkide bir problem olduğunun farkına varılması ve bunun yarattığı duyguları ele alarak çeşitli boyutlarda ilişkinin bitişinin kabulüne uzanan bir süreç olarak kavramsallaştırdığı görülmektedir. Bu süreci anlamak ve kavramsallaştırmak amacıyla farklı terimler kullanılsa da özünde birbiriyle benzer noktalara değinen bu modeller boşanmanın tek bir yaşam olayından ziyade çok boyutlu ve bileşenli bir süreç olduğunu ileri

sürmektedir (Salts, 1979: 233). Bu modellerin dikkat çeken bir diğer yanı ise boşanma sonrası uyumun, boşanma sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmesi ve uyumun bireyin farklı alanlarda yeni düzenlemeler yapması ekseninde tanımlanmasıdır. Bununla birlikte boşanma sonrası uyumu ele alan farklı modeller de bulunmaktadır. Bunlar, ailenin sağlamlığı (Patterson, 2002; Walsh, 2016) çerçevesinde uyumu ele alan modeller ve stres modelini temel alan yaklaşımlardır (Hill, 1958; McCubbin ve Patterson, 1983; Patterson, 1988). İzleyen başlıkta söz konusu modeller aktarılacaktır.

1.4.2. Stres ve Sağlamlık Odaklı Yaklaşımlar

Aile sağlamlığı (family resilience), ailenin bir “birim” halinde hareket ederek yaşam olaylarıyla baş etme sürecinde tıpkı bireysel sağlamlık gibi bir özellik sergileyebileceği düşüncesinden kaynağını almaktadır (Patterson 2002: 352). Patterson’a göre (1988: 228-229), aile söz konusu süreci kendi işlevselliğine katkı sağlayacak bir biçimde dönüştürmeyi becerdiğinde ailenin sağlamlığından söz edilebilmektedir. Boşanmayı aile sistemini parçalayan ve istikrarı bozan bir aile krizi olarak görmekte ve eskinin yıkılarak yeninin kurulmasını zorunlu kılan bir uyum aşamasının altını çizmektedir. Ailenin sağlamlığı için, en az iki aile üyesini ilgilendiren bir durum olmalıdır. Bu yaklaşımda hem aile üyeleri ile aile hem de aile ile toplum arasındaki ilişki önemlidir. Buna göre, aile bir köprü görevi görerek birey ve toplumu birbirine bağlar ve bu bağlantı gerek bireyin ve ailenin sosyalizasyon sürecine yardımcı olarak gerekse farklı yönlerden koruyuculuk sağlayarak sağlamlığı teşvik eder.

Walsh (2016: 623), boşanmayı bir ailenin başına gelebilecek olumsuz yaşam geçişlerinden biri olarak değerlendirmekte ve uyumu psikolojik sağlamlık açısından ele almaktadır. Buna göre, aile sağlamlığı yalnızca yaşam kriziyle baş etme değil, aynı zamanda ailenin değişim ve dönüşümünü de içine alan uyum kapasitesidir. Bu adaptasyona ulaşmak, ailenin söz konusu krizi ele alış biçimiyle doğrudan bağlantılıdır. Ailenin etkin bir şekilde üyelerini, ilişkilerini ve yatırımlarını yeniden düzenlemesiyle uyumun gerçekleşmesi beklenmektedir.

Walsh’a (2016: 620) göre, boşanma birbirini izleyen yıkıcı geçişlerden oluşan bir süreçtir ve süreç içinde değişen gereksinimler giderilerek uyuma ulaşılabilir. Bu noktalardan hareketle “paylaşılan inanç sistemleri” (shared belief systems), “organizasyonel süreçler” (organizational processes) ve “iletişim/sorun çözme süreçleri” (communication/problem-solving processes) olmak üzere üç ana kol ve her bir kolun kendine ait üçer sürecini tanımlamıştır. Paylaşılan inanç sistemleri; olumsuz durumu anlamlandırma, olumlu bir bakış açısı edinme, aşkınlık (transcendence) ve spiritüalliteden (spirituality) faydalanmayı içermektedir. Organizasyonel süreçler; farklı durumlar karşısında esnek olabilme ve bağlantıda kalarak takım çalışması yürütebilmeyeyle beraber, sosyal ve ekonomik kaynakları etkili bir biçimde kullanarak gerektiğinde genişletebilmeyi ifade etmektedir. Son olarak iletişim/sorun çözme süreçlerinde; tutarlı ve açık olmanın, duygusal paylaşıma açık olmanın ve iş birliğine dayalı problem çözme adımlarının altı çizilmektedir.

1.4.3. Çift (Double) ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli

Aile stres modelleri, bir ailenin deneyimleyebileceği ekonomik problemler, boşanma ve sağlık sorunları gibi yapısal değişimler de gerektirebilen çeşitli yaşam krizlerinin, ailenin işleyişini ve işlevselliğini nasıl etkileyebileceğini çeşitli mekanizmalar çerçevesinde ele almayı sağlayan modellerdir (Gewirtz, Degarmo ve Zamir, 2018: 416). Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli, orijinali Hill (1958) tarafından geliştirilen “ABCX” modelinden temelini almaktadır ve 2. Dünya Savaşı’nın doğurduğu sosyal ve ekonomik değişikliklerle baş edebilme konusunda farklılaşan ve işlevselliğini koruyabilen aileleri anlama çabasıyla geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, ailenin bir birim halinde zorluklarla başarılı bir şekilde baş ettiği ve uygun kaynaklarla işlevsel dengeyi koruduğu “aile sağlamlığı” bakış açısından etkilenilerek geliştirilmiştir.

Modele göre, aile olası bir dengesizlikten korunmak için dengeyi yeniden sağlamalıdır. Stresli yaşam geçişlerinin krize yol açması şart değildir ve aile gerek kaynaklarına başvurarak gerekse duruma yönelik bakış açısını kullanarak yeni duruma uyumlanabilir (Rosino, 2016: 1). Başka bir deyişle, kaynaklar ve duruma yönelik algı gibi çeşitli faktörlerin etkileşimi, aile üyelerinin uyum sürecini etkiliyor

görülmektedir. Model, *stresör ve zorluklar* (A), ailenin krizi karşılamak için kullanabileceği *kaynaklar* (B), ailenin söz konusu olaya yönelik *tanımları ve algısı* (C) ve *kriz* (X) bileşenlerinden oluşmaktadır. Model esas olarak stresör ve zorlukların (A), ailenin krizle başa çıkmak için kullanabileceği kaynaklar (B) ve ailenin söz konusu olaya yönelik tanımları (C) ile etkileşime girerek kriz (X) doğuracağını açıklamaktadır. Bu modele göre, krizi karşılayacak kaynakların yetersizliği ve krize ilişkin olumsuz değerlendirmeler aileyi stres yaratan duruma karşı daha savunmasız hale getirmektedir (Hill, 1958: 143).

Modelin ilk bileşeni *stresör*, aile sistemi içinde sınırlar, hedefler, etkileşim biçimleri, roller ve değerler gibi çeşitli noktalarda değişikliğe yol açabilen yaşam olayları ve bu yaşam olaylarının gerektirdiklerini yerine getirmenin yarattığı yükler olarak tanımlanmaktadır. Ailenin stresörle baş edebilmesi için daha fazla para kazanma veya ev içi düzenin yeniden şekillendirilmesi gibi gereklilikler örnek verilebilmektedir. Ailenin krizi karşılamak için kullanabileceği kaynaklar (B), stresör ve zorlukların yaratmış olduğu belli taleplerin aile sisteminde bir bozulmaya yol açmadan önce karşılanabileceği kaynaklardır. Aile üyelerinin maddi ve manevi olarak karşılıklı bağlılık hissetmesi bu bileşene örnek olarak verilebilmektedir. Ailenin olaya yönelik tanımları ve algısı (C), söz konusu durumun ciddiyetine yönelik bilgi veren bir bileşendir ve kültürel bakış açısından etkilenebilir. Ailenin mevcut stresörü yorumlayış biçimi, stresör ve gerektirdiklerinden ne kadar etkileneceğini belirlemektedir. Kriz (X) ise zorlukların yaratmış olduğu taleplerden kaynaklanan stresten farklı olarak, aile yapısı ve işlevselliğinde denge sağlamayı başaramama ile karakterizedir (McCubbin ve Patterson, 1983: 8-10).

McCubbin ve Patterson (1983: 7), ABCX modelinin kısa süreli yaşam olaylarını ele almaya daha uygun olduğunu ve stres yaratan yaşam olaylarına uyum sürecinin daha zamana yayılan bir yapı sergilediğini savunmuşlardır. Buradan hareketle, ABCX modeline kriz sonrası faktörleri ekleyip modeli genişleterek “Çift ABCX (Double ABCX)” adını verdikleri bir model öne sürmüşlerdir. Bu model, kriz öncesi ve kriz sonrası aile dinamiklerini dikkate alarak aile stresi ve uyumunu incelemektedir (Plunkett, Sanchez, Henry ve Robinson, 1997: 19).

McCubbin ve Patterson’ın (1983: 8, 11-13) aile sisteminde “değişiklik yaratan ya da yaratma olasılığı olan bir yaşam olayı veya geçişi” olarak tanımladığı

ve orijinal modelde stres yaratan olaya karşılık gelen A bileşeni, Çift ABCX modelinde olayın beraberinde gelen bir dizi stresörün de eklenmesiyle “aA” adını almaktadır. Bu olaylar, stresör ve ona bağlı gelişen zorluklar, doğum yapmak ya da okul değiştirme gibi normatif yaşam geçişleri, halihazırda var olan güçlükler, ailenin başa çıkma çabasının neden olduğu stresör ve güçlükler ile aile içi ve sosyal ortamda stresör kaynaklı oluşan belirsizliklerdir (McCubbin ve Patterson, 1983: 11-14).

Ailenin uyuma yönelik kaynaklarına karşılık gelen “bB” bileşeni, aile üyelerinin stresörle karşı karşıya geldiklerinde kendileri için erişilebilir olan kaynaklarını ifade etmektedir. Bu kaynaklar, halihazırda var olabildiği gibi kriz sonrası da edinilebilir ve aile üyelerine ait kaynaklar veya kişisel özellikler, aile sistemine ait kaynaklar, sosyal ve toplumsal destek gibi farklı şekillerde olabilir. Böylece kişi stresör ve onun yarattığı problemlerle başa çıkma konusunda fayda sağlar (McCubbin ve Patterson, 1983: 14-15; Frishman ve diğerleri, 2017: 2).

Modelin bilişsel ayağını oluşturan “cC” bileşeni, yaşanan olumsuzlukları anlamlandırmaya ve ailenin, kriz yaratan deneyimi nasıl algıladığına karşılık gelmektedir (McCubbin ve Patterson, 1983: 11). Frishman ve arkadaşları (2017: 2) bu bileşeni, ailenin stresöre tepkisi ve olayın getirilerine oryantasyonuyla tanımlamaktadır. Modele göre kişilerin stresöre ve kaynaklara yönelik algısı uyumu olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir (Gürmen, 2015: 42).

Ailenin uyumu (adaptation) olarak tanımlanan “xX” faktörü uyumun ve uyum bozukluğunun iki uçta yer aldığı bir sayı doğrusu olarak betimlenmekte ve bu modelde kriz sonrası döneme işaret etmektedir (McCubbin ve Patterson, 1983: 20; Plunkett ve diğerleri, 1997: 19). Başka bir deyişle, aile üyelerinin yaşanan kriz sonrası tekrar dengelenmek için gösterdiği çaba, ailenin sayı doğrusunun neresinde yer alacağına işaret etmektedir. Deneyimlenecek uyum düzeyi, birbiriyle etkileşime giren modelin ana bileşenleri tarafından etkilenmektedir.

Çift ABCX modeli, boşanma deneyiminin tek bir olaydan ziyade sürece yayılan ve çok bileşenli yapısını anlamak için oldukça uygun bir çerçeve sunmaktadır (Pledge, 1992: 154; Plunkett ve diğerleri, 1997: 19). Mevcut araştırmada modelin öne sürdüğü çerçeve kullanılarak bir kriz yaşantısı olan boşanma sonrası kişilerin deneyimleyeceği uyum düzeyinin belirleyicilerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, stresöre karşılık gelen aA faktörü

kaynak kaybı ve boşanmaya bağlı stresörler ile; kaynaklara karşılık gelen bB faktörü algılanan sosyal destek ile; boşanmaya yönelik algıya karşılık gelen cC faktörü kontrol odağı ve algılanan baş etme esnekliği ile ve uyuma karşılık gelen xX faktörü boşanma sonrası uyum ile kavramsallaştırılarak söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler incelenecektir. Takip eden kısımda model bileşenleri aktarılacaktır.

1.5. ÇİFT ABCX AİLE STRES VE UYUM MODELİ KAPSAMINDA BOŞANMA SONRASI UYUMUN İNCELENMESİ

1.5.1. aA Bileşeni: Kaynak Kaybı ve Boşanmaya Bağlı Stresörler

1.5.1.1. Kaynak Kaybı

İnsanların kendileri için en değerli olan şeyleri “kaynak” olarak adlandıran ve bu kaynakları “elde etmek, muhafaza etmek, korumak ve güçlendirmek” amacıyla hareket ettiklerini ileri süren Kaynakların Korunması Kuramı en önemli stres modellerinden biridir (Hobfoll, 1989: 513-524). Kurama göre, kaynak kaybına yönelik algılanan tehdit, kaynaklara yapılan yatırımın ardından beklenen kazancı sağlayamamak ve gerçek bir kaynak kaybı psikolojik strese yol açmaktadır. Kaynaklar ev, aile, sağlık gibi yaşamsal açıdan doğası gereği değerli olabildiği gibi para, bilgi vb. çeşitli imkanlara erişimi sağlamak için de bir aracı olabilmektedir (Hobfoll, Ennis ve Kay, 2000: 269). Hobfoll (1989: 513-524) kaynakları dört gruba ayırmaktadır. Bunlar konut, ulaşım, giyim gibi maddi kaynaklara karşılık gelen *nesne kaynakları*; kişisel yetenekler ve kişilik özellikleri gibi *kişisel kaynaklar*; sağlık ve çalışma durumu, yaş ve medeni durum gibi sosyodemografik değişkenlere karşılık gelen ve diğer kaynaklara erişim konusunda önemli olan *durumsal kaynaklar*; zaman, para, eğitim ve bilgi gibi kişiyi diğer kaynaklara yakınlaştırması açısından değerli olan *enerji kaynaklarıdır*.

Kurama göre insanlar kaynaklarını muhafaza etme konusunda boylamsal bir yaklaşıma sahiptir ve gelecekte olabilecek olası bir kayba karşı kaynaklarına yatırım yaparlar. Dolayısıyla yakın ilişkiler, karşılığını almak amacıyla yatırım yapılan bir alandır (Hobfoll, 1989: 517). Bu görüşle paralel olarak evlilik ilişkisinin insanlar için

temel bir yatırım alanı olduğu ve insanların olası kayıpların önüne geçme motivasyonu ile hareket ettikleri düşünülebilmektedir.

Kurama göre durumsal kaynaklar diğer kaynaklara erişim sağlaması açısından kritiktir. Durumsal kaynaklar arasında yer alan medeni durumun, mevcut ilişki aracılığıyla bireyi diğer kaynaklara ulaştırması beklenir. Bununla paralel olarak alanyazında medeni durumun kişi için koruyucu bir durumsal kaynak olduğunun (Ben-Zur, 2012: 24; Henderson, Byrne ve Duncan-Jones'dan aktaran Hobfoll, 1989: 517) ve birinin eşi ya da partneri olmanın kişiye belli roller atayarak strese karşı direnç kapasitesi açısından önemli olduğunun altı çizilmektedir (Pearlin, Menaghan, Lieberman ve Mullan, 1981: 342-347). Dolayısıyla boşanma gibi önemli bir yaşam olayı neticesinde kişinin kaynaklarında değişiklik olabilmektedir. Boşanma, ölüm, kronik hastalık gibi yaşam olayları nedeniyle gerçekleşen kaynaklardaki değişimlerin stres ve psikolojik sıkıntılar ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Örneğin, nesne kaynaklarında yaşanan kayıplar kişisel ve sosyal açıdan bazı değişikliklere yol açarak depresyon ve öfke gibi psikolojik sıkıntılara yol açmakta (Hobfoll ve diğerleri, 2003: 632); ayrılık ve boşanma sonrası yaşanan sosyal kayıplar yalnızlık, çaresizlik ve depresyon gibi olumsuz sonuçlara neden olmaktadır (Ben-Zur, 2012: 23). Ayrıca, stresli yaşam olaylarında yaşanan kaynak kayıpları, bireyi başka kaynaklarının kaybına da açık hale getirerek içinde bulunulan durumu daha da zorlaştırabilmektedir. Bu durum, kişinin bir stres sarmalında kalmasına yol açabilmektedir (Hobfoll, 2001: 337-338).

1.5.1.2. Boşanmaya Bağlı Stresörler

Aile Stres ve Uyum Modeli'ne göre, stres baş etme mekanizmalarının fazla yük ile dolmasıyla hem kişisel hem de ailevi kaynakların tehlikeye girmesi sonucu ortaya çıkar (Hobfoll ve Spielberger, 1992: 99). Modele göre stresör değişim ile yakından ilişkilidir (Hill, 1958; Holmes ve Rahe, 1967; McCubbin ve Patterson, 1983). Daha açık bir ifadeyle stresör, aile sisteminde 'değişim baskısı' yaratan olaylar ve durumlardır (Hobfoll ve Spielberger, 1992: 100; McCubbin ve Patterson, 1983: 8-11). Aslında, değişimin kendisinden ziyade gerektirdikleri stres yaratmakta ve bu durum ailenin kaynaklarıyla baş edebileceği boyutu aşabilmektedir (Olson ve

McCubbin'den aktaran Hobfoll ve Spielberger, 1992: 100). Bu noktada önemli olan elbette değişimin istenirliği ve olumlu ya da olumsuz nasıl algılandığıdır (Hobfoll ve Spielberger, 1992: 100). Bir olayın ne kadar stresli olduğunu belirleyen en önemli şey olaya bağlı gelişen yaşam değişikliklerine uyum sağlama düzeyidir (Holmes ve Rahe, 1967: 213).

Boşanma deneyiminin kendisi oldukça stres yaratan bir yaşam olayıyken aynı zamanda boşanan kişiler boşanmadan kaynaklı yasal, ekonomik, sosyal vb. pek çok alanda boşanmaya özgü değişiklikler ve problemler deneyimlemektedir. Söz konusu alanlarda yaşanan değişimlerin boşanmaya özgü stresörlere karşılık geldiği söylenebilmektedir. Yalnızlık ve ekonomik problemler başta olmak üzere eski eşle ilişkiler, ebeveyn-çocuk ilişkileri, velayet ve nafaka ile ilgili konuların yarattığı güçlükler, kişilerarası ilişkiler, pratik problemler ve psikososyal sıkıntılar boşanmaya bağlı olarak deneyimlenen stres alanları olarak gösterilmektedir (Buehler ve Langenbrunner, 1987: 31, 44; Lawson ve Thompson, 1996: 249). Alanyazın incelendiğinde ekonomik problemler, yasal konular, ev düzeni ve yaşanılan yerde değişimler ve çocukla ilişkinin yeniden düzenlenmesi gibi değişikliklerin yanı sıra boşanmanın kişisel ve mesleki uzantılarına ilişkin çok çeşitli stresörler çerçevesinde boşanmaya bağlı stresör ölçümlerinin yapıldığı görülmektedir (Gürmen, 2015: 45).

Tüm bunlardan hareketle, Çift ABCX Aile Stres Modeline göre stresör ve stresörün neden olduğu güçlüklerle karşılık gelen aA bileşeni, boşanmaya bağlı stresörler ve kaynak kayıpları ile çerçevelendirilmiştir. Buna bağlı olarak, boşanan bireylerin yaşadıkları kaynak kayıplarının yanı sıra boşanma deneyimine özgü stresörleri yaşayıp yaşamadıklarının değerlendirilmesi planlanmıştır. Stresörün, yaşamın hangi alanlarında gerçekleştiğini değerlendirmek kadar önemli olan bir diğer nokta ise, söz konusu stresörün kişiyi ne düzeyde etkilediği yani yaşanma şiddetidir. Stresörün neden olduğu değişim düzeyi, stresörün şiddeti ya da yıkıcılığı ile ilişkilidir (Buehler ve Langenbrunner, 1987: 28). Bu nedenle boşanmanın belli yaşam alanlarında yol açtığı değişimlerin kişiyi ne düzeyde etkilediğinin belirlenmesi daha doğru bir değerlendirme imkanı sağlayacaktır. Öte yandan, ulaşılabildiği kadarıyla alanyazında boşanmanın yol açtığı değişimleri değerlendirmeye özgü yalnızca bir araç olduğu, ancak bu aracın boşanan küçük bir gruptan veri toplanarak oluşturulan bir liste olduğu görülmektedir (Buehler ve Langenbrunner, 1987). Geniş

aileden alınan sosyal desteğin boşanma sonrası ortak ebeveynlik üzerindeki etkilerini çift ABCX modeli üzerinden inceleyen bir çalışmada ise söz konusu listeden araştırma amacına uygun maddelerin seçilip revize edilerek kullanıldığı belirlenmiştir (Gürmen, 2015). Bu doğrultuda, modelin aA bileşeninde boşanmaya bağlı stresörlerin değerlendirilmesi amacıyla hem sözü edilen araştırmalar hem de ilgili alanyazından yola çıkılarak boşanmaya özgü stres alanlarının ve bu stresörlerden etkilenme şiddetinin yer aldığı bir form oluşturularak kullanılması planlanmıştır. Söz konusu form ile ilgili ayrıntılı bilgilere yöntem kısmında yer verilecektir.

1.5.2. bB Bileşeni: Algılanan Sosyal Destek

Sosyal destek farklı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Sosyal destek çok boyutlu ele alınması gereken (Lefcourt, Martin ve Saleh, 1984: 379), durumsal ve etkileşimsel süreçlerin ötesinde kişisel bir deneyimdir (Turner, Frankel ve Levin, 1983: 74). Cohen ve McKay (1984: 253), stres durumunda olmaya vurgu yaparak koruyucu kişilerarası ilişkiler olarak tanımlamaktadır. Thoits'e göre (1995: 64) sosyal destek bireyin aile, arkadaşlar gibi kendisi için önemli yakınlarının yaklaşımıdır. Cobb ise (1976: 304) sosyal desteği kişinin onaylandığı, sevildiği, değer gördüğü ve üyelerine karşı sorumluluk hissettiği bir sosyal ağa aidiyet inancı olarak tarif etmektedir.

Sosyal destek stresli yaşam olaylarında koruyucu etkisi bilinen önemli psikososyal kaynaklardan biridir (Spitzer ve diğerleri, 1995: 849). Çok sayıda araştırma destekleyici kişilerarası ilişkilerin psikolojik iyi oluş üzerindeki olumlu etkilerine ve sosyal desteğin başa çıkmadaki rolüne dikkat çekmektedir (Cohen ve Wills, 1985: 311; Coyne ve DeLongis, 1986: 454; Haber, Cohen, Lucas ve Baltes, 2007: 134; Jang, Haley, Small ve Mortimer, 2002: 807; Krause, 1987: 589; Solomon, Mikulincer ve Avitzur, 1988: 282; Williams ve Galliher, 2006: 855).

Sosyal desteğin koruyucu etkisi konusunda genel bir görüş birliği olsa da çalışma mekanizması tam olarak bilinmemektedir. Sosyal desteğin stres üzerinde doğrudan etkili olmadığı ve stres sürecinde içsel mekanizmaların veya kişilik özelliklerinin süzgecinden geçtiği düşünülmektedir. Dolayısıyla, sosyal destek ve

stres mekanizmasının daha iyi anlaşılması için destekleyici sosyal ilişkilerin bireysel özellikler ile ilişkilendirilerek ele alınması önerilmektedir (Krause, 1987: 589). Sosyal destek, benlik saygısı ve kontrol duygusu gibi benliğe has özellikleri olumlu yönde etkileyerek stresin yıkıcı etkilerini en aza indirmekte ve böylece stresör ve iyi oluş arasında aracı görevi görmektedir (Pearlin ve diğerleri, 1981: 337). Ayrıca, Cohen ve Wills (1985: 310-313) ileri sürdükleri “stres tampon (stress buffer)” modelinde, sosyal desteğin bir stres koşulu altında etkili olduğunu ve stresin olumsuz etkilerinden bireyi koruyan bir tampon görevi gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla, sosyal destek yüksek düzeyde stresör varlığında uyum sağlamayı kolaylaştırıcı görünmektedir.

Öte yandan, kişinin sahip olduğu sosyal ağ veya yakınlarından sosyal destek alması stres yönetiminde her zaman olumlu sonuçlanmayabilir. Bu noktada, kişinin söz konusu desteği ne düzeyde algıladığı ve sosyal ilişkilerini destekleyici bulup bulmadığı önemli görünmektedir. Bu doğrultuda, sosyal destek “alınan (received)” ve “algılanan (perceived)” olarak ayrıştırılmaktadır. Algılanan sosyal destek, bireyin farklı kaynaklardan aldığı desteğin yeterliliğine ilişkin öznel değerlendirmeleridir (Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley, 1988: 34). Alanyazındaki genel eğilime bakıldığında, algılanan sosyal desteğin olumlu sağlık sonuçlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Thoits, 1995: 53). Alınan ve algılanan sosyal desteğe ilişkin yapılan bir meta analiz çalışmasında, algılanan sosyal desteğin psikolojik sağlık ile daha fazla ilişkili olduğu belirlenmiştir (Haber ve diğerleri, 2007: 133). Ayrıca farklı destek kaynaklarının kişiyi farklı alanlarda destekliyor olabileceği düşünülmektedir. Aile desteği, ihtiyaç olduğunda ulaşılabilen araçsal ve bağlayıcı bir nitelik sergilerken; arkadaşlardan elde edilen destek benzer yaş ve ilgileri olan kişileri birbirine bağlayan tercihe bağlı bir yapıdadır (Rogers, 1996: 328). Dolayısıyla, bireyin aile, arkadaşlar ve yakın çevre gibi farklı kaynaklardan faydalanması önemli görünmektedir (Eker, Arkar ve Yıldız, 2001: 18).

Yapılan çalışmalar, sosyal desteğin boşanmaya bağlı stresörler ve uyuma ilişkin göstergeler ile ilişkili olabileceğini göstermektedir. Özellikle bir evliliğin sonlandırılması durumunda çevrenin yargılayıcı tutumlarıyla başa çıkmada destekleyici sosyal ağlara gereksinim duyulmaktadır (Vukalovich, 2004: 34). Destekleyici ilişkilerin ayrılık ve boşanmanın neden olduğu strese karşı koruyucu bir

yanı bulunmakta (Amato, 2000: 1271; Wilder, 2016: 553) ve sosyal destek, boşanmaya bağlı stresin etkilerini azaltarak dayanıklılığı desteklemektedir (Frisby ve diğerleri, 2012: 715). Boşanan bireyler ile yapılan bir araştırmada, kişilerin algıladıkları sosyal desteğin, boşanmaya bağlı yaşanan kayıplar ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu görülmektedir (Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 206). Bir başka çalışmada boşandıktan sonra depresyon tanısı alan kişilerin travma sonrası gelişim deneyimleri incelenmiştir. Katılımcılar, boşandıktan beş yıl sonra değerlendirilmiş ve sosyal desteğin travma sonrası gelişime götüren bir aracı olduğu belirlenmiştir (Dhillon, 2021: 1). Destekleyici sosyal ağların boşanma ve ayrılık sonrası uyumu teşvik edici olduğu görülmüştür (Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 161). Farklı sosyal destek türlerinin (materyal desteği, pratik destek, bilgi, sosyalleşme ve geribildirim desteği, duygusal destek), boşanan kadınların uyumundaki rolünün iki farklı zamanda alınan ölçümlerle değerlendirildiği boyamsal bir araştırmada, duygusal desteğin ve sosyal olarak aktif olmanın daha iyi uyum göstergeleriyle ilişkili olduğu belirlenmiştir (Hughes ve diğerleri, 1993: 54). Sosyal desteğin olması veya edinilmesi kriz durumlarında ailenin ve üyelerinin iyilik halinin ve istikrarının korunmasını destekleyici bir faktördür (McCubbin ve Patterson, 1983: 15). Boşanma sonrası destekleyici aile ilişkileri, stresli yaşam olaylarıyla mücadelede etkili kaynaklardan biridir (Gürmen, 2015: 41).

Diğer taraftan, stresli bütün olaylar sosyal destek mekanizmasını aynı şekilde etkilememekte ve bazı stresli yaşam olayları sosyal desteğe erişimi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (bkz. Kaniasty ve Norris, 1993: 404; Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 209; Punamäki, Komproe, Qouta, El-Masri ve de Jong, 2005: 351; Turner, 2006: 496). Eşin ölümü ya da ağır bir sağlık problemi (Grassi, Caloro, Zamorani ve Ramelli, 1997: 29; Punamaki ve diğerleri, 2005: 352) gibi stresli olaylar destekleyici ağları harekete geçirirken, görece daha belirsiz ve toplumsal normların dışında kalan boşanma gibi bir durum söz konusu olduğunda durum farklı olabilmektedir. Ailenin, arkadaşların ve toplumun boşanmaya yönelik olumsuz tutumları, damgalayıcı yaklaşımları gibi nedenlerle boşanan kişilerin yeterli desteği alamayabileceği düşünülmektedir. Bununla paralel olarak, boşanma sosyal desteği olumsuz etkileyip bireyin aldığı desteğin zayıflamasına neden olarak uyum bozucu olabilmektedir (Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 209). Ayrıca,

Norris ve Kaniasty (1996: 499, 507) stresin destek algısını etkileyip etkilemediğini inceleyerek, kimi olayların kişinin sosyal destek algısını zedeleyebildiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, yaşanan olaya dair stres düzeyi arttıkça alınan sosyal desteğin de arttığı ya da daha koruyucu bir etkisi olabileceği de düşünülmektedir (Hobfoll ve Lerman, 1989: 74). Sosyal destek, stres koşulu altında etkili ve uyumu teşvik edicidir (Cohen ve Wills, 1985: 310-313). Dolayısıyla algılanan sosyal destek, stres yaratan olayın özelliklerinden etkileniyor görünmektedir.

Sosyal desteği yalnızca bilişsel bir düzlemde ele almak yetersiz bir bilgi sunacaktır. Çünkü stres faktörleri, sahip olunan kaynaklar ve bireyin içinde bulunduğu koşullar, deneyimlenecek sosyal destek düzeyini etkilemektedir. Algılanan destek stres, başa çıkma ve uyuma ilişkin süreçlerle ilişkilidir. Coyne ve Delongis (1986: 456-458), bu konuyu ayrıntılı bir şekilde tartıştıkları makalelerinde stres ve sıkıntının bireyin sosyal desteğe erişmeye yönelik gayretinde artışa sebep olabileceğini ve sosyal desteğin içinde bulunulan durumun gerektirdikleri, istenenler ve sınırlılıklar ile birlikte ele alınmasının daha doğru bilgi sağlayacağını belirtmektedirler.

Bu doğrultuda, boşanma deneyimi açısından, algılanan sosyal destek Çift ABCX modeli açısından bB faktörü altında ele alınabilecek önemli kaynaklardan biri olarak görülmektedir. Boşanma, çok sayıda stresörün eş zamanlı veya arka arkaya patlak verdiği ve değişim baskısı yaratan bir yaşam krizidir. Bireyin böylesi bir stresör ve stresörün beraberinde getirdikleriyle yüzleşirken, uyuma yönelik kaynaklara ihtiyacı bulunmaktadır. Bireyin uyum sağlama sürecinde ailesi, arkadaşları ve yakın çevresi gibi farklı kaynaklardan algıladığı sosyal desteğin, stresör ile uyum arasındaki ilişkide önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

1.5.3. cC Bileşeni: Kontrol Odağı ve Başa Çıkma Esnekliği

Stresli yaşam olayları herkeste aynı etkileri yaratmamaktadır. Bu durumun temel nedenlerinden birinin bireyin sahip olduğu bazı özellikler olduğu düşünülmektedir (Lefcourt, Miller, Ware ve Sherk, 1981: 357). Kontrol odağı ve baş etme esnekliği zorlayıcı deneyimlerle başa çıkmayı etkileyen önemli bilişsel faktörlerdendir. Dolayısıyla, çift ABCX modelinin stresörün anlamlandırılma ve

algılayış biçimine karşılık gelen cC bileşeninin kontrol odağı ve algılanan başa çıkma esnekliği değişkenleriyle değerlendirilmesi planlanmıştır. Takip eden başlıklarda söz konusu değişkenler ele alınarak boşanma sonrası uyum açısından tartışılacaktır.

1.5.3.1. Kontrol Odağı

Kontrol odağı, Rotter tarafından ilk kez ortaya atıldığı yıldan bu yana klinik psikoloji, sağlık ve örgüt psikolojisi gibi psikolojinin çeşitli alt alanlarında sıklıkla ele alınmıştır. En genel anlamıyla, kişinin yaşadığı olay üzerindeki kontrolünü nasıl değerlendirdiği (Rotter, 1966: 1) ve “bireyin, yaşadıklarının nedenine ilişkin inançları”na (Lefcourt, 1976: 202) karşılık gelen bilişsel bir süreçtir (Coyne ve Delongis, 1986: 457).

Sosyal Öğrenme Kuramı, kontrol odağı olgusunun temelini oluşturmaktadır. Buna göre, bir davranışın veya olayın neticesinde ortaya çıkan pekiştirecin aynı davranış tekrar sergilendiğinde yeniden ortaya çıkacağına yönelik bir beklenti oluşur. Kontrol odağı, bu beklentinin kişinin kendisinden kaynaklanıp kaynaklanmadığına yönelik algısı anlamına gelmektedir. Pekiştirecin yeniden ortaya çıkmasının kendisinin davranışlarına bağlı olduğunu düşünme iç kontrol odağı, şans veya kader gibi dış güçlere bağlı ve “öngörülemez” olduğunu düşünme dış kontrol odağı olarak adlandırılmaktadır (Rotter, 1966: 1-2; Rotter, 1990: 489). Başka bir ifadeyle, olayların kendi beceri ve eylemleri doğrultusunda gerçekleştiğine olan inanç iç kontrol odağına işaret ederken, kontrol edilemez dış güçlerin etkili olduğuna yönelik inanç dış kontrol odağı anlamına gelmektedir.

Kontrol odağının, zorlayıcı yaşam olaylarıyla yüzleşildiğinde ortaya çıkan kişilerarası uyum farklılığının nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Bazı insanlar daha dayanıklı bir şekilde etkin başa çıkma çabası gösterirken, bazıları da durumun neden olduğu olumsuz duyguların içinde kalır. Bu durum, bireyin çabalarının bir karşılığı olacağına yönelik inancı ya da beklentisiyle ilişkili görünmektedir (Lefcourt, 1991: 413). Dolayısıyla, içsel ve dışsal kontrol odağı olanlar başvurdukları başa çıkma mekanizmaları açısından farklılaşabilmektedir (Parkes, 1984: 655). Durum üzerinde kontrol algısı daha fazla olan kişilerin, şans veya kader gibi kontrol edilemeyen güçlere atıfta bulunanlara göre etkili başa çıkma

mekanizmalarına başvurmaları daha olasıdır. Kişi durumun kontrolünün dış güçlerde olduğuna inanıyorsa geçmiş deneyimlerinden daha az faydalaniyor görünmektedir. Bunun sonucu olarak uyum bozucu davranış örüntüleri oluşabilmektedir (Rotter, 1966: 8).

Pek çok araştırma iç kontrol odağının olumlu sonuçlarla, dış kontrol odağının ise olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. İç kontrol odağının belirsizlik durumunda bilgi aramaya yönelik davranışlar (Lefcourt ve Wine, 1969: 177), kişinin kendi sağlığıyla daha ilgili olması (Seeman ve Evans, 1962: 772-775) ve daha girişken ve problem odaklı bir yaklaşım sergilemesi (Doherty, 1981: 369-370) ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. İç yönelimli kontrol odağı kişinin hayatının gidişatını etkileyebileceğine yönelik kendine olan inancını kuvvetlendirmektedir (Cuppari, 2018: 15).

Olumsuz yaşam olayları, dış kontrol odağına sahip olan kişilerin duygudurumları üzerinde daha kalıcı etkiler yaratmaktadır (Lefcourt ve diğerleri, 1981: 357). Erken dönem zedelenen kontrol algısı, bireyin yaşananları kendi kontrolü dışında gelişiyor şeklinde yorumlamasına neden olarak bireyi anksiyeteye yatkın hale getirmektedir (Chorpita ve Barlow, 1998: 3). İç ve dış kontrol odağının durumsal değerlendirme yaparken farklılık yaratabildiği ve ilk grubun durumu “değişebilir” olarak algılarken ikinci grubun “kabullenmeli” olarak değerlendirdiği görülmüştür. Buna bağlı olarak, kontrol odağı içsel yönelimli olan bireylerin durumun gerektirdiklerine karşı daha duyarlı olup bilgiye erişme, yardım arama gibi aktif başa çıkma mekanizmalarını daha fazla kullanırken, bastırmaya daha az başvurdukları belirlenmiştir (Parkes, 1984: 664). Yapılan kapsamlı bir meta-analiz çalışmasında da dış kontrol odağı ve depresyon arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir (Presson ve Benassi, 1996: 201).

Diğer taraftan iç ve dış kontrol odağının kesinlikle iyi ya da kötü olmadığını belirten araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin dış kontrol odağının başarısızlık hissine karşı koruyucu olduğu (Bottom, 2014: 27) ve daha gerçekçi beklentilere sahip olmayı sağlayarak yüksek düzeyde stresli ve kontrol edilemez olaylardan daha az etkilenmeyi sağladığı (Specht, Egloff ve Schmukle, 2011: 132) belirtilmektedir. Her ne kadar iç kontrol odağı ve yaşam doyumu ilişkili olsa da bu durum stres varlığında sorgulanabilir olmaktadır (Specht ve diğerleri, 2011: 136). Benzer şekilde

iç kontrol odağı olumsuz duygu durumdan daha çabuk toparlanmayı teşvik edici olsa da negatif olayların şiddeti iç kontrol odağı olanlar için daha belirgindir (Lefcourt ve diğerleri, 1981: 357). Bottom (2014: 26-27) iç ve dış kontrol odağına yönelik inançların keskin bir şekilde birbirinden ayrılmak yerine, bir eksen üzerinde yer alabileceğini ve birinin diğerinden daha “sağlıklı” bir kişilik özelliği olmadığını ileri sürmektedir.

Şimdiye dek boşanma sürecinde kontrol odağının rolüne ilişkin çeşitli araştırmalar yapılmış ve evliliğin sonlanması durumunda iç kontrol odağı olan kadınların daha yüksek düzeyde kişisel gelişim rapor ettikleri belirlenmiştir (Brown, Perry ve Harburg, 1977: 558). Smith Barnet (1990: 95-100) çeşitli demografik faktörler ve kontrol odağının boşanma sonrası stres ve uyum ile ilişkisine yönelik yapmış olduğu araştırmada, erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla dış kontrol odağı eğiliminde olduğunu ve iç kontrol odağının aktif baş etme mekanizmalarını daha fazla kullanma, daha düşük düzeyde boşanma sonrası stres ve sosyal problemler ile ilişkili olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, aileleri boşanmış çocukların boşanmaya bağlı deneyimledikleri stresörler ve uyum düzeyleri arasındaki ilişkide kontrol odağının aracılık rolü oynadığı (Fogas ve diğerleri, 1992: 594) ve iç kontrol odağının psikolojik iyi oluşla ilişkili olduğu (Cuppari, 2018: 3) da belirlenmiştir.

Bilişsel bir özellik olarak iç veya dış kontrol odağı yönelimi (Doherty, 1981: 369), bireyin boşanmaya yönelik algısını belirleyici olabilecek bir değişkendir. İç kontrol odağı bireyin durumu daha “kontrol edilebilir” olarak algılamasını ve buna bağlı olarak uygun baş etme mekanizmasını bulabilmesini kolaylaştırmaktadır (Gan, Shang ve Zhang, 2007: 1088). Dolayısıyla, kişinin durumu ve beraberinde gelenleri kontrol edilebilir ya da bunların kabul edilmesi gerektiği yönündeki değerlendirmelerinin uyum üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir. Boşanmaya bağlı yaşanan stresli olaylar, bireyin kontrol algısında değişimlere yol açarak uyum düzeyini etkileyebilmektedir. Kontrol duygusunun zayıflaması, başvurulacak baş etme mekanizmasını da etkileyebileceği için uyum üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olabilir (Fogas ve diğerleri, 1992: 590).

1.5.3.2. Başa Çıkma Esnekliği

Stres ve başa çıkmaya ilişkin geleneksel bakış açısı, bir stresörün akabinde insanların benzer şekilde ya patolojik sonuçlarla karşılaşacağını ya da işlevsel bir şekilde başa çıkacağını öne sürmektedir. Ancak aslında strese verilen bireysel tepkilerde bir çeşitlilik bulunur. Bazı insanlar stresör sonrası uzunca bir süre uyum problemleri sergilerken, bazıları da daha akut stres tepkileri deneyimler ve daha kısa sürede eski işlevsellik düzeylerine yaklaşır. Bu farklılaşmanın en önemli nedenlerinden biri ise olumsuzluklarla başa çıkma biçimidir (Galatzer-Levy ve diğerleri, 2012: 544, 547).

Bu konuya ilişkin alanyazındaki çalışmaların iki ayrı başa çıkma stratejisini vurguladığı dikkat çekmektedir. İlki, stresli yaşam olayıyla karşılaşıldığında olaya ilişkin tüm duygu ve düşüncelerin ele alınıp travmatik deneyimin işlenmesi üzerinedir (Horowitz, 1986: 247-248). İkincisi ise, stresörden uzaklaşma ve daha iyimser bir bakış açısıyla geleceğe odaklanma ile ilgilidir (Bonanno, Keltner, Holen ve Horowitz, 1995: 975; Coifman, Bonanno, Ray ve Gross, 2007: 745). Bu noktada “*başa çıkma esnekliği (flexible coping/coping flexibility)*” kavramı devreye girmektedir. Başa çıkma esnekliği, her iki baş etme fonksiyonun da zorlayıcı yaşam olaylarıyla mücadelede önemli olduğundan hareketle daha birleştirici bir bakış açısı sunmaktadır. Çeşitli stresör durumların gerektirdiklerinin farklı olabileceğini ve buna göre farklı baş etme stratejilerini zorlayıcı ve travmatik durumlarda esnek bir şekilde kullanabilme becerisini ifade eden başa çıkma esnekliği (Bonanno ve diğerleri, 2011: 118-126), stres yaratan duruma ilişkin ipuçlarını değerlendirebilmek ve uygun şekilde davranabilmekle ilgili bilişsel bir özellik (Cheng, 2001: 814-815) ve “meta beceri”dir (Cheng, Kogan ve Chio, 2012: 274).

Alanyazın incelendiğinde başa çıkma esnekliğini kavramsallaştıran beş farklı bakış açısı olduğu görülmektedir. Bunlar (1) başa çıkma esnekliğini kişinin toplamda sahip olduğu baş etme stilleri çerçevesinde açıklayan “repertuar yaklaşımı”, (2) bütün baş etme stratejilerinin dengeli bir şekilde kullanılması gerektiğini ve baş etme esnekliği düşük olan bireylerin tek bir stratejiye bağlı hareket ettiklerini ileri süren “dengeli profil” yaklaşımı, (3) stresli olaylara karşılık geçici ve değişen baş etme yapısıyla esnekliği açıklayan “durumlar arası çeşitlilik” yaklaşımı, (4) belli

durumlarla belli stratejilerin eşleşeceği çerçevesinden hareket eden “duruma uygun strateji” yaklaşımı ve (5) tüm bu yaklaşımları kapsayan ve bireyin çevresel değişikliklerle başa çıkmak için farklı baş etme stratejilerini kullanma konusunda kendi becerisine yönelik değerlendirmelerini işaret eden “algılanan beceri” yaklaşımıdır (Cheng, Lau ve Chan, 2014: 1587-1595).

Bonanno ve arkadaşları (2011: 118-127), insanların başa çıkma becerilerine yönelik algısını değerlendirmek amacıyla Travma ile Başa Çıkabilme Algısı Ölçeği’ni (Perceived Ability to Cope with Trauma-PACT) geliştirmişlerdir. Yazarlar hem olumsuz yaşam olaylarında iyimserlik, dikkat dağıtma, dayanıklılık ve diğerlerinin ihtiyaçlarına duyarlı kalmanın daha iyi uyum göstergeleriyle ilişkili olduğunun hem de travmatik deneyime ilişkin detayların işlenmesinin etkili sonuçlar verdiğinin altını çizmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu araçla kişilerin olası bir travmatik yaşantıda görünürde birbirine zıt ancak birbirini tamamlayıcı olan “gelecek odağı (forward focus)” ve “travma odağı (trauma focus)” mekanizmalarını esnek bir şekilde kullanabilmeye yönelik kendi algılarını değerlendirebilmeyi hedeflemişlerdir. Gelecek odağı, kişinin travmatik bir olaydan kendini ayırması, daha iyimser bir bakış açısıyla hedef ve planlarını sürdürmesi, sıkıntı veren hislerini yatıştırması, sakin kalması, diğerlerinin ihtiyaçlarına ve iyi oluşlarına duyarlı olması ve dikkat dağıtabilme gibi alanlarla ilgilidir. Travma odağı ise travmatik deneyime odaklanmayı, olayın duygusal ve bilişsel öneminin/anlamının kıymetini bilmeyi ve gerçekçi düşünceler oluşturmayı kapsamaktadır. Her iki mekanizmanın gerek eş zamanlı gerekse değiştirilerek kullanılabilmesine karşılık gelen esneklik stresli durumlarda kişisel ve durumsal faktörler gereğince baş etme konusunda sergilenen uyum sürecinde kritiktir.

Bir stresör başa çıkma mekanizmasını harekete geçireceğinden, başa çıkma repertuarının esnek bir şekilde kullanılabilmesi travmatik bir yaşantıya maruz kalınması halinde daha etkilidir (Bonanno ve diğerleri, 2011: 119). Öte yandan, esnek başa çıkma algısı travmaya maruziyet şartı olmaksızın kişinin kendi becerisine yönelik algısını değerlendirmektedir. Nitekim, PACT’ın geçerlik çalışması böyle bir deneyim olmaksızın da ölçeğin algılanan başa çıkma becerisini değerlendirme konusunda geçerli bir ölçüm aracı olduğunu ortaya koymuştur (Bonanno ve diğerleri, 2011: 119, 122). Bununla paralel olarak çeşitli örneklerde ve farklı şiddetteki

zorlayıcı yaşam deneyimlerinde, algılanan başa çıkma esnekliğinin etkileri incelenmeye başlanmıştır. Üniversite yaşamına geçiş (Galatzer-Levy ve diğerleri, 2012: 542), insan hakları savunuculuğu (Rodin ve diğerleri, 2017: 327), kronik hastalık (Hamama-Raz, Bergman, Ben-Ezra, Tirosh, Baruch ve Nakache, 2018: 576), eşin ölümü (Burton, Yan, Pat-Horenczyk, Chan, Ho ve Bonanno, 2012: 16; Knowles ve O'Connor, 2015: 17), yaşam boyu herhangi bir travmaya maruz kalma (Park, Chang ve You, 2015: 102; Pinciotti ve diğerleri, 2017: 363; Shigemoto ve Robitschek, 2021: 11) ve COVID-19 pandemi süreci (Jordan ve diğerleri, 2022: 554; Rudenstine, Schulder, Ettman ve Galea, 2022) gibi çeşitli yaşam stresörleriyle mücadelede, travmaya ve geleceğe odaklanılarak başa çıkma becerilerinin esnek bir şekilde kullanılabileceğine yönelik kişisel değerlendirmelerin çeşitli uyum göstergeleri ile ilişkili olduğu görülmüştür. Burton ve arkadaşları (2012: 16) başa çıkma esnekliğinin düşük olmasının, eşini ölüm yoluyla kaybeden kişiler için karmaşık yas riski oluşturduğunu belirlemiştir. Cheng'in (2001: 817-820) yapmış olduğu bir çalışmada ise, katılımcılardan yaşadıkları günlük stresli yaşam olayları ve baş etme tepkileriyle ilgili günlük tutmaları istenmiştir. Sonuçlar başa çıkma stratejileri söz konusu duruma bağlı olarak değişen kişilerin, stresörlerle başa çıkma konusunda daha başarılı ve uyum düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Söz konusu ölçeği kullanarak esnek başa çıkmayı değerlendiren güncel araştırmalar, algılanan başa çıkma becerisinin gelecek ve travma odağı alt boyutları ile değerlendirilebileceğini göstermektedir (örn., Bartholomew, Badura-Brack, Leak, Hearley ve McDermott, 2017: 173; Pinciotti ve diğerleri, 2017: 364; Saltzman ve diğerleri, 2018: 426). Bu durumun en önemli nedeninin Bonanno ve arkadaşlarının (2011: 121) önerdiği esneklik algoritmasının, çeşitli uyarlama çalışmalarında beklendiği gibi sonuç vermemesi olduğu düşünülmektedir (örn. Arı ve Cesur Sosyal, 2019: 24; Pinciotti ve diğerleri, 2017: 365; Saita, Acquati, Fenaroli, Zuliani ve Bonanno, 2017: 265). Bu çalışmalardan biri de ülkemizde yapılmış olan geçerlik ve güvenirlik çalışmasıdır. Yazarlar, ölçeğe özgü formül kullanılarak elde edilen esneklik puanının işlemediğini ancak Türkçe formunun algılanan gelecek odağı ve travma odağını geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçtüğünü belirtmektedir (Arı ve Cesur Sosyal, 2019: 19). Bu bulgulara paralel olarak hem gelecek odağı hem de travma odağının ayrı ayrı farklı uyum göstergeleri ile ilişkili olduğu (Bonanno ve

diğerleri, 2011: 117), gelecek odağının daha düşük yas ve algılanan stres ile ilişkili olduğu (Knowles ve O'Connor, 2015: 17), gelecek odağı boyutunun algılanan başa çıkma becerisini değerlendirmede daha kullanışlı olduğu ve kişinin gelecek odaklı başa çıkmaya yönelik algıladığı becerisinin daha düşük travmatik stres belirtileriyle ilişkili olduğu (Bartholomew ve diğerleri, 2017: 165, 174) görülmektedir. Dolayısıyla, yapısal modelin ilgili bileşeni açısından gelecek odağı ve travma odağının, başa çıkabilme algısını oluşturarak durumu daha başa çıkılabilir algılamayla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Algılanan başa çıkma becerisinin, çeşitli yaşam olaylarına gösterilecek uyum üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koyan araştırma sayısı artsa da oldukça zorlayıcı bir stresör olan ve travmatik etkiler yaratabilen boşanma deneyimi (Bonanno ve Mancini, 2012: 80) açısından yapılmış bir araştırma olmaması dikkat çekicidir. Aktarılanlardan hareketle, boşanma sonrası hayatın hemen hemen bütün alanlarında ortaya çıkan değişimler ve boşanmanın getirdiği kayıplar ile mücadelede algılanan başa çıkma becerisinin uyuma götüren bir faktör olacağı beklenebilir.

Bütünüyle değerlendirildiğinde, kişilerin belirsizliğin yarattığı kriz durumunu ele alırken hem sosyal destek gibi kaynaklarından faydalanabilmesi hem de koşulların gerektirdiği şekilde becerilerini kullanmasının bir etkisi olacağına ilişkin beklentileri ve kullanabileceğine yönelik öz değerlendirmeleri önemli görünmektedir. Bununla paralel olarak, hem gelecek odağı ve travma odağının stresli ve zorlayıcı olaylarla başa çıkma sürecindeki önemi hem de bu tür olaylardaki kontrol odağı yöneliminin stres ve uyum ilişkisindeki rolü nedeniyle, test edilecek modelde “boşanmaya yönelik algı” (cC) olarak kavramsallaştırılan yapıda birlikte yer almaları uygun görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bireyin çabalarının karşılık bulacağına dair bir kontrol algısının olması (Lefcourt, 1991: 413) ve başa çıkma becerilerini duruma uygun ve esnek bir şekilde kullanabileceğine yönelik değerlendirmelerinin (Bonanno ve diğerleri, 2011: 119), stresörün algılanış ve değerlendirilişine denk düşen cC bileşeni çatısında yer alarak boşanma yaşantısını anlamak açısından işlevsel bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, uyuma ulaşmak için kişisel ve durumsal faktörlerin etkileşim halinde olduğu dinamik modellerin önemi vurgulanmaktadır (Cheng, 2001: 829). Örneğin, bireyin kaynaklarındaki niteliksel ve niceliksel değişimler, algısal süreçleri

ve uyumu etkilemektedir (Spitzer ve diğerleri, 1995: 849). Boşanma deneyimi açısından bakıldığında, çoğu zaman belirsiz bir süreç olması nedeniyle stres yaratan boşanma sonrası dönem her birey tarafından farklı ve özgün biçimde deneyimlenmektedir (Canbulat, 2017: 26). Bu bağlamda, Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli boşanma yaşantısını anlamak amacıyla çok bileşenli ve bileşenler arasında etkileşime müsait yapısıyla uygun bir çerçeve sunmaktadır.

1.5.4. Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli Kullanılarak Yapılan Araştırmalar

Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'ni temel alarak yürütülen çeşitli araştırmalar, ailenin krize ve stresörlere yönelik tepkisinin bir sonucu olan ve uyuma veya uyum bozukluğuna işaret eden *xx bileşenini* farklı stresli yaşam olaylarında ailenin uyumu açısından kavramsallaştırmıştır. Asperger sendromu taşıyan (Pakenham, Samios ve Sofronoff, 2005: 191), otizmlili (Bristol, 1987: 469), zihinsel engelli (Orr, Cameron ve Day, 1991: 444) ve beyin tümörü taşıyan çocuğu olan aileler (Groth, 1990: 95-162), fiziksel engellilik (Florian ve Dangoor, 1994: 735) ve taşınma (Lavee, McCubbin ve Patterson, 1985: 811) gibi aile sisteminde stres yaratan yaşam olaylarına gösterilecek uyum bu bağlamda incelenmiştir.

Alanyazın incelendiğinde boşanma gibi aile sistemini kökten etkileyen bu yaşam krizini model kapsamında ele alan az sayıda çalışma bulunduğu görülmektedir. Mevcut çalışmaların bir kısmı, ebeveynlerin yetişkin çocuklarının boşanma deneyimine uyumu (Hamon ve Cobb, 1994: 73), çocukların ebeveynlerinin boşanmasına uyumu (Plunkett ve diğerleri, 1997: 17) ve boşanma sonrası birlikte ebeveynlik (co-parenting) (Gürmen, 2015: 40-43) ile ilgiliyken; boşanan bireylerin uyumunu ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Buehler, Hogan, Robinson ve Levy, 1985: 61; Nikparvar, Stith, Dehghani ve Liang, 2021: 18; Plummer ve Koch-Hattem, 1986: 523-524; Tschann ve diğerleri, 1989: 1033).

Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'ni temel alarak yürütülen araştırmalar modelin karşı karşıya kalınan belli stresörleri ve bu stresörlerle savaşıacak kaynakları şekillendirdiğini belirtmişlerdir. Plummer ve Koch-Hattem (1986), modelin boşanmaya uyum konusunda kullanılabileceğini ileri süren ilk araştırmacılardandır.

Boşanma sonrası uyumu, ailenin ve boşanmaya ilişkin çeşitli faktörlerin etkisi çerçevesinde inceledikleri çalışmalarında aA bileşeni için aile stresörleri, bB bileşeni için gelir değişikliği, sosyal ağın boyutu, rol esnekliği ve duygusal ifadeyi engelleyen kuralları, cC bileşeni için algılanan boşanma şiddeti ve velayet düzenlemelerinden memnuniyeti araştırma değişkenleri olarak kullanmışlardır. Sonuçlara göre kadınlar için boşanmanın anlamı ve tanımına odaklanan; erkekler içinse sosyal ağ oluşturma, oluşan değişiklikleri normalize etme gibi noktalara odaklanan müdahaleler geliştirilmesinin önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Buehler ve arkadaşları (1985: 70-76) ekonomik, yasal ve barınmaya dair konular, çocukla ve eski eşle ilişkiler olmak üzere beş alana ilişkin stresörleri aA bileşeni, çalışma ve eğitim durumunu bB bileşeni, ailenin boşanmaya yönelik tepkisini cC bileşeni olarak modele dahil etmiştir. Stresörlerin, benlik saygısı, ebeveynlik doyumunu ve ekonomik iyi oluş değişkenleri ile çerçevlendirdikleri xX değişkenini yordayıcılık düzeyi incelenmiş ve modelin diğer bileşenleri kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Velayet kendisinde olan kadınların yasal olarak daha fazla stres deneyimlemesinin ekonomik olarak daha fazla zorlukla ilişkili olduğu, velayet kendisinde olmayan erkeklerin hem yasal hem de çocukla ilişkilerinde daha fazla stres yaşamasının daha düşük ebeveynlik doyumunu ile ilişkili olduğu ve kontrol değişkenleri devreye girdiğinde söz konusu etkinin kadınlar için belirgin olmaya devam ettiği belirlenmiştir.

Model kullanılarak yapılan bir başka çalışmada iki yıllık boylamsal bir araştırma ile kadınlar ve erkeklerin boşanma sonrası uyum düzeyleri karşılaştırılmıştır (Tschann ve diğerleri, 1989: 1033, 1044). Boşanma sonrası karşılaşılan stresörler aA, sosyal hayat ve yeni bir ilişki kaynakları olarak bB, eski eşe olan bağlılık cC bileşeni olarak değerlendirilmiştir. Boşanma sonrası uyumun etkili başa çıkma, duygusal sıkıntı ve psikolojik rahatsızlık olarak incelendiği bu çalışmada, özellikle eski eşe duyulan olumlu ya da olumsuz bağlılığın hem kadınların hem de erkeklerin boşanma sonrası uyumları için önemli olduğu belirlenmiştir. Daha açık bir ifadeyle, gerek boşanmaya ve eski eşe ilişkin zihinsel uğraş, barınma fantezileri, eski eş tarafından ilgilenilme isteği gibi eski eşe sürdürülen olumlu duygular gerekse öfke, gerilim, suçlama ve eski eş objektif

değerlendirme güçlüğü gibi olumsuz bir şekilde sürdürülen duygusal bağ uyum sürecini sekteye uğratmaktadır.

Yakın zamanda yapılan bir araştırmada ise (Nikparvar ve diğerleri, 2021: 9-18), boşanan kadınların boşanma sonrası süreçteki deneyimleri model bileşenlerinden faydalanılarak nitel olarak incelenmiştir. Boşanma sonrası bireysel, ailevi ve toplumsal olarak zorluklar yaşandığı, bu zorluklara rağmen psikolojik sağlığa özen gösterme, iş bulma/okula dönme, bağımsız bir hayat kurma, kişilerarası ilişkilerden sosyal destek alma gibi kaynaklar vasıtasıyla yeni bir sayfa açıldığı, yeni bir kimlik oluşsa da “boşanmış” olma etiketinin silinmeyeceğine dair algıların şekillendiği belirlenmiştir. Yazarlar, bu çok boyutlu bakış açısıyla beraber boşanma sonrası uyum sürecinin şekillendiğini vurgulamıştır.

Çift ABCX modeli, temel bileşenleri olan aA, bB ve cC arasında karşılıklı ilişkilere olanak sağlamaktadır. Modeldeki bu etkileşimin, değişkenler arası eş zamanlı ilişkilerin analiz edilmesini sağlaması açısından avantajı bulunmaktadır. Bu şekilde, çok sayıda değişkenin birbirini etkilediği kapsamlı bir modelin test edilmesi mümkün olmaktadır. Çift ABCX modeli, başlangıç stresörünün neden olduğu bir dalgalanma, buna verilen tepki ve aileyi etkileyebilecek çoklu stresörleri barındırır. Kritik olaya nasıl adapte olunacağını belirleyen, kaynaklar ve algılar arasındaki etkileşimdir. Yani, eğer aile kaynaklarını uygun biçimde kullanır ve stresörü daha pozitif bir şekilde algılayarsa, stresörün mutlaka krize yol açması gerekmez (Xu, 2007: 432). Modelin en önemli özelliği stres yaratan durumu bir olay yerine bir süreç olarak görmesidir. Boşanma deneyimi de tek bir olaydan ziyade sürece yayılan bir yaşam stresi olduğundan, çift ABCX modeli boşanma sürecini anlamak için birden çok faktörü kategorize edip sınıflandırmayı sağlayan uygun bir çerçeve sunmaktadır (Hamon ve Cobb, 1994: 75; Plunkett ve diğerleri, 1997: 20). Ayrıca bu model ailelerin fayda sağlayabilmesi ve klinisyenlerin hem değerlendirme aşamasında kullanabilmesi hem de uygun müdahaleler geliştirebilmesi için işlevseldir (Plunkett ve diğerleri, 1997: 28).

1.6. ARAŞTIRMANIN AMACI VE HİPOTEZLER

Boşanma, kısa süre içerisinde büyük davranış değişimleri yapmayı gerektiren bir stresördür (Thoits, 1995: 54). Nitekim, boşanmayı diğer yaşam krizlerinden ayıran şey hayatın çoğu alanında aynı anda meydana gelen değişimlerdir (Pledge, 1992: 152). Önceki bölümlerde aktarıldığı üzere, evliliğin boşanmayla sonlanması hem genel hem de boşanmaya özgü bir dizi kaybı beraberinde getirmektedir. Boşanmanın kendisi bir stresör iken eş zamanlı yaşanan kayıp ve değişiklik silsilesi kişi için boşanmanın zorluk düzeyini artırmakta ve boşanan bireyin uyumu açısından risk doğurabilmektedir. Bununla birlikte, stres karşısında sergilenen tepkiler ve uyum açısından bazı farklılıklar bulunur. Bu kişilerarası farklılığın en önemli sebeplerinden biri bireyin stresöre yaklaşımıdır. Strese ilişkin teorik modeller, psikososyal faktörlerin bu yaklaşımı belirleyici olduğunu, başa çıkma ve uyum sürecinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Öyle ki, bu faktörler gerek aracı gerekse düzenleyici rol oynayarak stres ve uyum sürecini etkilemekte ve koruyucu bir mekanizma görevi görebilmektedir (Ben-Zur, 2012: 24). Dolayısıyla, bilişsel ve sosyal faktörlerin dikkate alındığı bütüncül bir bakış açısı, stres ve uyum ilişkisini daha anlaşılır kılacaktır (Krause, 1987: 589).

Destekleyici sosyal ağların, boşanmanın neden olduğu kayıplar ve boşanma sonrası karşılaşılan yeni gerçekliğe uyum sağlamayı kolaylaştırıcı bir etkisi olabileceği düşünülmektedir (Gürmen, 2015: 41; Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 206; Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 161). Benzer şekilde, kontrol odağı ve başa çıkma esnekliği de strese karşı verilecek tepkiyi etkiliyor görülmektedir. En genel anlamda, bireyin hayatında gerçekleşen olaylar üzerindeki kontrolüne ilişkin algısına karşılık gelen kontrol odağı, bireyin durumsal değerlendirmelerini ve buna bağlı olarak uyumunu belirleyici olabilmektedir (Fogas ve diğerleri, 1992: 590). Başka bir deyişle, kontrol odağının zayıflaması olaylar üzerinde kişisel bir etkinin olmadığına/olmayacağına yönelik bir algıya yol açarak uyumu bozucu bir etki yaratabilmektedir. Kişiye özgü bilişsel bir özellik olan kontrol odağı yönelimi, bireyin stres altındayken beklentilerinin nesnel bir şekilde şekillenmesini sağlayarak kontrol edilemez durumların bozucu etkisini azaltıcı bir etki yapabilmektedir (Specht ve diğerleri, 2011: 132). Bireyin stresli yaşam olayları

yaşarken hem hedef ve planlarına sadık kalması, çevresine duyarlı olması gibi gelecek odağını sürdürebilmesi hem de zorlayıcı deneyimi duygusal ve bilişsel olarak işlemlemeye devam ettiği travma odağını devreye sokabilmesi, zorluklarla esnek bir şekilde başa çıkabilme becerisine yönelik algısını şekillendirmekte ve baş etme konusunda sergilenen uyum sürecinde kritik bir rol oynamaktadır. Bilişsel ve sosyal faktörlerin stres altında daha etkili olduğu ve uyumu kolaylaştırıcı yanı vurgulanmaktadır (Cohen ve Wills, 1985: 310-313). Dolayısıyla boşanmaya bağlı gelişen kayıp ve değişikliklerin yarattığı stresin düzeyi yani boşanmanın zorluk derecesi, bireyin algılayacağı sosyal destek düzeyini ve duruma/sürece ilişkin kontrol ve başa çıkabilme algısını etkileyecek, böylelikle uyum düzeyini belirleyici olabilecektir. Bununla birlikte, boşanma sürecinin yaratabileceği etkiler cinsiyete ve çocuk sahibi olup olmama durumuna göre değişebilmektedir. Bu nedenle, deneyimlenen zorlukların düzeyi ve sahip olunan bilişsel ve sosyal kaynaklar arasındaki etkileşimin uyum sürecine yansımalarının bu gruplar açısından aydınlatılmasının önemli olacağı düşünülmektedir.

Bu doğrultuda mevcut araştırmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, boşanma sonrası uyum gibi çok boyutlu bir durumu Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'ni temel alarak kapsamlı bir şekilde açıklamaktır. Başka bir deyişle, boşanma sonrası uyumun stresörler, sahip olunan kaynaklar ve algısal süreçlerden nasıl etkilendiğinin yapısal model testi kullanılarak incelenmesi hedeflenmektedir. İkincisi ise, test edilecek yapısal modelin kadınlar ve erkekler ile çocuğu olanlar ve olmayanlar arasında benzer bir yapı sergileyip sergilemediğini araştırmaktır.

Buradan hareketle, modelin aA bileşeni “boşanmanın zorluk düzeyi” olarak kavramsallaştırılarak kaynak kaybı ve boşanmaya bağlı stresörler ile, bB bileşeni “kaynaklar” olarak kavramsallaştırılarak farklı kaynaklardan algılanan sosyal destek ile, cC bileşeni “boşanmaya yönelik algı” olarak kavramsallaştırılarak kontrol odağı ve algılanan başa çıkma esnekliğinin alt boyutları olan gelecek odağı ve travma odağı ile çerçevelendirilmiş olup, söz konusu yapıların “boşanma sonrası uyum” olarak kavramsallaştırılan xX bileşeni ile ilişkilerinin incelenmesi hedeflenmektedir (bkz. Şekil 1). Böylelikle hem boşanma ile ilişkili faktörlerin hem de sosyal ve bilişsel faktörlerin karşılıklı bir etkileşim içerisinde boşanma sonrası uyum düzeyi ile ilişkisi ve bu ilişkideki aracılık rolleri test edilebilmiş olacaktır. Böylece, aile sistemi

üzerinde stres yaratan ve çok boyutlu bir biçimde ele alınması gereken boşanma yaşantısına dair çok sayıda kritik bileşen, eş zamanlı olarak dikkate alınarak kapsamlı bir inceleme yapılmış olacaktır.

Bu doğrultuda oluşturulan araştırma soruları şöyledir:

S1: Mevcut araştırma kapsamında çok boyutlu Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli temel alınarak kurulan yapısal model boşanma sonrası uyumu açıklamakta kullanılabilir mi?

Bu araştırma sorusu doğrultusunda oluşturulan hipotezler ise şunlardır:

Hipotez 1: Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'nin bileşenleri boşanma sonrası uyum düzeyini yordayacaktır.

Hipotez 1.1: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ile boşanma sonrası uyum (xX) arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Buna göre, boşanmanın zorluk düzeyindeki artış boşanma sonrası uyum düzeyinde yaşanan düşüşü yordamaktadır.

Hipotez 1.2: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ile kaynaklar (bB) arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Buna göre, boşanmanın zorluk düzeyindeki artış algılanan sosyal destek düzeyinde yaşanan düşüşü yordamaktadır.

Hipotez 1.3: Kaynaklar (bB) ve boşanma sonrası uyum (xX) arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Buna göre, algılanan sosyal destek düzeyindeki düşüş boşanma sonrası uyum düzeyinde yaşanan düşüşü yordamaktadır.

Hipotez 1.4: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ile boşanmaya yönelik algı (cC) arasında negatif yönde bir ilişki vardır. Buna göre, boşanmanın zorluk düzeyindeki artış, kontrol odağı ve algılanan başa çıkma düzeyinde düşüşü yordamaktadır.

Hipotez 1.5: Boşanmaya yönelik algı (cC) ve boşanma sonrası uyum (xX) arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Buna göre, kontrol odağı ve algılanan başa çıkma düzeyindeki düşüş boşanma sonrası uyum düzeyinde yaşanan düşüşü yordamaktadır.

Hipotez 2: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ve boşanma sonrası uyum (xX) arasındaki ilişkide kaynaklar (bB) aracılık rolü oynamaktadır.

Hipotez 3: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ve boşanma sonrası uyum (xX) arasındaki ilişkide boşanmaya yönelik algı (cC) aracılık rolü oynamaktadır.

S2: Mevcut araştırma kapsamında çok boyutlu Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli temel alınarak kurulan yapısal model kadınlar ve erkekler ile çocuğu olanlar ve olmayanlar arasında benzer bir yapı sergilemekte midir?

Bu araştırma sorusu doğrultusunda oluşturulan hipotezler ise şunlardır:

Hipotez 4: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ve boşanma sonrası uyum (xX) arasındaki ilişkide kaynaklar (bB) ve boşanmaya yönelik algı (cC) değişkenleri açısından öngörülen ilişkiler kadınlar ve erkekler arasında farklılaşmamaktadır.

Hipotez 5: Boşanmanın zorluk düzeyi (aA) ve boşanma sonrası uyum (xX) arasındaki ilişkide kaynaklar (bB) ve boşanmaya yönelik algı (cC) değişkenleri arasındaki ilişkiler çocuğu olan ve olmayan gruplar arasında farklılaşmamaktadır.

Boşanma alanyazını belli sosyodemografik, boşanma ve evliliğe ilişkin özelliklerin boşanma sonrası uyum sürecindeki önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu çok boyutlu yaşam krizine karşı sergilenecek uyum düzeyinin, söz konusu değişkenler bağlamında incelenmemesi büyük bir eksiklik doğuracaktır. Buradan hareketle, araştırmanın temel amaçlarının yanı sıra boşanma alanyazınında önemli olan faktörlere ilişkin alt amaçlar da belirlenmiştir. Bu alt amaçlar:

1. Katılımcılar arasında boşanmaya bağlı stresörlere ilişkin niteliksel farklılıkları ve benzer özellikleri olan grupların/farklı stresör kümelerinin olup olmadığını belirlemek
2. Sosyodemografik, boşanma ve evliliğe ilişkin özelliklere (cinsiyet, eğitim, gelir memnuniyeti, çocuk sahibi olup olmama, ilişki durumu, boşanmadan itibaren geçen zaman, boşanma kararında algılanan etki, evlilik süresi) göre boşanma sonrası uyum düzeyi açısından ve boşanmaya bağlı stresörlere dayanarak elde edilecek olası farklı stresör kümelerinin araştırmanın ana değişkenleri (kaynak kaybı, algılanan sosyal destek, kontrol odağı, gelecek odağı, travma odağı ve boşanma sonrası uyum) açısından anlamlı farklılıklar sergileyip sergilemediğini incelemek,
3. Araştırmanın ana değişkenleri (boşanma şiddeti, kaynak kaybı, algılanan sosyal destek ve alt boyutları, kontrol odağı, esnek başa çıkabilme algısının alt boyutları olan gelecek odağı ve travma odağı) açısından cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemektir.

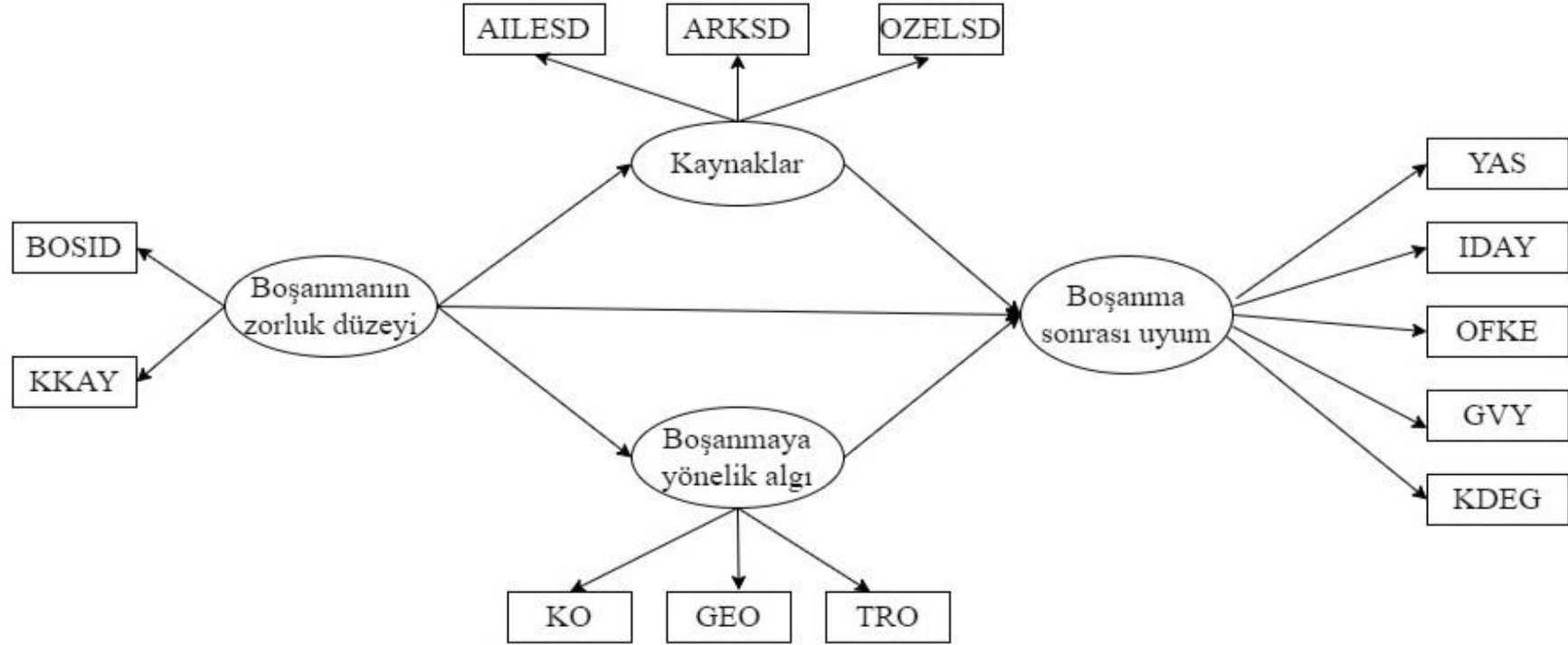
Bu hedefler ışığında oluşturulan araştırma soruları ise şöyledir:

S3: Katılımcılar arasında boşanmaya baēlı stresörler açısından farklı kümeleşmeler var mıdır? Var ise bu kümeler arasında araştırmanın ana değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar var mıdır?

S4: Farklı demografik özelliklere sahip (cinsiyet, eğitim, gelir, çocuk sahibi olup olmama, ilişki durumu, evlilik süresi, boşanmadan itibaren geçen zaman, boşanma kararında algılanan etki, boşanma sonrası yaşam memnuniyeti, boşanma şiddeti) kişiler arasında boşanma sonrası uyum düzeyi açısından anlamlı bir farklılık var mıdır?

S5: Boşanma şiddeti, kaynak kaybı, algılanan sosyal destek ve alt boyutları, kontrol odaēı, gelecek odaēı ve travma odaēı açısından kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Şekil 1. Önerilen Yapısal Model



BOSID: Boşanma şiddeti; KKAY: Kaynak Kaybı; AILESD: Aileden Algılanan Sosyal Destek; ARKSD: Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek; OZELSD: Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek; KO: Kontrol Odağı; GEO: Gelecek Odağı; TRO: Travma Odağı; IDAY: İlişkiden Duygusal Ayrışma; GVV: Güven ve Yakınlık; KDEG: Kendilik Değeri

1.7. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Mevcut araştırmanın temel amacı, Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli çerçevesinde, boşanmaya özgü farklı bileşenleri bir arada ele almaya olanak tanıyan kapsayıcı bir boşanmaya uyum modeli önermek ve bu modelin uygunluğunu yapısal eşitlik analizi aracılığıyla incelemektir. İlgili alanyazın ağırlıklı olarak, boşanan aile çocuklarının boşanma sonrası uyum düzeyini inceleyen araştırmalardan veya boşanma ve boşanmaya bağlı gelişen sorunları derleyen incelemelerden oluşmaktadır. Boşanma sonrası uyumu konu edinen çalışmaların ise uyumu yalnızca psikolojik iyi oluş göstergeleri ile çerçevelendirerek değerlendirdiği görülmektedir (örn. Buehler ve diğerleri, 1985: 69-70). Bu durum, boşanmanın kendine özgü güçlüklerinin ve bireyin hayatı üzerindeki etkilerinin gözardı edilmesine sebep olmaktadır. Oysa boşanma sonrası uyum çok daha kapsamlı ve çok bileşenli bir yapı sergilemekte ve ilişkiden ayrışma, eski eşe duyulan öfke, ilişkinin bitişiyle ortaya çıkabilen yas tepkisi gibi kendine has birtakım özellikler içermektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada ilk defa hem boşanma sonrası uyum bireyin sahip olduğu kaynaklar ve sürece yönelik algısı bağlamında bütüncül olarak incelenecek hem de bu inceleme boşanmaya uyuma özgü bir değerlendirme aracı kullanılarak yapılacaktır. Böylece, boşanma gibi önemli bir stresör ile uyum arasındaki mekanizmaya dair daha aydınlatıcı verilerin elde edilmesi beklenmektedir.

Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli, bir ailenin karşılaşabileceği stresli yaşam olaylarında sergileyeceği uyum düzeyini çok bileşenli bir şekilde incelemeye ve model bileşenlerini araştırma amacına ve sorularına uygun değişkenler kullanarak çalışabilmeye olanak sağlamaktadır. Böylelikle bu araştırma ile ilk kez, boşanmaya bağlı zorlukların ve yaşanan kaynak kayıplarının sosyal destek, kontrol odağı ve algılanan başa çıkma becerileriyle bağlantısı nedeniyle boşanmaya uyum düzeyini açıklama gücü incelenmiş olacaktır. Bu sayede, boşanmanın zorluk düzeyinin aracı mekanizmalar vasıtasıyla boşanma sonrası uyum üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılabilir. Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'nin şimdiye değin hastalık, taşınma, iş-aile çatışması gibi farklı yaşam stresörlerine gösterilen uyum düzeyi bağlamında çalışıldığı dikkat çekmektedir. Boşanmaya uyum konusunda ise uluslararası alanyazında bu modelin kullanıldığı sınırlı sayıda araştırma olduğu

görülmüş ve ulusal alanyazında ise bu kapsamda bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle, araştırmanın hem ulusal hem de uluslararası alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Boşanma alanyazınında cinsiyetin ve çocuk sahibi olup olmamanın boşanmaya uyum sürecine farklı yansımaları olabileceği vurgulansa da bu grupları uyum süreçleri açısından karşılaştıran sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bununla paralel olarak, kuramsal bir temele oturtulmuş kapsamlı bir boşanma sonrası uyum modelinin gerek kadın ve erkekler gerekse çocuk sahibi olan ve olmayanlar açısından geçerli olup olmadığının test edilmesinin alanyazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca eğitim, gelir, ilişki durumu, evlilik süresi, boşanmadan itibaren geçen zaman, boşanma kararında algılanan etki, boşanma sonrası yaşam memnuniyeti, boşanma şiddeti gibi bazı faktörlerin uyum sürecindeki rolü araştırmacıların ilgisini çekmiş olsa da elde edilen bulguların tutarlı bir örüntüye işaret etmediği dikkat çekicidir. Bu çalışmada söz konusu sosyodemografik, boşanma ve evliliğe ilişkin değişkenlerin boşanma sonrası uyum açısından sergilediği farklılıklara ilişkin yapılacak incelemelerin, ülkemizdeki güncel durumun alanyazındaki bulguları hangi yönde desteklediğine ilişkin fikir verici olabileceği düşünülmektedir.

Boşanmaya bağlı deneyimlenen stresörler pek çok çalışmada vurgulanmaktadır. Ancak şimdiye değin stresör alanlarındaki niteliksel farklılıklar üzerinde durulmamıştır. Bilindiği kadarıyla ilk defa bu çalışmada örtük sınıf analizi kullanılarak boşanmaya bağlı stresörler açısından belli kümeleşmeler olup olmadığı incelenecektir. Buna bağlı olarak ayrıca, belirecek olası kümelerin sosyal destek, kontrol odağı, algılanan başa çıkma esnekliği ve boşanma sonrası uyum açısından farklı deneyimlere sahip olup olmadığı da belirlenmeye çalışılacaktır. Böylece, belli stresör alanlarındaki olası gruplaşmaları ve buna bağlı olarak grupların benzer ihtiyaç ve özelliklerini tespit etmek mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, boşanma ve beraberinde gerçekleşen güçlüklerin, sosyal ve bilişsel faktörler ile birlikte boşanma sonrası uyum ile olan bağlantılarının inceleneceği bu araştırmanın yukarıda aktarılan özellikleri çerçevesinde özgün bir değere sahip olduğu düşünülmektedir. Elde edilecek bulguların ulusal ve uluslararası alanyazına önemli bir katkı sağlaması ve uyuma yönelik geliştirilecek müdahaleler

açısından yol gösterici olması hedeflenmektedir. Kontrol odağı ve başa çıkabilme algısı gibi bilişsel becerilerin ve sosyal kaynakların boşanmaya bağlı gelişen değişimler, kayıplar ve sıkıntılarla mücadeledeki potansiyel rolünün daha iyi anlaşılmasının, boşanan bireylerle çalışan psikoterapistler ve aile danışmanları için değerli olabileceği düşünülmektedir.



İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde örneklemin ve araştırmada kullanılan ölçüm araçlarının özelliklerine, araştırmanın yürütülmesi ile ilgili işlem sürecine ve verilerin analiz edilmesinde kullanılan istatistiksel analizlere dair bilgiler yer almaktadır.

2.1. ÖRNEKLEM

Araştırmanın örneklemini 408 boşanmış yetişkinden oluşmaktadır. 18 yaşının altında olan, şu anda resmi bir evliliği olan ve boşanma davası yasal olarak sonlanmayan bireyler çalışmaya dahil edilmemiştir. Veriler, amaçlı örnekleme yoluyla toplanmıştır.

2.1.1. Örneklemin Özellikleri

Araştırmanın örneklemini yaşları 25-68 arasında değişen ve yaş ortalaması 43.44 (SS = 9.49) olan katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların 250'si (%61.3) kadın ve 158'i (%38.7) erkektir. Katılımcıların %57.1'inin ($n = 233$) yaşamının büyük kısmını büyükşehirde geçirdiği belirlenmiştir. %2'sinin ($n = 8$) ilkokul, %3.7'sinin ($n = 15$) ortaokul, %17.2'sinin ($n = 70$) lise, %58.8'inin ($n = 240$) üniversite mezunu ve %18.4'ünün ($n = 75$) lisansüstü dereceye sahip olduğu görülmüştür. Örneklemin %89.7'si ($n = 366$) bir işte çalışmaktadır. Katılımcıların %44.7'sinin 4000 TL ve altı, %55.3'ünün 4001 TL ve üzeri aylık geliri bulunmakta ve %51.2'si maddi durumunu “orta” olarak (1 = Çok kötü, 6 = Çok iyi) değerlendirmektedir. Şu anda duygusal bir ilişkiye sahip olanlar örneklemin %30.1'ini ($n = 123$) oluşturmaktadır. Buna göre, 77 kişi flört ilişkisine, 37 kişi birlikte yaşadığı duygusal bir ilişkiye ve 9'u da sözlü veya nişanlı olduğu bir ilişkiye sahiptir. Örnekleme ilişkin genel demografik özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	250	61.3
Erkek	158	38.7
Yaşanılan yer		
Köy-kasaba	4	1
İlçe	36	8.8
Şehir	135	33.1
Büyükşehir	233	57.1
Eğitim düzeyi		
İlkokul	8	2
Ortaokul	15	3.7
Lise	70	17.2
Üniversite	240	58.8
Lisansüstü	75	18.4
Çalışma durumu		
Kamu sektörü	151	37
Özel sektör	145	35.5
Çalışmıyor	42	10.3
Diğer	70	17.2
Aylık gelir		
1000 TL ve altı	8	2
1001-2000 TL	26	6.4
2001-3000 TL	75	18.4
3001-4000 TL	73	17.9
4001-7000 TL	150	36.8
7001 TL ve üzeri	76	18.6
İlişki durumu		
İlişkisi yok	285	69.9
Flört	77	18.9
Birlikte yaşama	37	9.1
Sözlü/nişanlı	9	2.2

2.1.2. Boşanma Deneyimine İlişkin Özellikler

Boşanma deneyiminin yaşandığı ilişkiye dair özellikler incelendiğinde evliliğin ortalama süresinin 117.47 ay ($SS = 91.71$) (yaklaşık 10 yıl) (min. = 1.5 ay, maks. = 432 ay) ve boşanmadan itibaren geçen zamanın ortalama süresinin 86.11 ay ($SS = 85.67$) (yaklaşık 7 yıl) (min. = 1 ay, maks. = 480 ay) olduğu belirlenmiştir. Boşanmaların %78.7'si anlaşmalı boşanmadır. Katılımcılara, boşanma kararını almada ne derece etkilerinin olduğuna yönelik düşünceleri 6 dereceli (1 = *hiç*, 6 = *çok fazla*) bir formatta sorulmuş olup ortalamanın 2.48 ($SS = 1.54$) olduğu belirlenmiştir.

Katılımcıların boşanma sebebi/sebepleri olarak verdiği cevaplar incelenmiştir. Buna göre sırasıyla iletişim problemleri ($n = 242$, %59.3), yaşam felsefesi ve değerlerde uyumsuzluklar ($n = 169$, %41.4), kök aile ile yaşanan problemler ($n = 126$, %30.9), sadakatsizlik ($n = 118$, %28.9), fiziksel ya da psikolojik şiddet ($n = 102$, %25), cinsel yaşamla ilgili problemler ($n = 93$, %22.8), alkol/madde kullanım problemleri ($n = 91$, %22.3), çocuk yetiştirme konusunda yaşanan çatışmalar ($n = 63$, %15.4), kıskançlık ($n = 63$, %15.4), maddi problemler ($n = 55$, %13.5), eşlerden birinin fiziksel ya da psikolojik hastalığı ($n = 53$, %13) boşanma sebebi olarak gösterilmiştir.

157 katılımcının bir, 97 katılımcının iki, 15 katılımcının üç ve 3 katılımcının dört çocuğunun olduğu ve toplamda 272 (%66.7) katılımcının çocuk sahibi olduğu belirlenmiştir. Çocukların yaş ranjı 3 ay ila 40 yaş arasında değişmektedir. Velayetin çoğunlukla anneye bırakıldığı ve yalnızca 6 kişinin ortak velayete sahip olduğu tespit edilmiştir. Velayet düzenlemelerinin boşanma deneyimini ne derece olumsuz etkilediğini öğrenmeye yönelik soruya, çocuğu olan ve velayet durumu söz konusu olan 248 katılımcıdan cevap alınmıştır. Katılımcıların yarıya yakını ($n = 121$) “Hiç” olumsuz etkilemediğini belirtmiştir. 194 katılımcı için mahkeme tarafından nafaka bağlanma durumunun söz konusu olduğu ve 164 kişi için iştirak nafakasının, 66 kişi için yoksulluk nafakasının ve 36 kişi için her iki nafakanın da söz konusu olduğu belirlenmiştir. Boşanma sonrası yaşamdan memnuniyetin (1 = *hiç*, 6 = *çok fazla*) ortalama 4.50 ($SS = 1.48$) olduğu bulunmuştur. Boşanma deneyiminin yaşandığı

ilişkiye ve boşanmanın genel özelliklerine dair ayrıntılı veriler Tablo 2’de sunulmuştur.



Tablo 2. Boşanmanın Genel Özellikleri

Değişkenler	N	%	$\bar{X}$	SS	Ranj
Evlilik süresi (ay)			117.47	91.71	1.5-432
Boş. itb. geçen süre (ay)			86.11	85.67	1-480
Boş. kararında etki			2.48	1.54	1-6
Boşanma biçimi					
Anlaşmalı	321	78.7			
Çekişmeli	87	21.3			
Çocuk sayısı					
Çocuk yok	136	33.3			
Bir çocuk	157	38.5			
İki çocuk	97	23.8			
Üç çocuk	15	3.7			
Dört çocuk	3	0.7			
Velayetin olumsuz etkisi					
Hiç	121	29.7			
Çok az	13	3.2			
Az	23	5.6			
Ne fazla ne az	31	7.6			
Fazla	24	5.9			
Çok fazla	36	8.8			
Nafaka					
Nafaka yok	214	52.5			
İştirak	164	40.1			
Yoksulluk	66	16.1			
Yaşam memnuniyeti					
Hiç	33	8.1			
Çok az	18	4.4			
Az	21	5.1			
Ne fazla ne az	105	25.7			
Fazla	104	25.5			
Çok fazla	127	31.1			

2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu araştırmada Sosyodemografik Bilgi Formu (EK 1), Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu (EK 2), Kaynak Kaybı Ölçeği (EK 3), Kontrol Odağı Ölçeği (EK 4), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (EK 5), Travma ile Başa Çıkabilme Algısı Ölçeği (EK 6) ve Fisher Boşanmaya/Ayrılığa Uyum Ölçeği-Kısa Form (EK 7) olmak üzere altı ölçüm aracı kullanılmıştır.

2.2.1. Sosyodemografik Bilgi Formu

Sosyodemografik Bilgi Formu, ilgili alanyazın ışığında araştırmacı tarafından oluşturulan bir formdur. Cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir düzeyi, çalışma durumu, ilişki durumu gibi katılımcıları genel olarak tanımaya yönelik soruların yanı sıra evlilik ve boşanma süresi, boşanma nedenleri, çocuk sahibi olup olmama, nafaka ve velayet konuları gibi boşanma deneyimi yaşanan ilişkiye dair bilgileri edinmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

2.2.2. Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu

Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu, araştırmacının boşanma alanyazınına dayanarak bir araya getirdiği boşanmaya bağlı stresörlerin sıklığını ve boşanmış bireyler tarafından ne şiddette deneyimlendiğini değerlendiren bir araçtır. Boşanma süreci ve sonrasında ekonomik, yasal, sosyal ilişkiler gibi boşanma deneyimine özgü stres faktörü olabilecek konuları içeren ve iki aşamalı bir değerlendirme gerektiren 15 maddeden oluşmaktadır. İlk aşamada kişiler söz konusu stresörü yaşıyıp yaşamadıklarını belirtecekleri dikotomik (Yaşadım/Yaşamadım) bir değerlendirme yapmaktadır. İkinci aşama ise “Yaşadım” olarak belirtilen stresörlerin şiddetinin derecelendirildiği 6’lı Likert tipinde (1: *Hiç*, 2: *Çok az*, 3: *Az*, 4: *Ne fazla ne az*, 5: *Fazla*, 6: *Çok fazla*) bir değerlendirmeden oluşmaktadır. Böylelikle, boşanmaya bağlı yaşanan *stresör sıklığı/frekansı* ve *stresör şiddeti* ayrı ayrı hesaplanabilmektedir. Boşanmaya bağlı stresör sıklığı “Yaşadım” olarak işaretlenen maddelerin; boşanmaya bağlı stresör şiddeti ise bu stresörlerin ne derece deneyimlendiğine ilişkin

derecelendirme puanlarının toplanması yoluyla elde edilmektedir. Puanlardaki artış boşanmaya bağlı stresör sıklığı ve şiddetindeki artışa işaret etmektedir. Araca ait psikometrik verilere bulgular kısmında ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

2.2.3. Kaynak Kaybı Ölçeği

Ölçeğin orijinali olan Conservation of Resources-Evaluation (COR-E) (Kaynakların Korunması-Değerlendirme), Hobfoll ve arkadaşları tarafından, kişinin kaynaklarındaki kayıp ve kazanımları değerlendirmek amacıyla geliştirilen 74 maddeden oluşan bir ölçektir (Hobfoll, Lilly ve Jackson, 1992).

Bu ölçek incelenerek Türk örneklemelerde kaynak kaybını değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada 23 maddelik ‘Kaynak Kaybı Ölçeği’ oluşturulmuştur (Dirik ve Karanci, 2008, 2010). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0.94, iki hafta sonraki tekrar test uygulamasıyla elde edilen veriler ile hesaplanan test tekrar test güvenirlik katsayısı ise $r = 0.79$ ’dur ($p < .001$). Ölçek, “Hiç kaybım olmadı” ile “Çok yüksek seviyede kaybım oldu” arasında değişen 5’li Likert derecelendirmesine sahiptir. Ölçekten alınabilecek puan ranjı 23 ila 115 arasında değişmektedir ve alınan yüksek puanlar kaynak kaybındaki artışa işaret etmektedir.

Ölçeğin, boşanan bireylerden oluşan bu araştırmadaki iç tutarlılık analizi Cronbach alfa katsayısının 0.94 olduğunu ortaya koymuştur.

2.2.4. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Zimet ve arkadaşları tarafından (1988: 30-41) kişinin algıladığı sosyal desteği aile, arkadaşlar ve özel bir insan olmak üzere üç farklı kaynak üzerinden değerlendiren bir ölçüm aracıdır. 1 (*Kesinlikle katılmıyorum*) ve 7 (*Tamamen katılıyorum*) arasında derecelendirilen ve 12 maddeden oluşan ölçekten alınabilecek en yüksek puan 84’tür. Ölçekten alınan puanlar arttıkça kişinin algıladığı sosyal destek miktarı artmaktadır. Orijinal ölçeğe ilişkin güvenirlik katsayıları toplam ölçek için 0.88, aileden alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.87, arkadaşlardan alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.85 ve özel bir insandan alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.91’dir.

Ölçeğin Türkçeye uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi ilk olarak Eker ve Arkar (1995: 121-126) tarafından sağlıklı ve sağlık problemi olan kişilerden oluşan farklı örneklem grupları kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonuçları orijinal ölçek ile benzer bir faktör yapısı sergilemiştir. Buna göre, 1,2,5,10 numaralı maddeler özel bir insan; 3,4,8,11. maddeler aile ve 6,7,9,12. maddeler arkadaş alt faktörlerine yüklenmiştir. Sonrasında, ölçekteki “özel bir insan” ifadesinin anlaşılabilirliğini artırmak amacıyla söz konusu ifade ‘aile ve arkadaşların dışında olan kişi (örneğin, flört, nişanlı, akraba, komşu, doktor)’ şeklinde güncellenmiştir (Eker, Arkar ve Yıldız, 2001: 19-20). Gözden geçirilmiş formun bu haline ilişkin güvenilirlik katsayıları toplam ölçek için 0.89, aileden alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.85, arkadaşlardan alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.88 ve özel bir insandan alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.92’dir. Ölçeğe dair elde edilen tüm bu sonuçlar ölçeğin yeterli güvenilirlik ve geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin mevcut araştırmadaki güvenilirlik katsayıları toplam ölçek için 0.90, aileden alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.89, arkadaşlardan alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.92 ve özel bir insandan alınan sosyal destek alt ölçeği için 0.94 olarak bulunmuştur.

2.2.5. Kontrol Odağı Ölçeği

Kontrol Odağı Ölçeği Dağ (2002) tarafından, sıklıkla kullanılan Rotter’ın (1990) İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği’ne (RİD-KOÖ) alternatif olarak geliştirilmiş bir araçtır. Dağ (2002: 79), RİD-KOÖ’nün sağlık vb. farklı alanlardaki kontrol alanlarını kapsayıcı olmamasının ve iki seçenekli cevaplama biçimi nedeniyle yetersiz kalmasının altını çizerek daha kapsamlı ve uygulama kolaylığı sunan bu ölçeği geliştirmiştir.

25 maddesi düz, 22 maddesi ters yönlü puanlanan 47 maddeden oluşan ölçek 1 (*Hiç uygun değil*) ile 5 (*Tamamen uygun*) arasında derecelendirilmektedir. Faktör analizi sonucunda ilk faktör ‘genel iç kontrol inancı’, ikinci faktör ‘şansa inanma’, üçüncü faktör ‘çabalamanın anlamsızlığı’, dördüncü faktör ‘kadercilik’ ve beşinci faktör ‘adil olmayan dünya inancı’ olmak üzere beş boyut tespit edilmiştir. İç kontrol inancını yansıtan ilk boyut dışındaki dört boyutun aslında farklı davranış

alanlarındaki dış kontrol inancını yansıttığı belirtilmektedir (Dağ, 2002: 86). Başka bir deyişle, davranış alanına bakılmaksızın iç kontrol inancını ifade eden maddeler ilk boyuta, dış kontrol inancını yansıtan maddeler diğer dört boyuta yayılmışlardır. Ölçekten alınabilecek olası puan ranjı 47-235 arasındadır. Bu ölçeği kullanan araştırmalar, ölçek puanlardaki yükselmeyi dış kontrol odağı inancını gösterdiği (Dağ ve Şen, 2018: 534; Gülüm ve Dağ, 2014: 245) şeklinde yorumlamaktadırlar. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.92, 1 ay sonraki test tekrar test güvenirliği $r = 0.88$ ($p < .001$) olarak belirlenmiştir. Alt ölçekler için güvenirlik katsayıları sırasıyla 0.87, 0.79, 0.76, 0.74 ve 0.61 ve test tekrar test güvenirlik katsayıları ise 0.83, 0.81, 0.61, 0.89 ve 0.74 olarak belirlenmiştir (Dağ, 2002: 83). Öte yandan, mevcut araştırma için ölçek maddeleri ters çevrilerek hesaplama yapılmıştır. Bu değişikliğin sebebi, kontrol odağının esnek başa çıkma algısı ile birlikte test edilecek modelde “algı” bileşeninde yer almasıdır. Yapılan değişiklik ile iki gözlenen yapının yorumlanması tutarlı hale getirilmiş olup, her iki yapıdaki puan artışı boşanma deneyimine yönelik daha kontrol edilebilir ve başa çıkılabilir bir algıya işaret etmektedir. Bu değişiklik ile beraber, bu araştırma kapsamında yükselen puanlar iç kontrol odağındaki artışı göstermektedir.

Bu araştırmada ölçeğin toplam iç tutarlılık katsayısı 0.92 bulunmuştur. İlgili katsayılar alt ölçekler için ise sırasıyla 0.87, 0.80, 0.84, 0.70, 0.62 olarak bulunmuştur.

2.2.6. Travma ile Başa Çıkma Algısı Ölçeği

Bonanno ve arkadaşları (2011: 119) tarafından gerçek başa çıkma davranışı yerine kişilerin travmatik yaşantılar ile başa çıkma becerilerine dair algılarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş bir ölçektir. 20 maddeden oluşan ölçeğin “Gelecek Odağı (GEO)” ve “Travma Odağı (TRO)” olmak üzere iki alt boyutu bulunmaktadır. Ölçek, 1 (*Hiç mümkün değil*) ve 7 (*Son derece mümkün*) arasında derecelendirilmektedir. Ölçeğin psikometrik özellikleri teröre maruz kalmış bir örneklem kullanılarak değerlendirilmiş olup, güvenirlik katsayıları GEO alt boyutu için 0.91 ve TRO alt boyutu için 0.79 olarak belirlenmiştir. Yazarlar her iki başa çıkma stratejisinin esnek bir başa çıkma algısı için gerekli olduğundan yola çıkarak

ölçek puanlaması için üç adımdan oluşan bir yönerge tanımlamışlardır. Buna göre, ilk basamakta iki alt boyuttan elde edilen puanlar toplanır (1. GEO+TRO), ikinci basamakta birbirlerinden çıkarılır (2. |GEO– TRO|), üçüncü ve son basamakta ilk ve ikinci basamakta elde edilen puanlar birbirinden çıkarılarak (3. 1.Basamak – 2.Basamak) nihai bir “esneklik” puanı elde edilir. Böylece yalnızca tek bir baş etme mekanizmasından yüksek puan alanların esnek başa çıkma algısına sahip olduğu şeklinde hatalı bir yorumdan kaçınılmış olunur. Bu formüle göre, her iki başa çıkma mekanizmasını da kullanan bireyler esnek bir başa çıkma algısına sahiptirler (Bonanno ve diğerleri, 2011: 121).

Ölçeği Türkçeye uyarlayan ve psikometrik özelliklerini inceleyen Arı ve Cesur Soysal (2019: 17-24) orijinal faktör yapısıyla benzer şekilde iki faktörlü yapının doğrulandığını belirlemişlerdir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı toplam puan için 0.79, GEO alt boyutu için 0.90 ve TRO alt boyutu için ise 0.79 olarak tespit edilmiştir. Ölçüt bağıntı geçerliği, ölçeğin iki alt boyutu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki ($r = -.16, p < .05$) ortaya koymuştur. Orijinal çalışmaya zıt düşen bu bulgu, Türkiye örnekleminde travmaya odaklanmanın olumsuz algılanıyor olabileceği ve uyuma yönelik bir mekanizma olarak görülmediği şeklinde yorumlanarak toplam bir “esneklik” puanı elde etmeye yönelik hesaplama yönergesinin Türkiye örnekleminde karşılık bulmuyor olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Arı ve Cesur Soysal, 2019: 21). Bu doğrultuda mevcut araştırmada da GEO ve TRO boyutlarının ayrı ayrı kullanılmasına karar verilmiştir.

Örnekleme boşanmış bireylerden oluşan bu çalışmadaki güvenirlik katsayıları toplam ölçek için 0.86, Gelecek Odağı için 0.91 ve Travma Odağı için 0.75 olarak bulunmuştur.

2.2.7. Fisher Boşanmaya/Ayrılığa Uyum Ölçeği-Kısa Form

Bireylerin ayrılığa ya da boşanmaya karşı duygusal ve sosyal uyumlarını değerlendirmek amacıyla Fisher tarafından geliştirilen ölçek 100 maddeden oluşmakta olup 1 (*Hiçbir zaman*) ile 5 (*Her zaman*) arasında derecelendirilmektedir. Ölçeğin “kendilik değeri”, “ilişkiden ayrışma”, “öfke”, “yas tepkisi”, “güven ve yakınlık” ve “sosyal kendilik değeri” olmak üzere altı boyutu bulunmaktadır.

Ölçeğin iç tutarlık katsayısı tüm ölçek için 0.98 ve alt ölçekler için 0.87 ila 0.95 arasındadır (Fisher'dan aktaran Yılmaz ve Fişiloğlu, 2006: 153-154).

Ölçeğin Türkçeye uyarlama ve psikometrik olarak inceleme çalışmaları Yılmaz ve Fişiloğlu (2006: 157-158) tarafından yapılmıştır. Buna göre “yas tepkisi”, “ilişkiden ayrışma”, “kendilik değeri”, “öfke” ve “güven ve yakınlık” olmak üzere beş faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için 0.97 olarak ve alt ölçekler için 0.85 ila 0.94 aralığında rapor edilmiştir.

Yılmaz ve arkadaşları (2021) hem katılımcılar ve araştırmacılar açısından uygulama kolaylığı sağlamak hem de boşanmış bireylerin yanı sıra romantik ilişkisi sonlanan bireylere de uygunluğunun değerlendirilmesi amacıyla ölçeğin Türkçe formunun kısa versiyonunu geliştirmeye yönelik iki aşamadan oluşan geçerlik ve güvenirlik çalışması yürütmüşlerdir. 262 kişiden oluşan ilk aşamada açımlayıcı faktör analizi ile ölçeğin 25 maddeden oluşan kısa formu elde edilmiştir. Psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi amacıyla hem romantik ilişkisi sonlanmış hem de boşanmış 230 kişi ile yürütülen ikinci çalışmada doğrulayıcı faktör analizi beş faktör yapısının iyi uyum sağladığını ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçların cinsiyete ve boşanma/ayrılma durumuna göre değişmediği belirlenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısının tüm ölçek için 0.91 olduğu ve alt boyutlar için 0.80 ila 0.90 arasında değiştiği belirlenmiştir. Geçerlik analizleri kapsamında ölçek geçerliği ve artımsal (incremental) geçerlik özellikleri incelenmiştir. Ölçeğin kısa formunun yaşam doyumu, iyi oluş ve psikolojik belirtiler ile anlamlı ilişkilere sahip olduğu ve yaşam doyumu ve iyi oluşu yordadığı tespit edilmiştir. Yapılan güvenirlik ve geçerlik analizleri ölçeğin 25 maddelik kısa versiyonunun iyi derecede geçerliğe ve güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ölçekten alınan puanların artması uyum düzeyinin arttığına işaret etmektedir.

Mevcut araştırmada güvenirlik katsayıları toplam ölçek için 0.91, yas alt boyutu için 0.85, ilişkiden duygusal ayrışma alt boyutu için 0.87, öfke alt boyutu için 0.85, güven ve yakınlık alt boyutu için 0.87 ve kendilik değeri alt boyutu için 0.76 olarak bulunmuştur.

2.3. İŞLEM

Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Etik Kurulu'ndan gerekli izinler alınarak veri toplamaya başlanmıştır (EK 8). Verilerin bir kısmı Qualtrics yazılım programıyla çevrim içi bir kısmı elden toplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçüm araçları sıra etkisinin önlenmesi amacıyla demografik bilgi formu her zaman ilk başta olacak şekilde, diğer ölçekler için tam karşıt dengeleme yöntemi kullanılarak her katılımcıya farklı sıralarda verilmiştir. Demografik Bilgi Formu çocuk sahibi olanlar ve olmayanlar için çocuk sayısı, çocukların yaşları, velayet ve nafaka statüsü gibi sorularda ayrıştırılmış ve hem elden hem de çevrim içi toplanan verilerde katılımcılar için gerekli yönlendirmeler yapılmıştır. Çevrim içi form sosyal ağlar (Facebook, Instagram, LinkedIn) vasıtasıyla katılımcılara ulaştırılmıştır. Boşanmış Ebeveynler ve Çocukları Platformu, Boşanmış Babalar Platformu, Boşanan Kadınlar Platformu Facebook üzerinden ulaşılan gruplara örnektir. Tüm katılımcılar önce Bilgilendirilmiş Onam Formu'nu (EK 9) okuyup bilgilendirilmiş ve devam etmek için gönüllü olduklarını onayladıktan sonra soru setine geçmişlerdir.

2.4. İSTATİSTİKSEL ANALİZLER

Verilerin betimsel analizi, değişkenler arasındaki ilişkiler ve gruplararası karşılaştırmalar SPSS 25, örtük küme analizi Latent GOLD 4.5, yapısal eşitlik modelinin testi LISREL 8.51 ve kolaylaştırıcı komut eklentisi SIMPLIS programları ile yapılmıştır. Dolaylı etkinin anlamlılığı Bootstrapping yöntemi ile incelenmiştir.

Analizlere geçilmeden önce veri seti kayıp veri, uç değerler, çok değişkenli uç değerler ve normal dağılım açısından değerlendirilmiştir. Veri üzerinde yapılan incelemeler sonucunda değişkenlerin normal dağılım varsayımını karşıladığı ve tek ve çok değişkenli uç değerlerin bulunmadığı belirlenmiştir.

Araştırma değişkenlerinden elde edilen puanların çeşitli demografik değişkenler açısından anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bir dizi t-testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Çok Değişkenli Varyans Analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir.

Katılımcılar arasında boşanmaya bağı stresörlere ilişkin niteliksel farklılıkları ve benzer özellikleri olan grupların/farklı stresör kümelerinin olup olmadığını belirlemek amacıyla örtük sınıf analizi yapılmıştır. Analizin, örtük sınıf sayısına karar verilmesi aşamasında “Akaike Bilgi Kriteri” (Akaike Information Criteion, AIC); Akaike, 1987), “Bayesian Bilgi Kriteri” (Bayesian Information Criteion, BIC); Schwartz, 1978), “Tutarlı Akaike Bilgi Kriteri” (Consistent Akaike Information Criterion, CAIC); Bozdogan, 1987: 345) ve “Düzeltilmiş Akaike Bilgi Kriteri” kullanılmıştır. Sınıflandırma kalitesinin değerlendirilmesi için ise entropi değeri incelenmiştir.

Yapısal eşitlik modelinin test edilmesinde iki aşamalı yaklaşım (Anderson ve Gerbing, 1988: 411-423) temel alınmış ve örneklem büyüklüğü ve dağılımından daha az etkilenen bir tahmin yöntemi olan “Maximum Likelihood (ML)” kestirimi (Hund ve Espelage, 2005: 566) kullanılmıştır. Test edilen modelin uyum iyiliğini değerlendirmek amacıyla ki-kare/serbestlik derecesi oranı (χ^2/Sd), anlamlılık düzeyi, Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü (RMSEA), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Artan Uyum İndeksi (IFI), İyilik Uyum İndeksi (GFI) ve Standartlaştırılmış Hata Kareler Ortalamasının Karekökü (SRMR) dikkate alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde araştırmaya ilişkin istatistiksel analizlerden elde edilen bulgular yer almaktadır. İlk olarak, Boşanma Stresörleri Formu'na ilişkin bulgulara yer verilecektir. Bu bulgular ilgili formun geçerlik ve güvenirlik analizi sonuçları, forma ait betimsel bulgular ve boşanmaya bağlı stresörler açısından belli kümeleşmelerin olup olmadığını belirlemek amacıyla uygulanan örtük sınıf analizi bulguları ekseninde aktarılacaktır. Sonrasında, araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler ve çeşitli grup karşılaştırmalarından elde edilen bulgulara yer verilecektir. Son olarak, araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi amacıyla uygulanan yapısal eşitlik modeli sonuçlarına ve modelin cinsiyet ve çocuk sahibi olma durumuna göre değişkenlik gösterip göstermediğine ilişkin bulgular sunulacaktır.

3.1. BOŞANMA STRESÖRLERİ FORMU'NUN İNCELENMESİ

3.1.1. Geçerlik ve Güvenirlik

Bu araştırma kapsamında oluşturulan Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu'nun faktör yapısını incelemek amacıyla Temel Eksen Faktör Analizi (Principal Axis Factoring) tekniği kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. En düşük faktör yükü 0.30 olarak kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2002: 481). Kaiser-Meyer-Olkin ölçümü ($.87 > .60$) ve istatistiksel olarak anlamlı bulunan Bartlett Küresellik Testi ($sd = 105, p < .001$) verinin faktör analizine uygunluğunu ortaya koymaktadır. Analiz sonuçları özdeğerleri 5.34, 1.75, 1.27 ve 1.02 olmak üzere 1'den yüksek olan 4 faktör ortaya koymaktadır. Bu faktörler sırasıyla varyansın %35.6'sını, %11.6'sını, %8.4'ünü ve %6.8'ini ve toplam varyansın %62.5'ini açıklamaktadır. Direct Oblimin rotasyonu kullanılarak analiz tekrarlandığında elde edilen sonuçların, döndürme yapılmadan elde edilen sonuçlara birebir benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre yalnızca, ikinci faktöre yüklenen maddeler negatif yönde olmuştur. Faktörlere yüklenen maddeler içerik açısından incelenerek şu şekilde isimlendirilmiştir: 3 maddeden oluşan ilk

faktör (çevrenin yaklaşımı, arkadaşların yaklaşımı, iş hayatı) “sosyal etki”, 5 maddeden oluşan ikinci faktör (mal bölüşümü, yasal süreçler, nafaka düzenlemesi, ekonomik konular, konut bulma) “boşanmanın maddi etkileri”, 4 maddeden oluşan üçüncü faktör (özel günler, alışkanlıklar, sınır belirsizlikleri, ev işleri) “eski alışkanlıkların etkisi” ve 3 maddeden oluşan dördüncü faktör (aileler arasındaki ilişkiler, ailenin yaklaşımı, eski eşle ilişkiler) “ilişkilerin etkisi”.

Ölçeğin güvenirlik özellikleri incelendiğinde tüm ölçek için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .87 olarak bulunmuştur ve madde-toplam puan korelasyonları .39 ila .58 arasında değişmektedir. Faktörlere ait geçerlik ve güvenirlik sonuçları Tablo 3’te özetlenmektedir. Elde edilen sonuçlar formun geçerli ve güvenilir olduğuna ve araştırma kapsamında kullanılabileceğine işaret etmektedir.

Tablo 3. Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu'nun Faktörlerine İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Bilgileri

Faktör 1			Faktör 2			Faktör 3			Faktör 4		
Özdeğer= 5.34			Özdeğer= 1.75			Özdeğer= 1.27			Özdeğer= 1.02		
A.Varyans= %35.6			A.Varyans= %11.6			A. Varyans= %8.4			A. Varyans= %6.8		
$\alpha = .77$			$\alpha = .75$			$\alpha = .73$			$\alpha = .68$		
M.no	Yük ¹	r ²	M.no	Yük ¹	r ²	M.no	Yük ¹	r ²	M.no	Yük ¹	r ²
10	.75	.67	3	-.80	.52	14	.85	.56	7	.82	.61
9	.73	.61	1	-.76	.62	13	.81	.58	8	.77	.57
11	.62	.55	2	-.75	.58	15	.69	.52	6	.49	.37
			4	-.72		12	.56				
			5	-.46							

(1) Yükleme katsayısı

(2) Madde-alt ölçek toplam puan korelasyonları

3.1.1. Boşanma Stresörlerine İlişkin Betimsel Bulgular

Boşanma Stresörleri Formu'nda yer alan boşanma süreci ve sonrasında ekonomik, yasal, sosyal ilişkiler gibi boşanma deneyimine özgü stres faktörlerinden hangilerinin katılımcılar tarafından deneyimlendiği incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, tüm örneklem için stresörlerin görülme sıklığına göre sırasıyla Tablo 4 üzerinden takip edilebilir.

Yapılan incelemede boşanmaya özgü stresör sıklığı, diğer bir deyişle hangi stresörlerin daha fazla deneyimlendiği kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı incelenmiştir. Kadınlar için sırasıyla eski eşle ilişkiler, ekonomik konular, alışkanlıklar/rutinler/ritüeller, çevrenin/toplumun yaklaşımı, özel günler, sınır belirsizlikleri, aileler arasındaki ilişkiler, ailenin yaklaşımı, konut bulma, iş hayatı, yasal süreç ve işlemler, nafaka düzenlemeleri, ev işleri, arkadaşların yaklaşımı ve mal bölüşümü boşanma süreci ve sonrasında deneyimlenen stresörler olarak bulunmuştur. Erkekler tarafından en sık deneyimlenen stresörler ise sırasıyla eski eşle ilişkiler, ekonomik konular, aileler arasındaki ilişkiler, alışkanlıklar/rutinler/ritüeller, yasal süreç ve işlemler, sınır belirsizlikleri, çevrenin/toplumun yaklaşımı, nafaka düzenlemeleri, özel günler, ailenin yaklaşımı, ev işleri, iş hayatı, mal bölüşümü, konut bulma ve arkadaşların yaklaşımı olmuştur (bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Boşanmaya Bağlı Stresörlerin Sıklığı

Stresör Alanları	Toplam N = 408	Kadın N = 250	Erkek N = 158
Eski eşle ilişkiler	225 (%55.1)	134 (%53.6)	91 (%57.6)
Ekonomik konular	198 (%48.5)	116 (%46.4)	82 (%51.9)
Alışkanlıklar, rutinler, ritüeller	173 (%42.4)	99 (%39.6)	74 (%46.8)
Çevrenin/toplumsal yaklaşımı	163 (%40)	95 (%38)	68 (%43)
Aileler arasındaki ilişkiler	157 (%38.5)	78 (%31.2)	79 (%50)
Sınır belirsizlikleri	157 (%38.5)	88 (%35.2)	69 (%43.7)
Özel günler	153 (%37.5)	91 (%36.4)	62 (%39.2)
Ailenin yaklaşımı	131 (%32.1)	70 (%28)	61 (%38.6)
Yasal süreç ve işlemler	126 (%30.9)	55 (%22)	71 (%44.9)
Nafaka düzenlemeleri	118 (%28.9)	55 (%22)	63 (%39.9)
Ev işleri	115 (%28.2)	55 (%22)	60 (%38)
İş hayatı	115 (%28.2)	56 (%22.4)	59 (%37.3)
Konut bulma	110 (%27)	62 (%24.8)	48 (%30.4)
Mal bölüşümü	97 (%23.8)	43 (%17.2)	54 (34.2)
Arkadaşların yaklaşımı	93 (%22.8)	47 (%18.8)	46 (%29.1)

3.1.3. Boşanmaya Bağlı Stresörlere İlişkin Örtük Sınıf Analizi

Bir ölçme aracından alınan puanlar aynı olduğunda bu bulgu katılımcıların aynı seviyede olduklarına dair yorumlansa da aslında kişilerin yanıt örüntüsü farklılaşabildiği için niteliksel olarak önemli ayrıntılar gözden kaçabilmektedir. Örtük sınıf analizi (ÖSA), katılımcıları niteliksel farklılıklarına göre gruplamaya yarayan analiz yöntemlerinden biridir. Bu yöntem ile benzer gereksinim ve niteliklere sahip grupların tespiti ve bu grupları hedefleyen adımların atılması olası hale gelmektedir (Akbaş ve Kahraman, 2019: 357-358).

Boşanmaya ilişkin stresörlerin yaşanma sıklığını ve şiddetini değerlendiren 15 maddelik Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu ile toplanan veriler örtük sınıf analizi ile incelenmiştir. Form, ilk kısmında belli stresörlerin yaşanıp yaşanmadığının katılımcılar tarafından değerlendirildiği ve ikinci kısmında yaşadığını belirten kişilerin bu problemten etkilenme düzeylerini 1 (*Hiç etkilenmedim*) ila 6 (*Çok fazla*)

etkilendim) arasında derecelendirdikleri iki aşamadan oluşmaktadır. ÖSA için formun, stresörün deneyimlenme şiddetinin derecelendirildiği ikinci kısmı temel alınmıştır. Böylece katılımcıların zorlandıkları belli stresör alanlarında kümelenip kümelenmediklerinin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Analiz öncesinde veri gözden geçirilerek formda yer alan stresör alanlarına ilişkin maddelerin hiçbirini yaşamadığını belirten 57 kişi çıkarılıp 351 kişi ile analize devam edilmiştir. ÖSA için örtük değişkenlerin kategorik olması önerildiğinden (Akbaş ve Kahraman, 2019: 359) 6 dereceli form, 1 (*Hiç etkilенmedim*) ve 2'yi (*Çok az etkilendim*) işaretleyenler “Etkilenmedim”; 3 (*Az etkilendim*) ile 6'yı (*Çok fazla etkilendim*) işaretleyenler “Etkilendim” olmak üzere iki grup haline getirilmiştir.

ÖSA'da örtük sınıf sayısına karar verme aşamasında farklı bilgi kriterleri kullanılabilir. Model seçimi olarak da adlandırılan bu aşamada en sık kullanılan uyum göstergeleri “Akaike Bilgi Kriteri” (Akaike Information Criteion, AIC); Akaike, 1987: 317-332), “Bayesian Bilgi Kriteri” (Bayesian Information Criteion, BIC); Schwartz, 1978: 461-464), “Tutarlı Akaike Bilgi Kriteri” (Consistent Akaike Information Criterion, CAIC); Bozdogan, 1987: 345) ve “Düzeltilmiş Akaike Bilgi Kriteri”dir (Corrected AIC (AIC3)) (Culha ve Korkmaz, 2011: 197). Daha düşük değer ortaya koyan bilgi kriterine göre modele karar vermek model sadeliğinin (parsimony) önemini ortaya koymakla beraber, modelin yorumlanabilirliği de bir o kadar önemlidir (Collins ve Lanza, 2010: 109-119). Analiz sonuçlarına göre, en düşük BIC beş kümeli modeli, en düşük AIC ve AIC3 altı sınıflı modeli ve en düşük CAIC dört sınıflı modeli veriye iyi uyum sağlayan çözümler olarak ortaya koymuştur. Gerek modelin sadeliği gerekse yorumlanabilirliği açısından CAIC değeri dikkate alınarak dört kümeli çözüm seçilmiştir (bkz. Tablo 5). Sınıflandırma kalitesinin göstergelerinden olan entropi değerinin (Culha ve Korkmaz, 2011: 197) .80'den yüksek olması kümelerin uygun şekilde birbirlerinden ayrıldıklarını göstermektedir. Dört kümeli çözümün entropi değeri 0.84 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Örtük Küme Modellerine İlişkin Uyum Göstergeleri

Modeller	LL	BIC	AIC	AIC3	CAIC
1 kümeli model	-3377.7733	6843.4585	6785.5467	6800.5467	6858.4585
2 kümeli model	-2933.4404	6048.5651	5928.8807	5959.8807	6079.5651
3 kümeli model	-2841.0591	5957.5751	5776.1182	5823.1182	6004.5751
4 kümeli model	-2778.4639	5926.1574	5682.9278	5745.9278	5989.1574
5 kümeli model	-2724.3218	5911.6457	5606.6436	5685.6436	5990.6457
6 kümeli model	-2694.9737	5946.7221	5579.9474	5674.9474	6041.7221

Not. LL: Log-likelihood; AIC: Akaike Information Criterion; BIC: Bayesian Information Criterion; AIC3: Corrected AIC; CAIC: Consistent AIC.

Dört kümeli modele ilişkin parametre tahminleri Tablo 4’te sunulmuştur. Örtük sınıf olasılıkları incelendiğinde katılımcıların %44’ünün 1, %22’sinin 2, %19’unun 3 ve %14’ünün 4 numaralı kümede yer aldığı görülmüştür.

Koşullu olasılıklar incelendiğinde, “*Yasal süreç ve işlemler*” ile ilgili olarak yaşanan problemlerden 1. kümede yer alanların %7’si, 2. kümede yer alanların %73’ü, 3. kümede yer alanların %61’i ve 4. kümede yer alanların %16’sının “etkilendim” cevabını verme olasılığına sahip olduğu görülmektedir. “*Nafaka düzenlemeleri*” maddesine 2. kümede yer alan katılımcıların “etkilendim” cevabını verme olasılığı %75, 3. kümede yer alan katılımcıların %63 iken, bu oran 1. ve 4. kümede yer alan katılımcılarda sırasıyla .07 ve .09’a düşmüştür. “*Mal bölüşümü*” maddesinde 2. kümede yer alan katılımcıların “etkilendim” cevabını verme olasılığının %65, 3. kümedeki katılımcıların %44, 1. kümedeki katılımcıların %8 olduğu görülmekle beraber 4. kümede yer alanların “etkilendim” deme olasılıkları

0'a yakın bulunmuştur. "*Ekonomik konular*"da yaşananlardan etkilendiğini söyleme olasılığının 2. (%94) ve 3. kümelerde (%93) yer alanlarda, 1. (%28) ve 4. kümede (%27) yer alanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. "*Konut bulma*" maddesine 3. kümede yer alan katılımcıların "etkilendim" deme olasılıkları %67 iken, bu oran 2. kümede yer alanlarda %37'ye, 4. kümede yer alanlarda %16'ya ve 1. kümede yer alanlarda %9'a gerilemiştir. "*Eski eşle ilişkiler*" maddesine 2. ve 3. kümede yer alan katılımcıların "etkilendim" deme olasılığı sırasıyla %85 ve %84 iken, bunu 1. (%36) ve 4. küme (%30) izlemektedir. "*Aileler arasındaki ilişkiler*" maddesine 3. kümede yer alan katılımcıların "etkilendim" deme olasılıkları %75 iken, 2. ve 4. kümede yer alanların sırasıyla %63 ve %43'tür. Bu maddeye "etkilendim" deme olasılığı en düşük grup 1. kümede (%5) yer alan katılımcılar olmuştur. "*Ailenin yaklaşımı*" maddesi 3. kümedeki katılımcılar tarafından %67 oranında, 4. kümedeki katılımcılar tarafından %52, 2. kümedeki katılımcılar tarafından %47 ve 1. kümedeki katılımcılar tarafından %8 oranında "etkilendim" şeklinde cevaplandırılma olasılığına sahiptir. "*Arkadaşların yaklaşımı*" maddesine 3. kümedeki katılımcıların etkilendim deme olasılığı %68, 4. kümedeki katılımcıların etkilendim deme olasılığı %46, 2. kümedeki katılımcıların "etkilendim" deme olasılığı %23 iken, 1. kümedeki katılımcıların 0'a yakın (0.02) bulunmuştur. "*Çevrenin/toplumun yaklaşımı*" maddesine 4. kümede yer alanların %93'ünün "etkilendim" deme olasılığı varken bunu sırasıyla 3. (%83), 2. (%49) ve 1. küme (%8) izlemektedir. "*İş hayatı*" maddesine 3. kümede yer alan katılımcıların %79'unun "etkilendim" deme olasılığı bulunmaktadır. Bunu sırasıyla 4. küme (%54), 2. küme (%29) ve 1. küme (%1) izlemektedir. "*Ev işleri*" maddesine 3. kümede yer alanların "etkilendim" deme olasılıkları % 90'dır ve bu oran 1., 2. ve 4. küme için sırasıyla %13, %19 ve %26'dır. "*Alışkanlıklar, günlük rutinler ve/veya ritüeller*" maddesine "etkilendim" deme olasılığı 3. kümede yer alan katılımcılarda %93 iken, 1. kümede %27, 2. kümede %29 ve 4. kümede %53'tür. Benzer şekilde "*Özel günler*" maddesine "etkilendim" deme olasılığı 3. kümede yer alan katılımcılarda en yüksek (%80) orandadır. Bunu 4. kümedeki katılımcılar %43, 1. kümedeki katılımcılar %25 ve 2. kümedeki katılımcılar %24 oranıyla izlemektedir. "*Sınır belirsizlikleri*" maddesine "etkilendim" deme olasılığı 3. kümedeki

katılımcılarda %95'tir. Bunu sırasıyla 2. küme (%43), 4. küme (%29) ve 1. kümeler (%29) takip etmektedir (bkz. Tablo 6).

Tablo 6. Dört Kümeli Model İçin Koşullu Olasılıklar

Küme büyüklüğü		Küme 1 %44	Küme 2 %22	Küme 3 %19	Küme 4 %14
Göstergeler	Düzeyleri				
1. Yasal süreç ve işlemler	0	0.93	0.27	0.39	0.84
	1	0.07	0.73	0.61	0.16
2. Nafaka düzenlemeleri	0	0.93	0.25	0.37	0.91
	1	0.07	0.75	0.63	0.09
3. Mal bölüşümü	0	0.92	0.35	0.56	0.99
	1	0.08	0.65	0.44	0.01
4. Ekonomik konular	0	0.72	0.06	0.07	0.73
	1	0.28	0.94	0.93	0.27
5. Konut bulma	0	0.91	0.63	0.33	0.84
	1	0.09	0.37	0.67	0.16
6. Eski eşle ilişkiler	0	0.64	0.15	0.16	0.70
	1	0.36	0.85	0.84	0.30
7. Aileler arasındaki ilişkiler	0	0.95	0.37	0.25	0.57
	1	0.05	0.63	0.75	0.43
8. Ailenin yaklaşımı	0	0.92	0.53	0.33	0.48
	1	0.08	0.47	0.67	0.52
9. Arkadaşların yaklaşımı	0	0.98	0.77	0.32	0.54
	1	0.02	0.23	0.68	0.46
10. Çevrenin/toplumun yaklaşımı	0	0.92	0.51	0.17	0.07
	1	0.08	0.49	0.83	0.93
11. İş hayatı	0	0.97	0.71	0.21	0.46
	1	0.03	0.29	0.79	0.54
12. Ev işleri	0	0.87	0.81	0.10	0.74
	1	0.13	0.19	0.90	0.26
13. Alışkanlıklar, günlük rutinler ve/veya ritüeller	0	0.73	0.71	0.07	0.47
	1	0.27	0.29	0.93	0.53
14. Özel günler	0	0.75	0.76	0.20	0.57
	1	0.25	0.24	0.80	0.43
15. Sınır belirsizlikleri	0	0.79	0.57	0.05	0.71
	1	0.21	0.43	0.95	0.29

Not. N = 351, 0: Etkilenmedim, 1: Etkilendim

Tablo 6'dan da görüldüğü üzere, 15 madde temelinde koşullu olasılıklar incelendiğinde birinci kümede yer alan katılımcıların ($n = 157$) boşanma stresörlerinden etkilenme olasılığının en düşük grup olduğu belirlenmiştir. İkinci kümenin ($n = 75$) madde 1 (yasal süreç ve işlemler), madde 2 (nafaka düzenlemeleri), madde 3 (mal bölüşümü), madde 4 (ekonomik konular) ve madde 6'da (eski eşle ilişkiler) problem yaşama olasılığının en yüksek olduğu, üçüncü kümede yer alan katılımcıların ($n = 68$) madde 5 (konut bulma), madde 7 (aileler arasındaki ilişkiler), madde 8 (ailenin yaklaşımı), madde 9 (arkadaşların yaklaşımı),

madde 11 (iş hayatı), madde 12 (ev işleri), madde 13 (alışkanlıklar, günlük rutinler ve/veya ritüeller), madde 14 (özel günler), madde 15'de (sınır belirsizlikleri) problem yaşama olasılıklarının yüksek olduğu, dördüncü kümede yer alan katılımcıların ($n = 51$) madde 10'da (çevrenin yaklaşımı) problem yaşama olasılıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Mevcut olasılıklar incelenerek kümelerin ayrıştığı noktaları vurgulaması amacıyla birinci küme “boşanma şiddetinin düşük olma olasılığı yüksek grup”, ikinci küme “yasal konularda zorluk yaşama olasılığı yüksek grup”, üçüncü küme “yasal konular dışında zorluk yaşama olasılığı yüksek grup” ve dördüncü küme “çevrenin yaklaşımı konusunda zorluk yaşama olasılığı yüksek grup” olarak adlandırılmıştır.

3.2. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE GRUPLAR ARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Katılımcıların demografik özellikleri (cinsiyet, gelir durumu memnuniyeti, ilişki durumu), boşanma deneyimi (boşanma kararında algılanan etki) ve evlilik ilişkisine (çocuk sahibi olup olmama durumu) dair özellikleri ve araştırmanın ana değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Gelir, eğitim düzeyi ve boşanmadan itibaren geçen zamana göre oluşturulan grupların boşanma sonrası uyum düzeylerine ilişkin karşılaştırmalar ve kadın ve erkekler arasında araştırmanın ana değişkenleri açısından yapılan karşılaştırmalar için bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü ve çoklu varyans analizleri olmak üzere çeşitli analizler uygulanmıştır. Son olarak, ÖSA ile elde edilen stresör kümeleri araştırmanın ana değişkenleri açısından tek yönlü varyans analizi ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara izleyen başlıklarda sırasıyla yer verilmiştir.

3.2.1. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Boşanmaya ilişkin alanyazında çeşitli araştırmalar tarafından üstünde durulan cinsiyet, çocuk sahibi olup olmama, gelir durumundan memnuniyet, duygusal ilişki durumu ve boşanma kararında algılanan etki gibi bazı değişkenler ve araştırmanın ana değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Tablo 7'den de

izlenebileceği üzere cinsiyetin gelir durumundan memnuniyet ve boşanma kararında algılanan etki ile negatif yönde anlamlı bir ilişki sergilediği saptanmıştır. Buna göre erkek olmak maddi durumun daha kötü algılanması ve boşanma kararını almada daha az algılanan etki ile ilişkili olmuştur. Ayrıca, erkek olmanın boşanma şiddeti ve kaynak kaybındaki artışla ve aileden ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek dahil olmak üzere algılanan toplam sosyal destek düzeyindeki düşüşle anlamlı olarak ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Çocuk sahibi olma durumunun (1 = *Evet*, 2 = *Hayır*) gelir durumundan memnuniyet (1 = *Çok kötü*, 5 = *Çok iyi*) ve travma odağıyla pozitif yönde; boşanma şiddeti ve gelecek odağıyla negatif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, boşanan kişinin çocuk sahibi olmaması gelire ilişkin memnuniyetinde ve travma odağında artış, boşanma şiddetinde ve gelecek odağında düşüş ile ilişkili olmuştur.

“Maddi durumunuzu genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuyla incelenen (1= *Çok kötü*, 5= *Çok iyi*) katılımcıların gelirlerine yönelik memnuniyeti ile boşanma şiddeti ve kaynak kaybı negatif yönde; toplam algılanan sosyal destek, aileden ve özel birinden algılanan sosyal destek ve boşanma sonrası uyum ile pozitif yönde ilişkili olmuştur. Buna göre, gelire yönelik memnuniyet düştükçe boşanma şiddeti ve kaynak kaybı artmaktayken; toplam algılanan sosyal destek, aileden ve özel birinden algılanan sosyal destek ve boşanma sonrası uyum düzeyi düşmektedir.

“Şu an başka biriyle duygusal bir ilişkiniz var mı?” sorusuyla değerlendirilen (1= *Evet*, 2= *Hayır*) duygusal ilişki durumu ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde yeni duygusal ilişkinin kaynak kaybıyla pozitif yönde; algılanan sosyal destek ve alt boyutlarından arkadaş ve özel birinden algılanan sosyal destek, kontrol odağı ve uyum ile negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Daha açık bir ifadeyle, yeni bir duygusal ilişkiye sahip olmak kaynak kaybında düşüş; toplam algılanan sosyal destek, arkadaşlardan ve özel birinden algılanan sosyal destek, iç kontrol odağı ve uyum düzeyindeki artışla ilişkilidir.

Boşanma kararında kişinin ne kadar kontrolü olduğuna yönelik algısı (1= *Hiç*, 6= *Çok fazla*) ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Boşanma kararında algılanan kontrol ile boşanma şiddeti ve kaynak kaybının negatif yönde; kontrol odağı ve uyum ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki sergilediği

belirlenmiştir. Buna göre, ayrılık kararı üzerinde algılanan kontrol azaldıkça boşanma şiddeti ve kaynak kaybı düzeyi artış gösterirken, kontrol odağı ve boşanma sonrası uyum düzeyi düşüş göstermektedir.



Tablo 7. Boşanma ve Evliliğe İlişkin Değişkenler ile Araştırmanın Ana Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1. Cinsiyet ¹	-.04	-.10*	-.04	-.30**	.18**	.23**	-.15**	-.10*	-.23**	-.04	.02	.06	-.03	-.08
2. Çocuk ²		.13*	-.08	.10	-.18**	.01	.05	.04	-.03	.09	-.00	-.12*	.10*	.04
3. G.mem. ³			-.07	.05	-.30**	-.22**	.20**	.17**	.09	.12*	.04	.10	.03	.13**
4. İlişki ⁴				-.06	.09	.16**	-.35**	-.10	-.13**	-.51**	-.12*	-.06	.00	-.30**
5. Karar ⁵					-.20**	-.20**	.02	.00	.03	.02	.11*	-.02	.04	.20**
6. BS						.67**	-.31**	-.21**	-.32**	-.21**	-.18**	-.10	-.10	-.43**
7. KK							-.40**	-.30**	-.41**	-.30**	-.28**	-.20**	.10	-.60**
8. SD								.80**	.80**	.80**	.20**	.28**	.11*	.39**
9. ASD									.52**	.32**	.10	.28**	.12*	.22**
10. ARS										.40**	.21**	.29**	.10	.40**
11. ÖSD											.20**	.12*	.10	.32**
12. KO												.24**	.10	.34**
13. GEO													.17**	.30**
14. TRO														-.04
15. BSU														

Not. N: 408, * $p < .05$, ** $p < .01$. Çocuk: Çocuk sahibi olup olmama; G.mem: Gelir memnuniyeti; İlişki: Yeni duygusal ilişki; Karar: Boşanma kararında algılanan etki; BS: Boşanma şiddeti; KK: Kaynak Kaybı; SD: Sosyal Destek; ASD: Aileden Algılanan Sosyal Destek; ARS: Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek; ÖSD: Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek; KO: Kontrol Odağı; GEO: Gelecek Odağı; TRO: Travma Odağı; BSU: Boşanma Sonrası Uyum

¹Cinsiyet (1= Kadın, 2= Erkek)

²Çocuk sahibi olup olmama (1= Evet, 2= Hayır)

³Gelir memnuniyeti (1= Çok kötü, 5= Çok iyi)

⁴Yeni duygusal ilişki (1= Evet, 2= Hayır)

⁵Kararda etki “Boşanma kararını almada ne derece etkiniz olduğunuzu düşünüyorsunuz?” sorusu ile değerlendirilmiştir (1= Hiç, 6= Çok fazla)

Son olarak araştırmanın ana değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Elde edilen bulgulara Tablo 8’de yer verilmiştir. Sonuçlara göre araştırma değişkenleri ile boşanma sonrası uyum arasındaki korelasyon katsayılarının $-.60$ ($p < .01$) ile $.39$ ($p < .01$) arasında değiştiği görülmüştür. Elde edilen katsayılara göre, boşanma sonrası uyum ile boşanma şiddeti ve kaynak kaybı arasında negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Boşanmaya bağlı şiddet ve kaynak kaybı düzeyleri arttıkça boşanma sonrası uyum düzeyi düşmektedir. Toplam sosyal destek puanı ve sosyal desteğin üç alt boyutu, kontrol odağı ve gelecek odağı ile boşanma sonrası uyum arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna göre, algılanan sosyal destek, iç kontrol odağı ve gelecek odağı düzeyleri arttıkça boşanma sonrası uyum düzeyi artmaktadır. Öte yandan elde edilen bulgular, travmaya odaklanma ile boşanmaya uyum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını göstermiştir ($r = -.04$).

Tablo 8. Araştırmanın Ana Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1. BS	.67**	-.31**	-.21**	-.32**	-.20**	-.18**	-.07	-.06	-.43**	-.45**	-.13*	-.43**	-.25**	-.24**
2. KK		-.40**	-.25**	-.41**	-.30**	-.28**	-.20**	.06	-.60**	-.63**	.,21**	-.43**	-.40**	-.41**
3. SD			.76**	.77**	.79**	.19**	.28**	.11*	.39**	.38**	.10	.27**	.32**	.33**
4. ASD				.52**	.32**	.09	.28**	.12*	.22**	.25**	.04	.15**	.15**	.19**
5. ARS					.36**	.21**	.29**	.08	.37**	.41**	.13**	.25**	.20**	.35**
6. ÖSD						.20**	.12*	.06	.32**	.30**	.04	.23**	.36**	.23**
7. KO							.24**	.06	.34**	.33**	.08	.30**	.25**	.31**
8. GEO								.17**	.30**	.29**	.12*	.17**	.18**	.32**
9. TRO									-.04	-.05	-.04	-.04	-.02	.00
10. BSU										-.05**	-.04**	-.04**	-.02**	.00**
11. Yas											.44**	.53**	.46**	.43**
12. İDAY												.33**	.25**	.23**
13.Öfke													.40**	.30**
14.GVY														.40**
15.KDEG														

Not. N: 408, * $p < .05$, ** $p < .01$. BS: Boşanma şiddeti; KK: Kaynak Kaybı; SD: Sosyal Destek; ASD: Aileden Algılanan Sosyal Destek; ARS: Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek; ÖSD: Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek; KO: Kontrol Odağı; GEO: Gelecek Odağı; TRO: Travma Odağı; BSU: Boşanma sonrası uyum; İDAY: İlişkiden duygusal ayrışma; GVY: Güven ve yakınlık; KDEG: Kendilik değeri

3.2.2. Demografik Özelliklere Göre Boşanma Sonrası Uyum Düzeyinin Karşılaştırılması

Farklı demografik özelliklere sahip kişilerin boşanma sonrası uyum düzeyi açısından farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Aktarılan her bir t-testinde varyans homojenliği test edilmiş ve homojenlik varsayımının karşılandığı belirlenmiştir. Elde edilen t-testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Aylık gelir düzeyine göre boşanma sonrası uyum düzeyi farklılıklarını incelemek için katılımcılar 4000 TL ve altı gelire sahip olanlar ile 4001 TL ve üstü gelire sahip olanlar şeklinde iki gruba ayrılmışlardır. t-testi sonuçları iki grubun boşanma sonrası uyum düzeylerinin anlamlı olarak farklılaştığını ortaya koymuştur [$t(406) = -2.65, p = .01$]. Buna göre, daha fazla gelire sahip olan grubun ($\bar{X} = 96.10, SS = 17.14$) daha az gelire sahip olan gruba ($\bar{X} = 91.69, SS = 16.17$) göre daha iyi uyum sergilediği görülmektedir.

Boşanmadan itibaren geçen zaman açısından katılımcılar, ilgili alanyazın bulguları dikkate alınarak boşanmadan itibaren 5 yıldan daha az ve fazla zaman geçenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. t-testi sonuçlarına göre, boşanmasından itibaren 5 yıl ve daha az zaman geçen kişiler ile 5 yıldan daha fazla zaman geçen kişilerin uyum düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık sergiledikleri görülmüştür [$t(385) = -3.52, p < .001$]. Buna göre, boşanmasının üzerinden 5 yıldan fazla zaman geçen kişilerin ($\bar{X} = 97.27, SS = 14.32$), 5 yıl ve daha az zaman geçen gruba ($\bar{X} = 91.39, SS = 18.46$) göre daha iyi uyum sergilediği belirlenmiştir.

Tablo 9. Boşanma Sonrası Uyuma İlişkin t-testi Sonuçları

	N	$\bar{X}$	SS	Boşanma sonrası uyum			
				t	df	p	Ort. Fark
Gelir							
4000 TL ve altı	182	91.69	16.17	-2.65	406	0.008	-4.40
4001 TL ve üstü	226	96.10	17.14				
Geçen süre							
5 yıl ve daha az	203	91.39	18.46	-3.52	385	0.001	-5.87
5 yıldan fazla	184	97.27	14.32				

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre uyum konusunda farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla eğitim lise ve altı ($n = 93$), üniversite ($n = 240$) ve lisansüstü mezunu ($n = 75$) olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Varyansların homojenliği Levene testiyle incelenmiş ve homojen dağıldığı belirlenmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre katılımcıların eğitim seviyelerine göre uyum düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(2,405) = 6.39$, $p < .01$]. Hangi gruplar arasında farklılık olduğunun belirlenmesi amacıyla “eşit örneklem sayısı” kriteri olmayan (Miller, 1969) Bonferroni karşılaştırması yapılmıştır. Buna göre, lise ve altı öğrenime sahip olan grubun ($\bar{X} = 88.73$, $SS = 17.94$) hem üniversite ($\bar{X} = 95.62$, $SS = 16.31$) hem de lisansüstü mezunu ($\bar{X} = 96.08$, $SS = 15.84$) olan gruplardan anlamlı olarak daha az uyum bildirdiği görülmüştür (bkz. Tablo 10).

Evlilik sürelerine göre 5 yıldan az ($n = 143$), 5-10 yıl ($n = 102$) ve 10 yıl ve üzeri ($n = 152$) olmak üzere üç gruba ayrılan katılımcıların uyum düzeyi açısından farklılaşıp farklılaşmadıkları incelenmiştir. Levene testi ile varyansların homojen olduğu belirlenmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçları, örneklemin evlilik süresine göre uyum düzeylerinde anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir ($p > .05$) (bkz. Tablo 10).

Tablo 10. Eğitim Düzeyi ve Evlilik Süresine Göre Boşanma Sonrası Uyuma İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Kareler ortalaması	<i>F</i>	<i>p</i>
Eğitim Düzeyi					
Gruplar arası	3529.29	2	1764.645	6.39*	.00
Grup içi	111848.29	405	276.169		
Toplam	115377.59	407			
Evlilik Süresi					
Gruplar arası	226.573	2	113.286	0.39	.67
Grup içi	112408.97	394	285.302		
Toplam	112635.55	396			

* $p < .01$

3.2.3. Cinsiyete Göre Araştırma Değişkenlerinin Karşılaştırılması

Araştırmanın ana değişkenleri boşanma şiddeti, kaynak kaybı, algılanan sosyal destek ve alt boyutları, kontrol odağı, algılanan başa çıkma esnekliğinin alt boyutları olan travma odağı ve gelecek odağı ve boşanma sonrası uyum düzeylerinin kadınlar ve erkekler arasında farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda t-testi ve MANOVA kullanılmıştır. Kontrol odağı, travma odağı, gelecek odağı ve uyum düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür.

Boşanma şiddetinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan t-testinin sonuçlarına göre kadınlar ve erkeklerin deneyimlediği boşanma şiddeti arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür [$t(406) = -3.59, p < .001$]. Buna göre, boşanmış erkeklerin ($\bar{X} = 28.67, SS = 24.01$) kadınlara ($\bar{X} = 20.57, SS = 18.99$) kıyasla daha fazla boşanma şiddeti bildirdikleri belirlenmiştir. Benzer şekilde, kadınlar ve erkekler boşanma sonrası deneyimledikleri kaynak kaybı açısından karşılaştırıldıklarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir [$t(267.551) = -4.45, p < .001$]. Erkeklerin ($\bar{X} = 53.34, SS = 22.25$) kadınlara ($\bar{X} = 44.15, SS = 16.72$) göre daha fazla kaynak kaybı rapor ettikleri görülmüştür.

Kadınlar ve erkeklerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasında farklılık olup olmadığının belirlenmesi amacıyla sosyal desteğin üç boyutunun bağımlı

değişken olarak kullanıldığı MANOVA uygulanmıştır. Sonuçlar, korelasyon bulgularıyla tutarlı olarak, cinsiyetin ana etkisinin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur [Wilks' $\lambda = .95$, $F(3, 404) = 7.55$, $p < .001$, $\eta^2 = .05$]. Bonferroni düzeltmesi yapılmış olup .016'dan (diğer bir deyişle, $0.05/3$) daha düşük olan alfa değerleri anlamlı olarak kabul edilmiştir. Bu düzeltme sonrası cinsiyetin ana etkisinin aileden [$F(1, 406) = 4.46$, $p = .04$, $\eta^2 = .01$] ve arkadaşlardan [$F(1, 406) = 21.74$, $p < .001$, $\eta^2 = .05$] algılanan sosyal destek için mevcut olduğu belirlenmiştir. Sonuçlara göre, kadınların hem aileden ($\bar{X} = 20.95$, $SS = 6.80$) hem de arkadaşlardan ($\bar{X} = 21.98$, $SS = 5.93$) algıladıkları sosyal destek miktarının, erkeklerin aileden ($\bar{X} = 19.50$, $SS = 6.70$) ve arkadaşlardan ($\bar{X} = 19.12$, $SS = 6.23$) algıladıkları sosyal destek miktarından daha fazla olduğu görülmüştür.

3.2.4. Boşanmaya Bağlı Stresör Kümelerinin Araştırma Değişkenleri Açısından Karşılaştırılması

ÖSA ile elde edilen örtük stresör kümelerinin araştırmanın ana değişkenleri (kaynak kaybı, sosyal destek, kontrol odağı, travma odağı, gelecek odağı ve boşanma sonrası uyum) açısından farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla bir dizi tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Deneyimlenen kaynak kaybı düzeyinin örtük kümelere göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizinde varyansların homojen dağılmadığı belirlenmiştir. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre stresör kümelerine göre kaynak kaybı düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir [$F(3,347) = 49.25$, $p < .001$]. Hangi gruplar arasında farklılık olduğunun belirlenmesi amacıyla varyansların homojen dağılmaması durumunda kullanılan Dunnett C karşılaştırması yapılmıştır (bkz. Glen, 2015). Buna göre, 3. kümenin (yasal konular dışında zorluk yaşama olasılığı yüksek grup) diğer üç kümeden anlamlı ölçüde daha fazla kaynak kaybı bildirdiği görülmüştür (bkz. Tablo 11).

Algılanan sosyal destek düzeyinin örtük kümeler arasında nasıl farklılaştığını incelenmek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Varyansların homojen dağıldığı belirlenmiştir. Analiz sonuçları kümeler arasında istatistiksel olarak anlamlı

ölçüde farklılıklar olduğunu oraya koymuştur [$F(3,347) = 9.25, p < .001$]. Gruplar arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla yapılan Bonferroni karşılaştırması, ilk kümenin (boşanma şiddetinin düşük olma olasılığı yüksek grup) diğer bütün gruplara göre daha yüksek sosyal destek bildirdiğini göstermiştir (bkz. Tablo 11).

Kontrol odağı puanlarının kümeler arasında farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Varyansların homojen dağıldığı belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kümeler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir [$F(3,347) = 9.09, p < .001$]. Gruplar arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla Bonferroni karşılaştırması yapılmıştır. Buna göre, üçüncü kümenin (yasal konular dışında zorluk yaşama olasılığı yüksek grup) hem ilk kümeden (boşanma şiddetinin düşük olma olasılığı yüksek grup) hem de ikinci kümeden (yasal konularda zorluk yaşama olasılığı yüksek grup) daha yüksek kontrol odağı ortalamasına sahip olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle, üçüncü küme diğer iki kümeye göre anlamlı ölçüde daha fazla dış kontrol odağına sahip olduğunu rapor etmiştir. Benzer şekilde, dördüncü kümenin (çevrenin yaklaşımı konusunda zorluk yaşama olasılığı yüksek grup) yalnızca ilk kümeye göre anlamlı olarak daha fazla dış kontrol odağı bildirdiği belirlenmiştir (bkz. Tablo 11).

Esnek başa çıkma algısının alt boyutları olan gelecek ve travma odağının örtük kümeler arasında farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Ancak kümeler arasında gerek gelecek odağı [$F(3,347) = 1.75, p = .15$] gerekse travma odağı [$F(3,347) = 1.59, p = .19$] açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Örtük kümeler arasında boşanma sonrası uyum düzeyleri açısından bir farklılık olup olmadığının belirlenmesi amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Varyansların homojen dağıldığı belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kümeler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir [$F(3,347) = 15.18, p < .001$]. Gruplar arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla Bonferroni karşılaştırması yapılmıştır. Yasal konular dışında zorlanma olasılığı yüksek olan üçüncü grubun, diğer bütün gruplardan anlamlı düzeyde daha az uyum bildirdiği görülmüştür (bkz. Tablo 11).

Tablo 11. Boşanmaya Bağlı Stresör Kümelerinin Araştırma Değişkenlerine Göre Farklılıkları

	$\bar{X}$ (SS)				p	F	Post-Hoc
	1. Küme	2. Küme	3. Küme	4.Küme			
KKAY	40.52 (14.38)	52.38 (16.26)	69.58 (19.76)	50.82 (18.63)	<.001	49.25	1<4=2<3
SD	61.22 (15.96)	53.18 (16.19)	50.26 (16.13)	53.68 (17.51)	<.001	9.25	2=3=4<1
KO	117.23 (20.77)	121.60 (18.16)	131.52 (22.75)	128.31 (20.99)	<.001	9.09	1=2<3=4
BSU	97.11 (15.42)	93.54 (16.62)	81.70 (15.63)	91.23 (16.18)	<.001	15.18	3<1=2=4

Not. KKAY: Kaynak Kaybı; SD: Sosyal Destek; KO: Kontrol Odağı; BSU: Boşanma Sonrası Uyum

3.3. MODEL TESTİNİN SONUÇLARI

Bu bölümdeki bulgular dört kısımdan oluşmaktadır. İlk olarak model değişkenlerinin ortalama, standart hata ve ranj değerlerine yer verilecektir. Ölçüm modelinin değerlendirilmesinin ardından, yapısal modele ilişkin bulgular sunulacaktır. Son olarak yapısal modelin gruplar arası karşılaştırılmasına ilişkin çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına yer verilecektir.

Yapısal eşitlik modellemesi korelasyonel metoda dayanan istatistiksel bir yaklaşımdır. Elde edilen korelasyon katsayıları gözlenen ve örtük değişkenler arasındaki ilişkileri kurgularken ve test ederken bir altyapı sunar. Değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkiler ve bu ilişkilerin anlamlılığı dahil edilen değişkenlere ve aslında bu da teorik çerçevenin önemine işaret eder (Schumacker ve Lomax, 2010: 29-36). Bu doğrultuda, yapısal model testinde dışsal değişkenler (boşanma şiddeti ve kaynak kaybı), aracı değişkenler (sosyal destek, kontrol odağı, gelecek odağı, travma odağı) ve içsel değişken (boşanma sonrası uyum) arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler iki aşamalı yaklaşım (Anderson ve Gerbing, 1988: 411-423) kullanılarak incelenmiştir.

İki aşamalı yaklaşım, verilerin modeli destekleyip desteklemediğini değerlendirmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesi alanyazında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Yalnızca yapısal modelin test edildiği tek aşamalı yaklaşımdan farklı olarak önce ölçme modelinin test edilerek gerekirse modifiye edildiği birinci basamaktan ve sonrasında yapısal modelin test edildiği ikinci basamaktan oluşmaktadır. Birinci aşamada ölçme modelinde yer alan yapılara ait ölçümlerin ilgili örtük yapıları doğru ölçüp ölçmediğine bakılmaktadır. Burada temel amaç, ölçme modelinin uyum iyiliği değerleri tatmin edici değilse uygun modifikasyonlar yapılmadan yapısal modelin testine geçilerek yapılabilecek yanlış yorumların önüne geçmektir (Sümer, 2000: 62). Dolayısıyla, gözlenen değişkenlerin örtük değişkenleri ölçme konusunda ne kadar yeterli olup olmadığı belirlenmiş olmaktadır. İkinci aşama ise test edilmesi amaçlanan asıl yapısal modellerin incelenmesidir. Bu basamağın, ilk basamaktan temel farkı örtük değişkenler arasındaki bağlantıların tanımlanmış olmasıdır (Sümer, 2000: 63). İki aşamalı yaklaşım ile teorik yapılar ve söz konusu yapıların arasındaki ilişkilerin daha isabetli yorumlanabileceği ve böylece daha

anlamalı çıkarımlar yapılabileceği düşünülmektedir (Anderson ve Gerbing, 1988: 411).

Mevcut araştırmada önerilen modelin uyum iyiliği değerlerinin yorumlanmasında ki-kare/serbestlik derecesi oranı (χ^2/Sd), anlamlılık düzeyi, RMSEA, CFI, IFI, GFI ve SRMR dikkate alınmıştır. Ki-kare örneklem sayısına oldukça duyarlı bir değer olmasının yanı sıra ki-karenin “kabul edilebilir” uyum iyiliği değerinin ne olması gerektiği konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Uyum iyiliğini yakalamak için ki-kare değerinin olabildiğince küçük ve istatistiksel olarak anlamsız olması beklenmektedir (Kline, 2011: 199-204). Dolayısıyla ki-kare/serbestlik derecesi oranı incelenir ancak model uyumunun değerlendirilmesinde kritik bir rolü bulunmaz. χ^2/Sd için kabul edilebilir uyum oranının 5’ten az olması önerilmektedir (Wheaton Muthen, Alwin ve Summers, 1977: 99). Sıfıra yaklaştıkça daha iyi bir uyumu işaret eden RMSEA ve SRMR değerlerinin 0.05’ten küçük olması iyi bir uyumu, .08’ten küçük olması ise kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Browne ve Cudeck, 1993: 144; Kline, 2011: 209). GFI, AGFI, CFI ve IFI değerleri ise 1’e yaklaştıkça daha iyi bir uyumu işaret eden göstergelerdir. .90 kabul edilebilir uyumu, .95 ise iyi bir uyuma işaret etmektedir (Kline, 2011: 207-222; Sümer, 2000: 59-62). Uyum iyiliği değerlerinin yanında, değişkenlerin aracılık rolüne karar verebilmek için standardize edilmiş dolaylı etkiler ve *t* değerlerinin anlamlılığı incelenmiştir. Ayrıca, toplam dolaylı etkinin anlamlılığı Bootstrap yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bootstrapping örnekleme 5000 olarak belirlenmiş olup %95 anlamlılık düzeyinde Bias Corrected (BC) Bootstrap güven aralığı (GA) hesaplanmıştır. GA’nın sıfır içermemesi dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir (Preacher ve Hayes, 2008: 882).

3.3.1. Model Bileşenlerinin Betimsel Özellikleri

Araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin ortalama puanlar hem tüm örneklem hem de kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Söz konusu değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma ve ranj değerlerine Tablo 12’de yer verilmiştir.

Tablo 12. Model Bileşenlerine İlişkin Betimsel Bulgular

Değişkenler	Toplam (n = 408)			Kadın (n = 250)			Erkek (n = 158)		
	$\bar{X}$	SS	Ranj	$\bar{X}$	SS	Ranj	$\bar{X}$	SS	Ranj
BOSİD	23.71	21.41	0-90	20.58	18.99	0-84	28.67	24.01	0-90
KKAY	47.71	19.54	23-110	44.15	16.72	23-101	53.34	22.25	23-110
KO	122.55	21.12	61-189	122.94	20.92	65-189	121.93	21.49	61-172
SD	57.32	16.91	12-84	59.26	16.59	12-84	54.25	17	17-84
ASD	20.39	6.79	4-28	20.95	6.81	4-28	19.50	6.70	4-28
ARS	20.88	6.20	4-28	21.98	5.93	4-28	19.12	6.23	4-28
ÖSD	16.05	8.88	4-28	16.32	8.99	4-28	15.63	8.70	4-28
GEO	57.64	14.45	15-84	56.99	15.02	15-84	58.65	13.49	19-84
TRO	35.16	8.50	8-56	35.34	8.53	8-56	34.88	8.47	11-53
BSU	94.13	16.84	42-124	95.26	16.54	46-123	92.36	17.19	42-124
Yas	17.80	4.74	5-25	18.25	4.49	5-25	17.09	5.04	5-25
İDAY	21.34	4.53	5-25	21.78	4.22	7-25	20.63	4.90	5-25
ÖFKE	17.31	5.30	5-25	17.54	5.25	5-25	16.96	5.38	5-25
GVY	18.59	5.56	5-25	18.16	5.61	5-25	19.27	5.42	5-25
KDEG	19.09	3.56	5-25	19.52	3.27	10-25	18.39	3.89	5-25

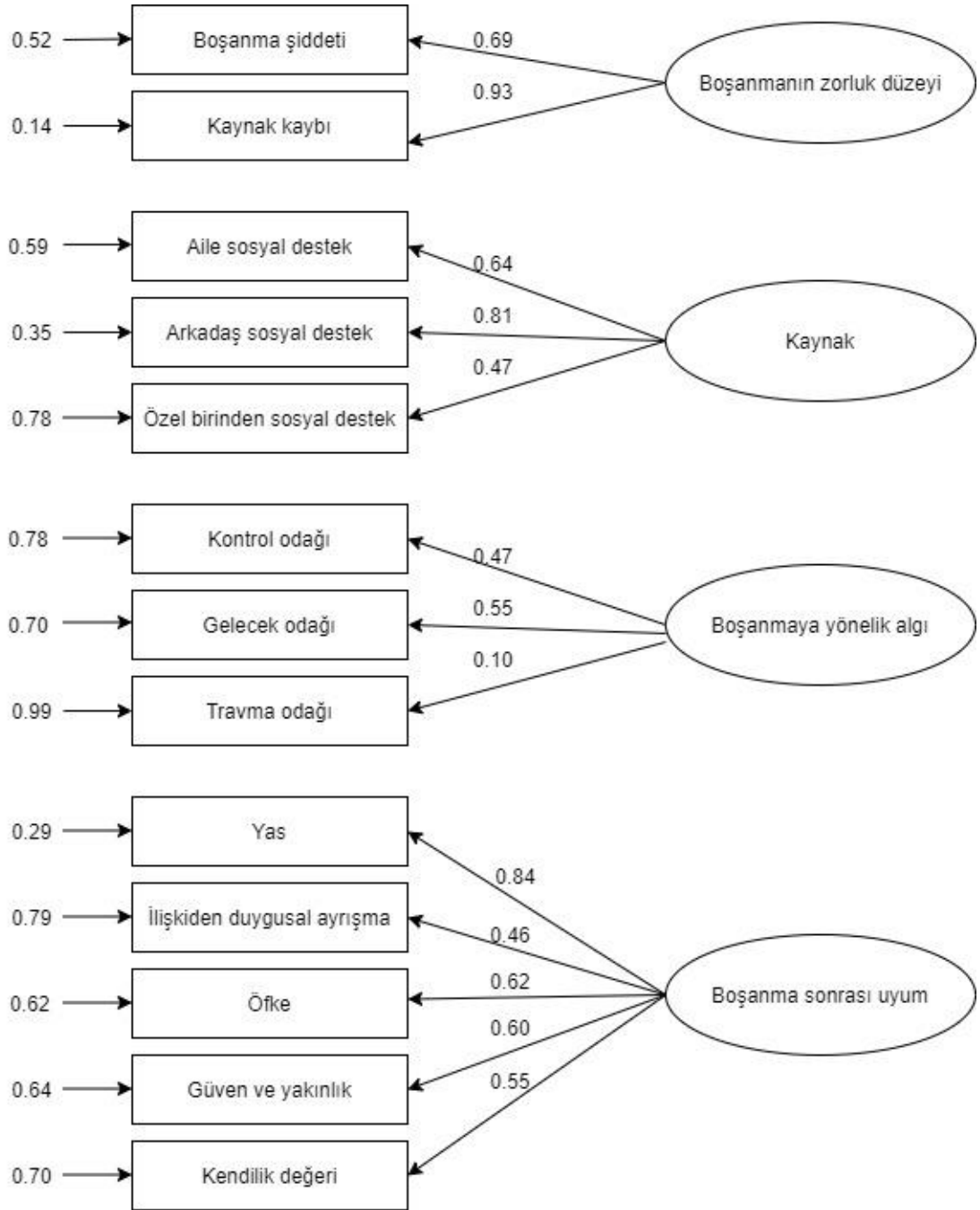
Not. BOSİD: Boşanma şiddeti; KKAY: Kaynak Kaybı; KO: Kontrol Odağı; SD: Sosyal Destek; ASD: Aileden Algılanan Sosyal Destek; ARS: Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek; ÖSD: Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek; GEO: Gelecek Odağı; TRO: Travma Odağı; BSU: Boşanma Sonrası Uyum; İDAY: İlişkiden Duygusal Ayrışma; GVY: Güven ve Yakınlık; KDEG: Kendilik değeri

3.3.2. Ölçme Modeli

Gözlenen değişkenler ve bu değişkenlerin bağlı oldukları örtük yapılar arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla iki aşamalı yaklaşımın ilk aşaması ölçme modeli için doğrulayıcı faktör analizidir (DFA). Önerilen ölçme modelini test etmek amacıyla 13 değişken üzerinden LISREL programı vasıtasıyla DFA yapılmıştır. “Boşanmanın zorluk düzeyi” örtük yapısının boşanma şiddeti ve kaynak kaybı gözlenen değişkenleri ile, “kaynaklar” örtük yapısının aileden, arkadaşlardan ve özel birinden algılanan sosyal destek gözlenen değişkenleri ile, “boşanmaya yönelik algı” örtük yapısının kontrol odağı, gelecek odağı ve travma odağı gözlenen değişkenleri ile ve “boşanma sonrası uyum” örtük yapısının yas, ilişkiden duygusal ayrışma, öfke, güven ve yakınlık, kendilik değeri gözlenen değişkenleri ile ölçüldüğü önerilen ölçme modeli, örneklem büyüklüğü ve dağılımından daha az etkilenmesi bakımından diğer tahmin yöntemlerine göre daha avantajlı olan “Maximum Likelihood (ML)” yöntemi (Hund ve Espelage, 2005: 566) ile test edilmiştir.

Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, ölçme modelinin kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri ortaya koyduğu belirlenmiştir [$\chi^2(59) = 174.89$, $\chi^2/df = 2.96$, $p < .001$, RMSEA = .07 (%90 GA: 0.058-0.081), GFI = .94, AGFI = .90, CFI = .91, IFI = .91, SRMR = .05]. Önerilen ölçme modeli bileşenlerine ait faktör yükleri ve standart hatalar Şekil 2’de sunulmuştur. Hata varyanslarının ranjının .14 ila .99 arasında değiştiği belirlenmiştir. Faktörler arası korelasyon değerleri boşanmanın zorluk düzeyi ve kaynaklar arasında -0.49, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanmaya yönelik algı arasında -0.44, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanma sonrası uyum arasında -0.72, kaynaklar ve boşanmaya yönelik algı arasında 0.60, kaynaklar ve boşanma sonrası uyum arasında 0.55, boşanmaya yönelik algı ve boşanma sonrası uyum arasında ise 0.72’dir.

Şekil 2. Önerilen Ölçme Modeli Bileşenlerine İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar



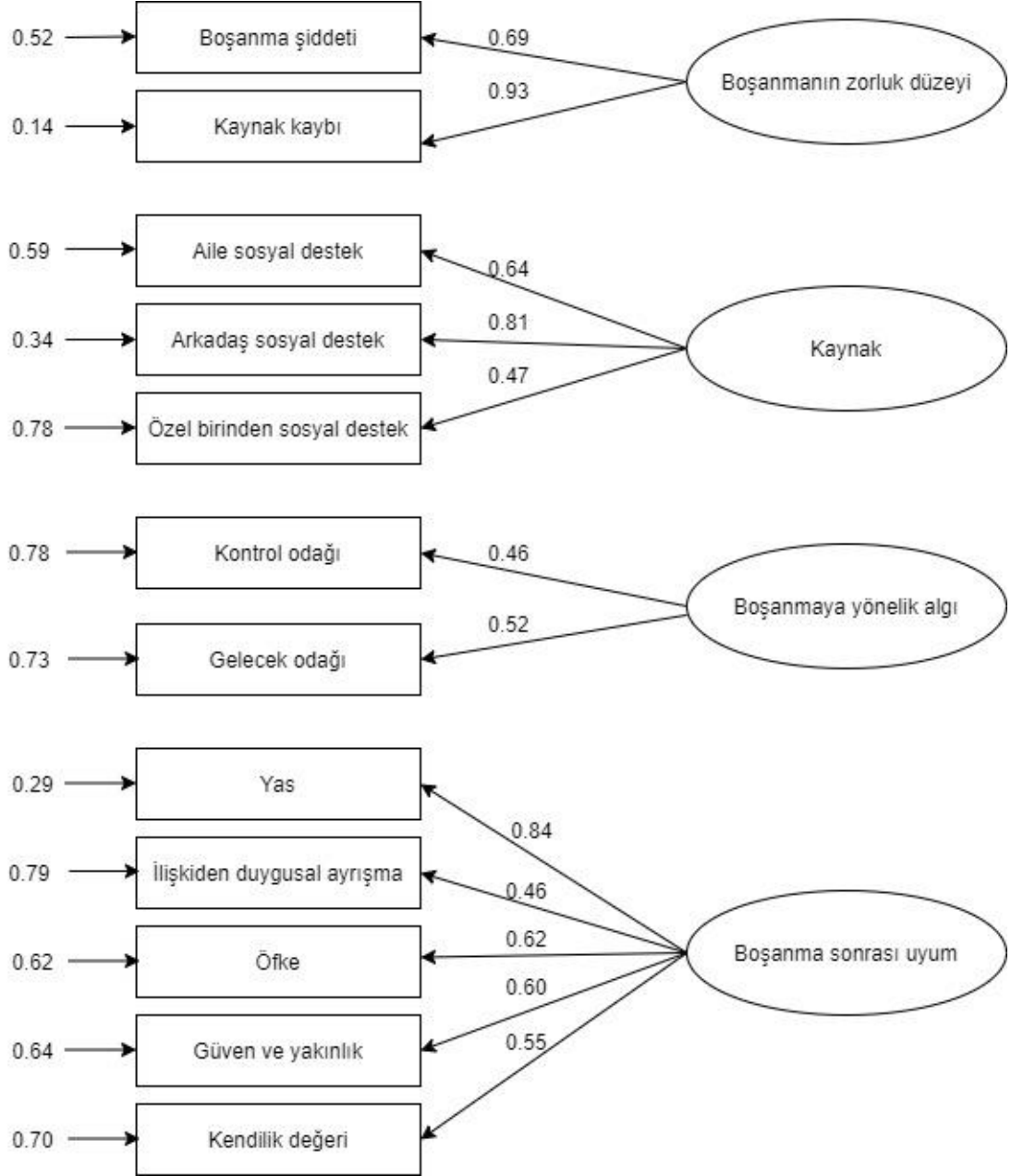
Elde edilen faktör yükleri ve t değerleri incelendiğinde, boşanmaya yönelik algı örtük değişkeninin gözlenen değişkenlerinden biri olan travma odağı faktörü haricinde ($t = 1.64$) diğer faktör yüklerinin .30'dan yüksek olduğu ve t değerlerinin 1.96'yı aşarak istatistiksel olarak anlamlı oldukları belirlenmiştir. Gerek DFA sonucu elde edilen bu sonuç gerekse DFA öncesi yapılmış olan korelasyon testinde (bkz. Tablo 7) travma odağı faktörü ile sınırlı sayıda araştırma değişkeni arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ilişkilere dayanarak, söz konusu faktörün mevcut araştırmada yeterli düzeyde çalışmıyor olabileceği izlenimi edinilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmasında da orijinal ölçek geliştirme çalışmasından farklı olarak, ölçeğin gelecek odağı ve travma odağı yapıları arasında negatif yönde bir korelasyon olması ($r = -.16, p < .05$), hem birlikte bir esneklik algısını temsil etmediklerine hem de “travmaya odaklanarak” stresli yaşantılarla baş etme fikrinin bizim kültürümüzde olumsuz algılanıyor olabileceğine işaret etmektedir (Arı ve Cesur Soysal, 2019: 24). Mevcut çalışmada bu iki boyut arasında anlamlı bir korelasyon olsa da ($r = .17, p < .01$) hem travma odağı boyutunun anlamlı ilişkiye sahip olduğu değişken sayısının sınırlı olması hem de iki boyut kullanılarak elde edilen toplam esneklik puanının araştırmanın hiçbir değişkeniyle anlamlı ilişkilere sahip olmaması, söz konusu boyut ile ilgili uyarlama çalışmasında elde edilen bulgularla tutarlı görünmektedir. Buradan hareketle, “boşanmaya yönelik algı” boyutu için yalnızca kontrol odağı ve gelecek odağı örtük değişkenleri kullanılarak ölçme modelini daha iyi hale getirecek bir düzenleme yapılmasına karar verilmiştir.

Düzenlenen ölçme modeli ML yöntemi ile tekrar test edilmiştir. Sonuçlara göre ölçme modelinin kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri ortaya koyduğu belirlenmiştir [$\chi^2(48) = 153.30, \chi^2/df = 3.19, p < .001, RMSEA = .07$ (%90 GA: 0.061-0.087), GFI = .94, AGFI = .90, CFI = .92, IFI = .92, SRMR = .05]. Düzenlenmiş önerilen ölçme modeli bileşenlerine ait faktör yükleri ve standart hatalar Şekil 3'te sunulmuştur. Hata varyanslarının ranjının .14 ila .79 arasında değiştiği belirlenmiştir. Faktörler arası korelasyon değerleri boşanmanın zorluk düzeyi ve kaynak arasında -0.49, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanmaya yönelik algı arasında -0.47, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanma sonrası uyum arasında -0.72, kaynak ve boşanmaya yönelik algı arasında 0.61, kaynak ve boşanma sonrası uyum arasında 0.55, boşanmaya yönelik algı ve boşanma sonrası uyum arasında

0.77'dir. Elde edilen faktör yükleri ve t değerleri incelendiğinde tüm faktör yüklerinin .30'dan yüksek olduğu ve t değerlerinin 1.96'yı aşarak istatistiksel olarak anlamlı oldukları belirlenmiştir.

Orijinal ölçme modeli ile travma odağı faktörünün ölçme modelinden çıkarıldığı düzenlenmiş ölçme modelinin karşılaştırılması ve düzenlenen modelin daha iyi olup olmadığının belirlenmesi amacıyla ki-kare farklılık testi yapılmıştır. Bu testte, iki model arasındaki ki-kare farklılığının, modellerin serbestlik derecelerinin farkına denk düşen ki-kare değerini aşıp aşmadığı incelenmektedir (Şimşek, 2020: 18, 125). Buna göre, orijinal ölçme modeli ile düzenlenmiş ölçme modeli arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu (21.59, 11: $p < .05$) ve düzenlenen ölçme modelinin daha iyi bir model olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle düzenlenmiş ölçme modeli kullanılarak yapısal model analizlerine geçilmiştir.

Şekil 3. Düzenlenmiş Önerilen Model Bileşenlerine İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar

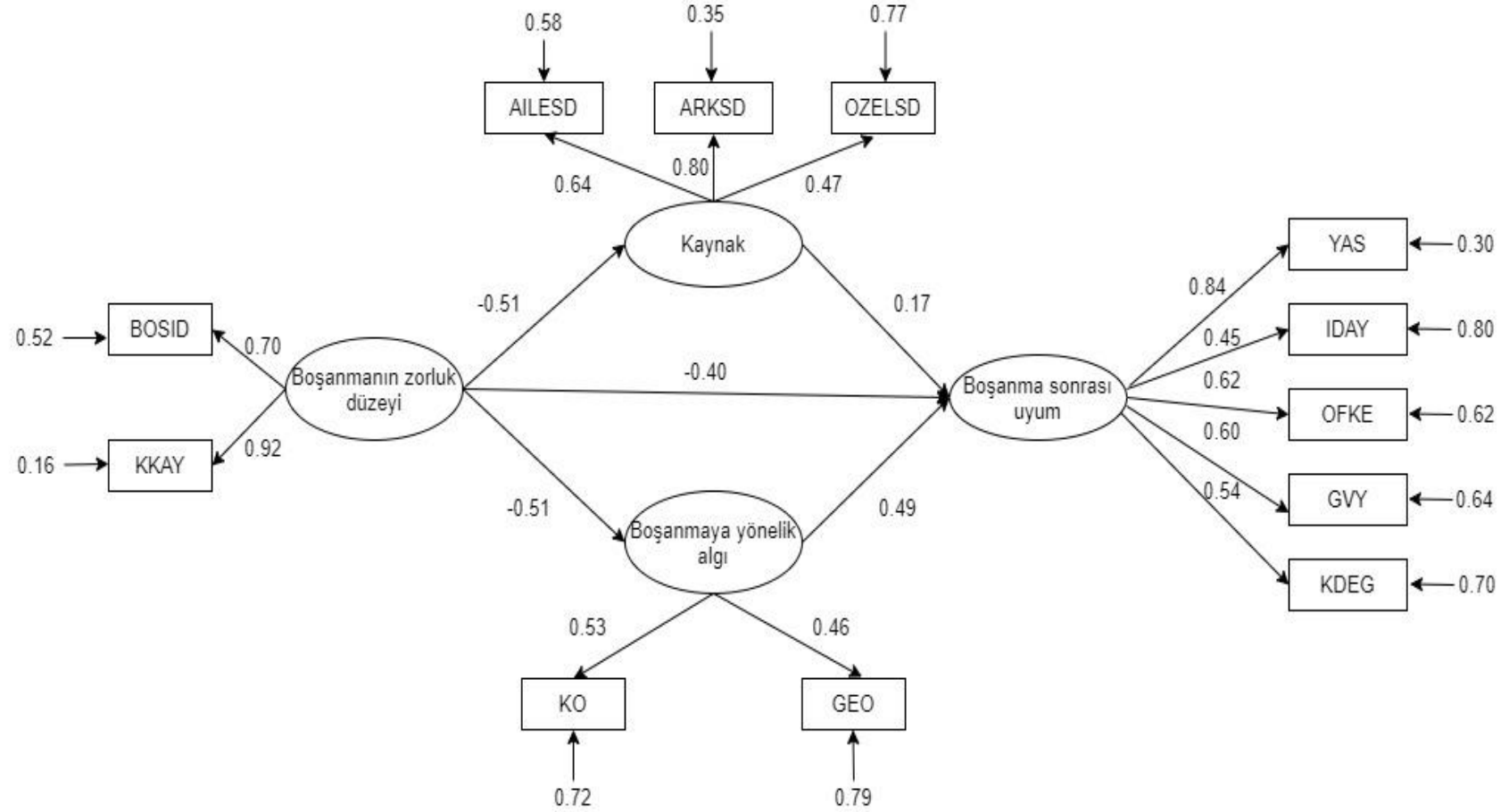


3.3.3. Yapısal Model Analizleri

Örtük değişkenlerin, gözlenen değişkenler tarafından uygun bir şekilde ölçülmüş olduğunun belirlenmesinin ardından yapısal modelin test edilmesine geçilmiştir. Yapısal model testi, ilgili alanyazına dayanarak araştırmacının belirlemiş olduğu ilişki ağının örtük ve gözlenen değişkenler çerçevesinde incelenmesi anlamına gelmektedir. Bu modelde boşanmanın zorluk düzeyinin bağımsız değişken, kaynak ve boşanmaya yönelik algının aracı değişkenler ve boşanma sonrası uyumun bağımlı değişken olduğu dört örtük değişken bulunmaktadır. Ölçme modelinde olduğu gibi ML yöntemi kullanılmış olup uyum iyiliği göstergeleri olarak ki-kare/serbestlik derecesi oranı (χ^2/Sd), anlamlılık düzeyi, RMSEA, CFI, IFI, GFI ve SRMR değerleri dikkate alınmıştır. Bununla birlikte model veri uyumunu daha iyi hale getirebilmek amacıyla modifikasyon önerileri de incelenmiştir.

Sonuçlar, modelin veriye uyumunun kabul edilebilir olduğunu ortaya koymuştur [$\chi^2(49) = 176.78$, $\chi^2/df = 3.60$, $p < .001$, RMSEA = .08 (%90 GA: 0.068-0.093), GFI = .93, AGFI = .89, CFI = .91, IFI = .91, SRMR = .06]. Yapısal modeldeki tüm yolların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen faktör yükleri ve standart hatalar Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Yapısal Modele İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar



Not. $N = 408$. BOSID: Boşanma şiddeti; KKAY: Kaynak Kaybı; AILESD: Aileden Algılanan Sosyal Destek; ARKSD: Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek; OZELSD: Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek; KO: Kontrol Odağı; GEO: Geleceğe Odaklanma; IDAY: İlişkiden Duygusal Ayrışma; GUY: Güven ve Yakınlık; KDEG: Kendilik değeri

Modifikasyon önerileri incelendiğinde boşanmaya yönelik algı ve kaynak arasında bir yol önerisi olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda, boşanmaya yönelik algıdan kaynağa giden bir yol eklenerek model revize edilip tekrar test edilmiştir. Sonuçlar, düzenlenen modelin veriye uyumunun kabul edilebilir olduğunu ortaya koymuştur [$\chi^2(48) = 153.30$, $\chi^2/df = 3.19$, $p < .001$, RMSEA = .07 (%90 GA: 0.061-0.087), GFI = .94, AGFI = .90, CFI = .92, IFI = .92, SRMR = .05]. Bu değişikliğe dair oluşan kıkare farklılığının ise (23.48, $p < .01$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, söz konusu model boşanmaya uyumdaki varyansın %67'sini açıklamaktadır.

Elde edilen uyum iyiliği göstergeleri orijinal yapısal model ve düzenlenmiş yapısal model açısından incelendiğinde, halihazırda “yeterli” uyum iyiliğine sahip olan kriterlerde bir miktar iyileşme olsa da göstergelerin hala “yeterli” düzeyde olmaya devam ettiği görülmüştür. Öte yandan, YEM analizinde araştırmacının öne sürdüğü ve alternatif modeller arasında uyum iyiliği kriterlerinin yanı sıra kuramsal bir değerlendirme de yapılarak veriyi en iyi açıklayan modelin kabul edilmesi önerilmektedir (Sümer, 2000: 64). Bu doğrultuda, yapılan modifikasyon istatistiki olarak modeli olduğundan daha iyi bir hale getirmemiş olsa da, kaynaklar ve algının başa çıkma sürecinde birarada çalışabileceğini ileri süren kuramsal arka plan (Lavee ve diğerleri, 1985: 812; Pakenham ve diğerleri, 2005: 196; Plunkett ve diğerleri, 1997: 31) ve bireyin algısal süreçlerinin elde ettiği sosyal desteğe yönelik değerlendirmeleriyle bağlantılı olabileceğine yönelik alanyazın göstergelerine (Cohen ve Wills, 1985, 310-313; Lefcourt, 1985: 155-156; Lefcourt, 1991: 413) dayanılarak, söz konusu modifikasyonun kabul edilmesine karar verilmiştir. Bu modifikasyonla birlikte, modele iki dolaylı ilişki daha eklenmiş olmaktadır (“boşanmanın zorluk düzeyi → boşanmaya yönelik algı → kaynaklar” ve “boşanmaya yönelik algı → kaynaklar → boşanma sonrası uyum”).

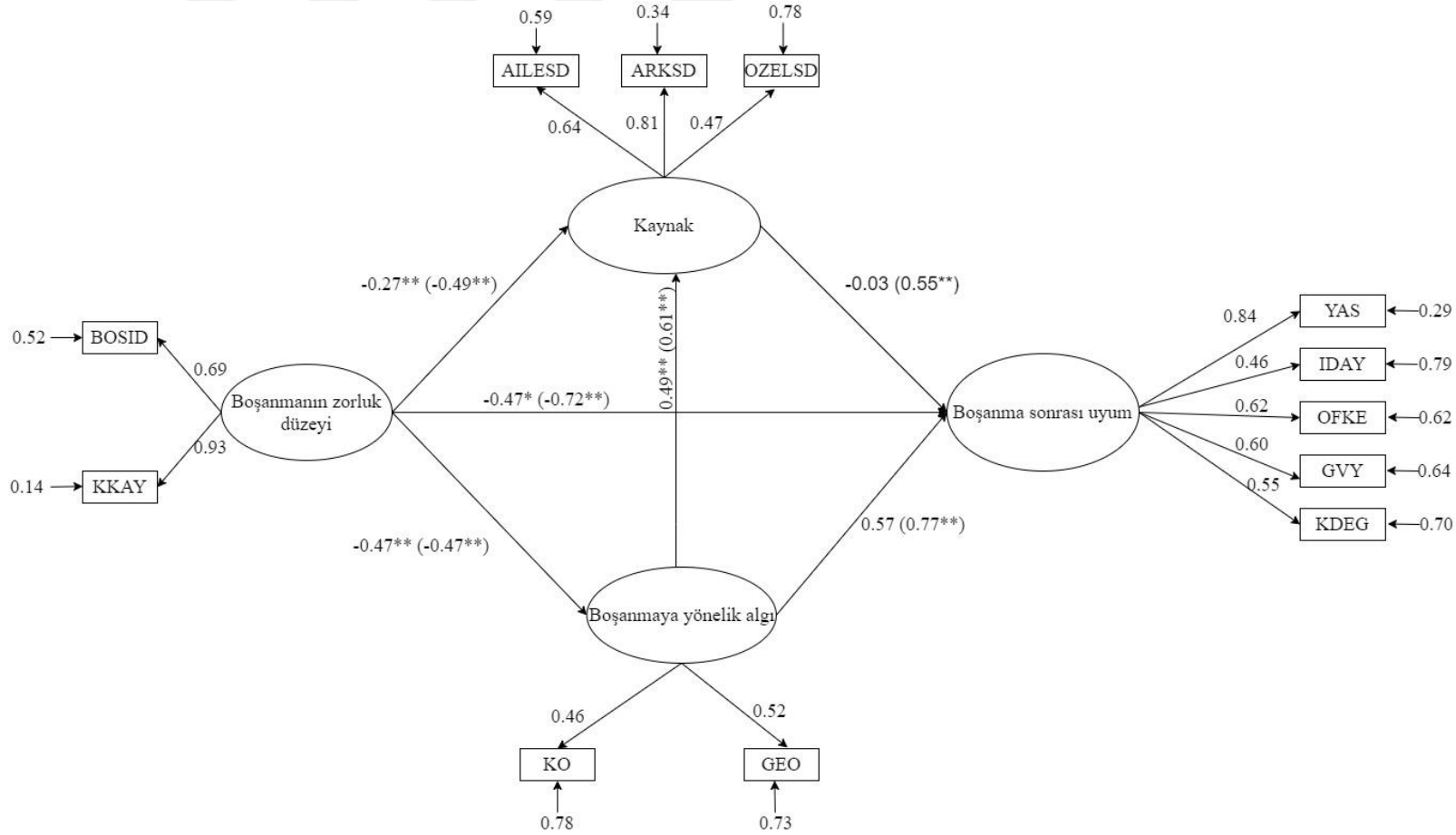
Düzenlenmiş yapısal modele ilişkin elde edilen faktör yükleri ve standart hatalar Şekil 5'te yer almaktadır. Bu haliyle faktörler arası korelasyon değerleri boşanmanın zorluk düzeyi ve kaynak arasında -0.27, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanmaya yönelik algı arasında -0.47, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanma sonrası uyum arasında -0.47, boşanmaya yönelik algı ve kaynak arasında 0.49,

kaynak ve boşanma sonrası uyum arasında -0.03, boşanmaya yönelik algı ve boşanma sonrası uyum arasında 0.57'dir.

Güncel yaklaşımlar toplam etkinin değerlendirilmesinin yanı sıra sonuçlar doğrulama olasılığı nedeniyle aracılık etkilerinin anlaşılması için dolaylı etkiyi de önemsemektedir (bkz. Uzun ve Duru, 2020: 487). Bootstrapping analizi bulguları incelendiğinde, boşanmanın zorluk düzeyinin boşanma sonrası uyum üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($B = -.47$, %95 GA = -.50 ile -.09).



Şekil 5. Düzenlenmiş Yapısal Modele İlişkin Faktör Yükleri ve Standart Hatalar



Not. $N = 408$. $*p < .05$, $**p < .01$. BOSID: Boşanma şiddeti; KKAY: Kaynak Kaybı; AILESD: Aileden Algılanan Sosyal Destek; ARKSD: Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek; OZELSD: Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek; KO: Kontrol Odağı; GEO: Geleceğe Odaklanma; IDAY: İlişkiden Duygusal Ayrışma; GUY: Güven ve Yakınlık; KDEG: Kendilik değeri

Elde edilen bulgulara göre Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'nin bileşenlerinin boşanma sonrası uyum düzeyini yordayacağına ilişkin araştırma hipotezleri genel olarak desteklenmiştir. Hipotezler özelinde bakıldığında, *Hipotez 1* ve alt hipotezlerin tamamen desteklendiği görülmüştür. Daha spesifik bir şekilde aktarılacak olursa, boşanmanın zorluk düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olacağını öne süren *Hipotez 1.1* desteklenmiş ve boşanmanın zorluk düzeyi yüksek olduğunda boşanma sonrası uyumun düştüğü belirlenmiştir. Boşanmanın zorluk düzeyi ile kaynaklar arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olacağını öne süren *Hipotez 1.2* desteklenmiş ve boşanmanın zorluk düzeyi yüksek olduğunda algılanan sosyal desteğin azaldığı görülmüştür. Kaynaklar ve boşanma sonrası uyum arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olacağını öne süren *Hipotez 1.3* desteklenmiş ve algılanan sosyal destek düşük olduğunda boşanma sonrası uyum düzeyinin de azaldığı tespit edilmiştir. Boşanmanın zorluk düzeyi ile boşanmaya yönelik algı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olacağını öne süren *Hipotez 1.4* kısmen desteklenmiştir. Daha açık bir ifadeyle, boşanmaya yönelik algı örtük yapısının gözlenen değişkenlerinden biri olarak modelde yer alan travma odağı faktörünün istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiş ve ilgili örtük yapıdan çıkarılmıştır. Bu düzenlemeyle birlikte, boşanmanın zorluk düzeyi yüksek olduğunda kontrol odağı ve gelecek odağının azaldığı ve böylece boşanmaya yönelik algının daha olumsuz olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde, boşanmaya yönelik algı ile boşanma sonrası uyum düzeyi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olacağını öne süren *Hipotez 1.5* kısmen desteklenmiştir. Buna göre, kontrol odağı ve gelecek odağı düzeylerindeki düşüş, başka bir deyişle boşanmaya yönelik algının daha olumsuz olması, boşanma sonrası uyum düzeyinde azalmayla ilişkili olmuştur.

Boşanmanın zorluk düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide kaynakların aracılık rolü olduğunu ileri süren *Hipotez 2* ve boşanmaya yönelik algının aracılık rolü olduğunu ileri süren *Hipotez 3* desteklenmiştir. Buna göre, boşanmanın zorluk düzeyinin hem doğrudan hem de algılanan sosyal destek türlerinden oluşan kaynaklar ve kontrol edilebilirlik ve başa çıkabilirlik algısından oluşan boşanmaya yönelik algı aracılığıyla dolaylı olarak boşanma sonrası uyum düzeyi üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

3.3.4. Çoklu Grup Değişmezlik Analizi

3.3.4.1. Yapısal Modelin Gruplar Arası Karşılaştırılması

Ölçme değişmezliği, birbirinden farklı gruplara ait bireylerin bu farklılıktan etkilenmeden ölçülmesi amaçlanan yapı bakımından benzer sonuçlar ortaya koyup koymadığının belirlenmesidir (Byrne ve Watkins, 2003: 156). Ölçme değişmezliğini incelemek için en sık kullanılan metotlardan biri çoklu grup doğrulayıcı faktör analizidir. Birden fazla grubun bulunduğu grup karşılaştırmalarında çok örneklemlili doğrulayıcı faktör analizi grup parametrelerinin eşit kalarak, faktör ortalamalarının karşılaştırılmasını sağlamaktadır. Böylece grupların birbiriyle benzer bir yapı sergileyip sergilemediği ortaya koyulabilmektedir (Milfont ve Fischer, 2010: 112-113).

Buradan hareketle boşanmış yetişkinlerden oluşan mevcut araştırma örnekleminde hem kadınlar ve erkekler hem de çocuğu olan ve olmayanlar için iki ayrı çoklu grup ölçme değişmezliği analizi yürütülmüştür. Çoklu grup ölçme değişmezliği analizi ile grupları karşılaştırmadan önce kurulan modelin her iki grup için iyi bir uyum sağlayıp sağlamadığının değerlendirilmesi önemli olduğundan, her iki karşılaştırmada da iki aşamalı yaklaşım kullanılmıştır (Milfont ve Fischer, 2010: 118). Buna göre, ilk olarak karşılaştırılacak gruplar için oluşturulan iki ayrı kovaryans dosyası ile ölçme modeli test edilerek doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar ölçme modelinin her iki grup için uygunluğu açısından değerlendirilmiştir. Sonrasında, düzenlenmiş yapısal model kadınlar ve erkekler için test edilerek elde edilen uyum iyiliği kriterleri incelenmiştir. Ardından, LISREL programının SIMPLIS yazılımında çoklu grup karşılaştırması için önerilen komut dosyaları (“EX10A.SPL”, “EX10B.SPL”) kullanılarak faktör yükleri karşılaştırılmıştır. İlk komut dosyasıyla (“EX10A.SPL”) söz konusu iki grup arasındaki tüm parametrelerin (faktör yükleri, hata varyansları ve faktör korelasyonları) eşitliği test edilmekte, ikinci komut dosyasıyla (“EX10B.SPL”) iki grubun hata varyansları ve faktör korelasyonları eşitlenerek faktör yüklerindeki farklılık test edilmektedir. Ayrıca, gruplar arasında gerçek bir farklılığın olup olmadığını belirlemek için bu iki adımda elde edilen ki-kare değerleri farklarının,

ardışık iki aşamanın serbestlik dereceleri farkındaki anlamlılığı incelenmiştir (Schumacker ve Lomax, 2010: 223-229).

Cinsiyete göre düzenlenmiş modelin karşılaştırılması amacıyla kadınlar ve erkekler için ölçme modelinin incelendiği analiz sonucunda her iki grubun ölçme modeline ilişkin uyum istatistiklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Kadınlar ve Erkekler İçin Ölçme Modeline İlişkin Uyum İstatistikleri

Örneklem (n)	χ^2/df	RMSEA (%90 GA)	GFI	AGFI	CFI	IFI	SRMR
Kadın (250)	2.05	0.06 (0.047-0.083)	0.94	0.90	0.93	0.93	0.05
Erkek (158)	1.86	0.07 (0.050-0.098)	0.91	0.86	0.94	0.94	0.06

Not. GA = Güven aralığı

Ölçme modelinin kadınlar ve erkekler için kabul edilebilir uyum istatistikleri ortaya koymasının ardından bu iki grup için düzenlenmiş yapısal modelin test edilmesine geçilmiştir. Uyum iyiliği göstergeleri incelendiğinde, modelin hem kadınlar hem de erkekler için yeterli ve kabul edilebilir düzeyde uyum istatistiği ortaya koyduğu olduğu belirlenmiş ve bu göstergeler Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. Kadınlar ve Erkekler İçin Düzenlenmiş Yapısal Modele İlişkin Uyum İstatistikleri

Örneklem (n)	χ^2/df	RMSEA (%90 GA)	GFI	AGFI	CFI	IFI	SRMR
Kadın (250)	2.25	0.07 (0.054-0.089)	0.93	0.89	0.91	0.91	0.06
Erkek (158)	1.87	0.07 (0.050-0.098)	0.91	0.86	0.94	0.94	0.06

Not. GA = Güven aralığı

Düzenlenmiş yapısal modelin kabul edilebilir uyum istatistiği sergilediğinin belirlenmesiyle çoklu grup değişmezlik analizlerine geçilmiştir. İlgili komut dosyalarının yürütülmesinin ardından elde edilen kıkare farklılığının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve modelin kadınlar ve erkekler arasında farklılaşmadığı belirlenmiştir (9.66, 8: $p > .05$). Böylece, test edilen yapısal modelin kadınlar ve erkekler arasında farklılaşmadığını ileri süren *Hipotez 4*'ün doğrulandığı görülmüştür. Bununla birlikte, modele ait spesifik yollar incelendiğinde algı ve uyum arasındaki pozitif ilişkinin yalnızca kadınlar için anlamlı olduğu, diğer yollar açısından iki grup arasında farklılık olmadığı görülmüştür. İlgili bulgular Tablo 15'te sunulmuştur.

Tablo 15. Cinsiyete Göre Çoklu Grup Değişmezlik Analizi Bulguları

Modele ait yollar	Kadın	Erkek	Fark katsayısı	Yollar arasındaki farklılık
Stresör → Kaynak	-0.35**	-0.60***	0.25	Fark yok
Stresör → Algı	0.18	0.13	0.05	Fark yok
Stresör → Uyum	-0.38**	-0.70***	0.32	Fark yok
Kaynak → Uyum	0.00	-0.04	0.04	Fark yok
Algı → Uyum	-0.76***	-0.31	-0.45	Sadece kadınlar için anlamlı
Algı → Kaynak	-0.40**	-0.78***	0.38	Fark yok

Not. $N = 408$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Benzer analiz adımları çocuğu olan ve olmayan katılımcılar için izlenmiştir. Söz konusu iki grup için ölçme modelinin incelendiği analiz sonucunda her iki grubun ölçme modeline ilişkin uyum istatistiklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. Çocuğu Olanlar ve Olmayanlar İçin Ölçme Modeline İlişkin Uyum İstatistikleri

Örneklem (n)	χ^2/df	RMSEA (%90 GA)	GFI	AGFI	CFI	IFI	SRMR
Çocuklu (272)	2.01	0.06 (0.043-0.079)	0.95	0.91	0.95	0.95	0.05
Çocuksuz (136)	1.87	0.08 (0.054-0.110)	0.90	0.84	0.89	0.90	0.07

Not. GA: Güven aralığı

Ölçme modelinin çocuğu olanlar ve olmayanlar için kabul edilebilir uyum istatistikleri ortaya koymasının ardından bu iki grup için yapısal modelin test edilmesine geçilmiştir. Uyum iyiliği göstergeleri incelendiğinde, yapısal modelin hem çocuğu olanlar hem de olmayanlar için yeterli ve kabul edilebilir düzeyde uyum istatistiği ortaya koyduğu olduğu belirlenmiş ve Tablo 17’de verilmiştir.

Tablo 17. Çocuğu Olanlar ve Olmayanlar İçin Düzenlemiş Yapısal Modele İlişkin Uyum İstatistikleri

Örneklem (n)	χ^2/df	RMSEA (%90 GA)	GFI	AGFI	CFI	IFI	SRMR
Çocuklu (272)	2.50	0.07 (0.057-0.090)	0.93	0.89	0.92	0.92	0.06
Çocuksuz (136)	1.87	0.08 (0.054-0.110)	0.90	0.84	0.89	0.90	0.07

Düzenlenmiş yapısal modelin kabul edilebilir uyum istatistiği sergilediğinin belirlenmesinin ardından çoklu grup değişmezlik analizlerine geçilmiştir. İlgili komut dosyalarının yürütülmesinin ardından elde edilen kıkare farklılığının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ve modelin bu gruplar arasında farklılaşmadığı tespit edilmiştir (2.74, 2: $p > .05$). Böylece, test edilen yapısal modelin çocuğu olan ve olmayan gruplar arasında farklılaşmayacağını ileri süren *Hipotez 5* desteklenmiştir. Modele ait spesifik yollar açısından incelendiğinde stresör ve kaynak, stresör ve uyum, kaynak ve uyum, algı ve kaynak arasındaki ilişkilerin

çocuğu olan ve olmayan katılımcılar için farklılık göstermezken, stresör ve algı arasındaki pozitif yönlü ilişkinin yalnızca çocuğu olmayanlar için anlamlı olduğu ve algı ile uyum arasındaki ilişkinin de yalnızca çocuğu olan katılımcılar için anlamlı olduğu belirlenmiştir. İlgili bulgular Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18. Çocuğu Olanlar ve Olmayanlara İlişkin Çoklu Grup Değişmezlik Analiz Bulguları

Modele ait yollar	Çocuğu olanlar	Çocuğu olmayanlar	Fark katsayısı	Yollar arasındaki farklılık
Stresör → Kaynak	-0.56**	-0.38*	-0.18	Fark yok
Stresör → Algı	0.04	0.34*	-0.30	Sadece çocuğu olmayanlar için anlamlı
Stresör → Uyum	-0.55*	-0.52*	-0.03	Fark yok
Kaynak → Uyum	-0.31	0.18	-0.49	Fark yok
Algı → Uyum	-0.85***	-0.23	-0.62	Sadece çocuğu olanlar için anlamlı
Algı → Kaynak	-0.64**	-0.42*	-0.22	Fark yok

Not. $N = 408$, * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular altı ana bölüm halinde tartışılacaktır. Birinci bölümde demografik bulgular örneklem özellikleri, biten evliliğe ve boşanma deneyimine ilişkin bulgular olmak üzere üç ana hat üzerinde tartışılarak ilgili alanyazın çerçevesinde ele alınacaktır. İkinci bölüm, boşanmaya bağlı stresörleri değerlendirmek amacıyla mevcut araştırma için geliştirilmiş forma dair çeşitli bulgulara ayrılacaktır. Bu bağlamda, boşanma stresörlerine ilişkin betimsel bulguların ve formun psikometrik özelliklerinin ele alınmasının ardından boşanmaya bağlı stresörlere ilişkin örtük sınıf analizi ile belirlenen örtük kümelerin tartışılmasına yer verilecektir. Üçüncü bölümde, araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilere ve gruplar arası karşılaştırmalara yönelik bulgular tartışılacaktır. Dördüncü bölümde, yapısal model testine ilişkin bulguların ve çoklu grup değişmezlik analizi bulgularının tartışılmasına yer verilecektir. Klinik doğurguların ele alınacağı beşinci bölümü, araştırmanın sınırlılıkları ve gelecek araştırmalara önerilerin yer alacağı altıncı ve son bölüm izleyecektir.

4.1. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Örneklemin demografik özellikleri incelendiğinde büyük çoğunluğunu, yaşamının büyük kısmını şehir veya büyükşehirde geçiren, üniversite ve üstü eğitime sahip ve herhangi bir işte çalışıyor olan kişilerin oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, sosyoekonomik imkanlar arttıkça boşanma oranlarının da artmasıyla ilgili olabilir (ASAGEM, 2018: 121-123; Uğur, 2014: 295). Ayrıca, katılımcıların yaş ortalaması incelendiğinde, örneklemin yaş ortalamasının 43 olduğu ve bunun orta yetişkinlik dönemine denk geldiği görülmektedir. “Orta yetişkinlik” dönemi, 35-65 yaşları arasındaki dönemi kapsayan ve aile, iş gibi yaşamdaki temel ilişki alanlarının yeniden değerlendirildiği, değerlerin gözden geçirildiği ve sonrasında aile yapısının yeniden tasarladığı bir “kendini gerçekleştirme” sürecine karşılık gelmektedir (Ültanır ve Ültanır, 2006: 7-8). Dolayısıyla, boşanma gibi yaşamdaki önemli dönüm noktalarından birinin bu evreye denk gelmesi şaşırtıcı değildir. Bu bulgu, Esterberg

ve arkadaşlarının (1994: 290-291) kritik yaşam geçişlerinin boşanma kararı üzerinde etkili olduğu görüşüyle de tutarlı görünmektedir. Bununla beraber, araştırma örnekleminde kadınların erkeklerden sayıca daha fazla olmaları araştırmaya mevcut bir evliliği olan katılımcıların dahil edilmemesi kriteriyle ilişkili olabilir. Boşandıktan sonra evlenme eğiliminin erkeklere kıyasla kadınlarda daha düşük olduğu belirtilmektedir (Canham ve diğerleri, 2014: 607; Davidson, 2001: 297).

Katılımcıların ortalama evlilik süresinin yaklaşık 10 yıl olduğu belirlenmiştir. Yapılan diğer araştırmalarda evli kalınan sürenin bu araştırmadan elde edilene oldukça benzerlik gösterdiği görülmüştür. Örneğin, Tschann ve arkadaşlarının (1989: 1044) çalışmasında ortalama evlilik süresi yaklaşık 12 yıl, Thuen'in (2001: 64) araştırmasında ortalama 13 yıl, Wang ve Amato'nun (2000: 662) çalışmasında ise yaklaşık 15 yıldır. Yapılan çalışmalarda, mevcut araştırmada olduğu gibi, evlilik süresiyle ilgili bir kriter belirlenmediği görülmektedir. Psikolojik olarak boşanma resmi boşanmadan önce gerçekleştirebileceğinden, evlilik süresinin boşanmaya risk oluşturan bir değişken olarak ele alınmasının yanıltıcı olabileceği düşünülmektedir (Veevers, 1991: 110).

Boşanma sonrası uyum üzerinde etkisi olduğu düşünülen değişkenlerden biri de bireyin boşanma kararında ne kadar kontrol algılıyor olduğudur. İlgili alanyazında boşanma kararıyla ilgili değerlendirmelerin, boşanmayı başlatanın ve/ya boşanmaya karar veren tarafın kim olduğuyla bağlantılı olduğu görülmektedir. (Emery, 1994: 10; Kressel, 1980: 236; Sakraida, 2008: 879-880; Steiner ve diğerleri, 2015: 97; Sweeny ve Horwitz, 2001: 305; Wallerstein, 1986: 69-70). Öte yandan, kişi süreci başlatıcı olsa da alınan karar üzerinde kontrolü olduğunu hissetmeyebilir. Dolayısıyla mevcut araştırmada katılımcıların boşanma kararında ne kadar etkilerinin olduğuna yönelik algısı “Boşanma kararında ne derece etkiniz olduğunuzu düşünüyorsunuz?” (1 = *Hiç*, 6 = *Çok fazla*) sorusuyla değerlendirilmiştir. Elde edilen ortalamanın yaklaşık 2.5 (*sd* = 1.5) olduğu görülmüştür. Boşanma kararının alınması kişinin ekonomik gücü, çocuk sahibi olup olmaması, toplumun olumsuz yaklaşımına maruziyet derecesi, destekleyici ağların niteliği gibi pek çok faktörün değerlendirildiği ve oldukça zorlayıcı olabilen bir aşamadır (Can ve Aksu, 2016: 889). Dolayısıyla boşanma kararı üzerinde algılanan etki, yalnızca çiftin ilişki dinamiğinden değil diğer faktörlerden de etkileniyor olabilir.

Katılımcıların boşanmasından itibaren geçen zaman ortalamasının yaklaşık 7 yıl olduğu görülmektedir. Boşanmadan itibaren geçen zamana ilişkin bazı araştırmalar bir kriter belirlemezken (Thuen, 2001: 64; Wang ve Amato, 2000: 662), bazı araştırmaların boşanmadan itibaren geçen zamana ilişkin bir dahil etme kriteri (Rohde-Brown ve Rudestam, 2011: 110; Tschann ve diğerleri, 1989: 1043) belirlediği görülmektedir. Hem ulaşılması zor bir örneklem olması hem de uyumun geçen zaman ile ilişkisinin olmadığını ve zaman geçse de duyguların yatışmayabileceğini ortaya koyan araştırmalardan (Hetherington ve diğerleri, 1976: 420-423; Plummer ve Koch-Hattem, 1986: 525; Tschann ve diğerleri, 1989: 1044) hareketle mevcut araştırmada bu tür bir kriter belirlenmemiştir.

Boşanma nedenlerinin sırasıyla iletişim problemleri, yaşam felsefesi ve değerlerde uyumsuzluklar, kök aile ile yaşanan problemler, sadakatsizlik, fiziksel ya da psikolojik şiddet, cinsel yaşamla ilgili problemler, alkol/madde kullanım problemleri, çocuk yetiştirme konusunda yaşanan çatışmalar, kıskançlık, maddi problemler, eşlerden birinin fiziksel ya da psikolojik hastalığı olduğu görülmüştür. Bu bulgu hem ülkemizde (ASAGEM, 2014: 75; Arıkan, 1996: 156; Can ve Aksu, 2016: 889; Uğur, 2014: 303; TÜİK, 2016) hem de yurt dışında (Amato ve Rogers, 1997: 615, 622; Emery, 1994: 5-9; Miano ve diğerleri, 2017) yapılan çalışmalarla uyumlu görünmektedir. Ayrıca, kimi araştırmacılar kadınlar ve erkeklerin boşanma nedenlerine yönelik algılarının farklı olabileceğini vurguladığından elde edilen veriler bu açıdan da değerlendirilmiştir. Buna göre, kadın ve erkek katılımcıların ilk iki sırada iletişim problemleri ile yaşam felsefesi ve değerlerde uyumsuzlukları işaret ederek ortaklaşması; üçüncü sırada kadınların fiziksel ya da psikolojik şiddeti, erkeklerin ise kök aile ile yaşanan problemleri boşanma nedeni olarak göstermesi dikkat çekici olmuştur. Bevvino ve Sharkin'in (2003: 82) yapmış olduğu bir araştırmada da iletişim ve çatışma çözme problemleri en sık bildirilen boşanma nedeni olmakla beraber kadınların en fazla fiziksel, duygusal ve psikolojik istismarı boşanma nedeni olarak gösterdiği görülmüştür. Genel olarak değerlendirildiğinde kültürler arası farklılıklara rağmen boşanma nedenlerinin paralellik göstermesi, kültürden bağımsız olarak evlilik ilişkisine dair ilişki kalitesi, iletişim becerileri ve çatışma çözümü gibi becerilerin önemli olduğuna işaret ediyor olabilir.

Çocuk sahibi olma ve velayet düzenlemeleri boşanma sürecini başından sonuna etkileyebilen önemli bir faktördür. Araştırmaya katılan 272 kişinin çocuk sahibi olduğu ve bu kişilerin 248'i için velayet durumunun söz konusu olduğu belirlenmiştir. Yalnızca altı katılımcının ortak velayet düzenlemesini kullanıyor olması alanyazında da belirtildiği üzere (Kiremitçi, 2014: 1, 19) ortak velayet kararlarının ne denli sınırlı olduğunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte, velayet düzenlemesi söz konusu olan 248 kişinin neredeyse yarıya yakınının ($n = 121$) velayet düzenlemelerinden hiç olumsuz etkilenmediğini belirttiği görülmüştür. Bu durum, boşandıktan itibaren zaman geçtikçe çocuğa dair velayet ve ziyaret konularının bir düzene oturmuş olması ile ilgili olabilir.

4.2. BOŞANMAYA BAĞLI STRESÖRLER

Alanyazın incelendiğinde boşanmaya bağlı stresörlerin farklı şekillerde değerlendirilmeye çalışıldığı (Hamon ve Cobb, 1994: 77; Lawson ve Thompson, 1996: 249; Plunkett ve diğerleri, 1997:21) görülmektedir. Bunu gerektiren durum ise şüphesiz boşanmayı diğer yaşam stresörlerinden ayıran kendine has özelliklerinin olmasıdır. Bu araştırma kapsamında da boşanan kişilerin boşanma sürecinde ekonomik, yasal, sosyal, eski eşle ilişkiler, alışkanlıklar açısından zorlanıp zorlanmadıklarının ve zorlandılarsa bunun ne düzeyde olduğunun belirlenmesi amacıyla Boşanmaya Bağlı Stresörler formu oluşturulmuştur. Formdan elde edilen veriler betimsel olarak incelendiğinde cinsiyetten bağımsız olarak ilk iki sırada eski eşle ilişkiler ve ekonomik konular konusunda güçlük yaşanması, boşanmanın başından sonuna kadar eski eş ile çeşitli konularda ortak bir paydada buluşabilmeyi gerektiren bir süreç olması ve boşanma süreciyle ekonomik çatışmaların sık görülmesi sebebiyle şaşırtıcı değildir. Bununla beraber evliliğin sonlandırılmasıyla bazı alışkanlıkların da sona ermesi en sık yaşanan stresörlerden biri olmuştur. Bu bulgu, Finzi ve arkadaşlarının (2000: 2) boşanmanın yalnızca evliliği sonlandırmaktan öte, eş ile kurulmuş duygusal bağlardan da vazgeçme olduğuna yönelik betimlemesini hatırlatmaktadır.

Form maddelerine dair yapılan faktör analizinin ortaya koyduğu dört boyut, boşanma sonrası güçlük yaratan problem alanlarının alanyazınla paralellliğini ortaya

koymaktadır. Buna göre yaşanan problemler, *sosyal etki* (çevrenin yaklaşımı, arkadaşların yaklaşımı, iş hayatı), *boşanmanın maddi etkileri* (mal bölüşümü, yasal süreçler, nafaka düzenlemesi, ekonomik konular, konut bulma), *eski alışkanlıkların etkisi* (özel günler, alışkanlıklar, sınır belirsizlikleri, ev işleri) ve *ilişkilerin etkisi* (aileler arasındaki ilişkiler, ailenin yaklaşımı, eski eşle ilişkiler) boyutları altında toplanmıştır. Boşanma oranlarının artmasıyla boşanan kişilere daha sık rastlanılsa da toplumun boşanan bireye yönelik önyargıları hala devam etmekte ve bu durum bir baskı unsuru haline gelmektedir (Can ve Aksu, 2016: 891). Bu durum boşanan bireyin sosyal olarak geri çekilmesine, arkadaşlarıyla görüşme sıklığının azalmasına (Asanjarani ve diğerleri, 2017: 23) ve boşanan kişinin toplum içinde kendini tedirgin hissetmesine yol açarak (Amato, 2000: 1272; Symoens ve diğerleri, 2014: 22) bir stres faktörü haline geliyor gibi görünmektedir. Boşanan kişilerin bu etkileri hem çevre ve arkadaşlarıyla olan etkileşimlerinde hem de iş hayatında deneyimliyor oldukları söylenebilir.

Mal bölüşümü, yasal süreçler, nafaka düzenlemesi, ekonomik konular ve konut bulmaya ilişkin konularda yaşanan güçlükler boşanmanın maddi etkileri olarak kendini göstermiştir. Daha önce aktarıldığı gibi, boşanmanın kendisi bir stres faktörüken boşanmadan kaynaklı eski eşle ilişkilerde ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinde değişim, velayet ve nafaka gibi konulardaki düzenlemeler boşanmaya özgü stresörlere işaret etmekte (Buehler ve Langenbrunner, 1987: 31, 44; Lawson ve Thompson, 1996: 249) ve ailenin uyumunu olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Hobfoll ve diğerleri, 2003: 632).

Aktarıldığı üzere boşanmayla beraber günlük alışkanlıklar, çocuklarla ilişkiler, cinsel hayat gibi yaşamın pek çok alanında değişiklikler meydana gelir (Smart, 1977: 70). Özel günler, alışkanlıklar, sınır belirsizlikleri ve ev işleri gibi konularda yaşanan güçlükler eski alışkanlıkların değişmesi ve kaybedilmesinin yarattığı zorlanmaya işaret etmektedir. Pledge'in (1992: 152) belirttiği gibi boşanmayı daha da zorlu hale getiren ilişkinin bitişinin beraberinde gerçekleşen kayıplar ve değişikliklerdir. Tüm bu değişimlere maruz kalınırken kişilerarası ilişkilerin de biçim değiştiriyor olması ayrı bir stresör boyutu olarak kendini göstermektedir. Boşanmayla beraber sosyal ilişkilerin yanı sıra kişinin kendi ailesi ve eski eşinin ailesiyle olan etkileşimi de değişmektedir (Gürmen ve diğerleri, 2021: 59-

60). Ayrılan çiftin aileleri arasındaki çatışmalar, ailenin boşanan kişiye olan yargılayıcı tavrı ve eski eşle ilişkinin değişen niteliği süreci daha da zorlu hale getiriyor olabilir.

Boşanmanın, travmatik bir yaşam krizi olarak değerlendirilmesinin en önemli sebeplerinden biri duygusal, psikolojik, sosyal ve ekonomik olmak üzere pek çok alanda birçok değişimi beraberinde getirmesi (Herman, 1974: 108-111) ve çok çeşitli stresörlere maruz kalınmasıdır (Amato, 2000: 1271). Boşanmaya bağlı stresörler formuna ilişkin elde edilen bu veriler, boşanmanın yasal ve kişilerarası bir stresör olmanın ötesinde ev yaşamı, sosyal hayat gibi pek çok alana etki eden bir yaşam krizi olduğunu desteklemektedir.

4.2.1. Boşanmaya Bağlı Stresörlere İlişkin Örtük Sınıf Analizi Bulgularının Tartışılması

Boşanmaya ilişkin stresörlerin yaşanma şiddeti açısından niteliksel olarak farklı kümeleşmeler sergileyip sergilemediğinin değerlendirilmesi amacıyla Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu ile toplanan veriler kullanılarak örtük sınıf analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar modele en iyi uyum sağlayan çözümün dört kümeli olduğunu göstermiş ve ilgili maddelerin dağılımı incelenerek bu kümeler “boşanma şiddetinin düşük olma olasılığı yüksek grup”, “yasal konularda zorluk yaşama olasılığı yüksek grup” (yasal süreç ve işlemler, nafaka düzenlemeleri, mal bölüşümü, ekonomik konular ve eski eşle ilişkiler), “yasal konular dışında zorluk yaşama olasılığı yüksek grup” (konut bulma, aileler arasındaki ilişkiler, ailenin yaklaşımı, arkadaşların yaklaşımı, iş hayatı, ev işleri, alışkanlıklar, rutinler, özel günler, sınır belirsizlikleri) ve “çevrenin yaklaşımı konusunda zorluk yaşama olasılığı yüksek grup” şeklinde adlandırılmıştır.

Boşanma deneyiminin kendisi zaten bir stres kaynağıyken, boşanmadan kaynaklı eski eşle ilişkiler, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde yaşanan sorunlar, velayet ve nafaka gibi konulardaki değişim ve düzenlemeler boşanmaya özgü stresörlerdendir (Arıkan, 1996: 220-221; Buehler ve Langenbrunner, 1987: 31, 44; Lawson ve Thompson, 1996: 249). Bununla paralel olarak, boşanma sürecinde nafaka ve velayet, mal bölüşümü gibi yasal düzenlemelerin olması, bu yasal düzenlemelerin

maddi olarak iki tarafı da etkiliyor olması ve nihai olarak bu düzenlemelerin boşanan çoğu çift arasında çatışma yaratması (Amato, 2000: 1271; Demirbaş, 2018: 223; Madden-Derdich ve diğerleri, 1999: 597; Smith Barnet, 1990: 100; Thuen, 2001: 73; Tschann ve diğerleri, 1989: 1033) ikinci kümedeki maddelerde güçlük çekenlerin neden bir arada yer aldığını açıklıyor görünmektedir. Üçüncü kümede yer alan katılımcıların zorlandıkları konular incelendiğinde yasal düzenlemelerin dışında boşanmayla beraber gerçekleşen ve uyum sağlanması gereken konuların yer aldığı görülmektedir. Hem aile ve arkadaşlar gibi yakın çevrenin yaklaşımları hem de alışkanlıklar, özel günler, rutinler gibi eski eşle kopan bağın bıraktığı izler katılımcıların zorlandıkları maddeler olmuştur. Daha önce aktarıldığı gibi boşanan çoğu birey arkadaşlarıyla etkileşimlerinde azalma ya da sonlanma olduğunu (Asanjarani ve diğerleri, 2017: 23) ve bu değişimlerin kimi zaman aileyle de yaşandığını (Gürmen ve diğerleri, 2021: 59-60) belirtmektedir.

Dikkat çekici olan bir bulgu ise çevrenin yaklaşımı konusunda güçlük yaşayan kişilerin apayrı bir küme oluşturmasıdır. Bu bulgu, her ne kadar boşanma sayısı gün geçtikçe artsa da toplumun boşanan bireye olan olumsuz yaklaşımı ve önyargısının evliliğini sonlandıran kişilerce hissedilmeye devam ettiğini gösteriyor olabilir. Buradan hareketle, günlük hayatta boşanma deneyimi olan daha fazla kişiyle karşılaşılmasına rağmen, geçmiş yıllarda olduğu gibi boşanmanın norm dışı ve toplumsal olarak onaylanmayan bir olgu (Şentürk, 2008: 8) olmayı sürdürüyor olabileceği izlenimi edinilmiştir. Toplum öz devamlılığını sağlama motivasyonu ile evlilik dışında gerçekleşen olgulara önyargıyla yaklaşmakta (Arıkan, 1996: 181; Can ve Aksu, 2016: 891; Herman, 1974: 109) ve bu olumsuz yaklaşım boşanan kişilerce halen yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Toplumun boşanan bireye yönelik bu tavrı, boşandıktan sonra yeni bir ilişki kurmak isteyen kişilerin önüne bir engel olarak da çıkabilmektedir (Arıkan, 1996: 220-221; Herman, 1974: 109).

4.3. DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER VE GRUPLAR ARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Bu kısımda öncelikle ilgili alanyazında önemli faktörler olduğu çeşitli araştırmalarca gösterilmiş bazı sosyodemografik ve boşanmaya ilişkin değişkenlerin

gerek kendi aralarındaki gerekse araştırmanın ana değişkenleriyle arasındaki ilişkiler değerlendirilecektir. Sonrasında hem çeşitli demografik özelliklere hem de cinsiyete göre uyum düzeyinin karşılaştırılmasından ve boşanmaya bağlı stresör kümelerinin araştırma değişkenleri açısından karşılaştırmalarından elde edilen bulgular tartışılacaktır.

4.3.1. Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Yapılan korelasyonel incelemeler cinsiyetin gelir memnuniyeti, boşanma kararında algılanan etki, toplam algılanan sosyal destek, aile ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek ile negatif yönde; boşanma şiddeti ve kaynak kaybı ile pozitif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre, erkek olmak maddi durumun daha kötü algılanması ile ilişkilidir. Nafaka ödemelerine ilişkin düzenlemelerin kimi zaman erkeğin ekonomik gücünü aştığı ve nafakanın ödenmemesi halinde ciddi yaptırımlarla karşılaşıldığı belirtilmektedir (Arıkan, 1996: 220-221). Erkek katılımcılar buna bağlı olarak maddi durumlarını daha olumsuz değerlendirmiş olabilirler. Ayrıca, cinsiyet ve boşanma kararında algılanan etki arasında saptanan negatif ilişki de erkek olmanın boşanma kararını almada daha az etki algılamayla ilişkili olduğunu göstermektedir. Boşanma kararının alınmasında kadınların daha belirleyici olduğu (Kalmijn ve Poortman, 2005: 201), kararın alınmasında etkin olmayan tarafın psikolojik olarak daha fazla zorluk deneyimlediği (Thuen, 2001: 66) belirtilmektedir. Bu bulgular, erkek olmanın daha fazla boşanma şiddeti ve kaynak kaybı ile ilişkili olmasıyla da örtüşüyor görünmektedir. Boşanmayla beraber gerçekleşen maddi kayıpların yanı sıra çocukların velayetinin çoğunlukla eski eşlere verilmiş olması hem alışılan aile düzeninin değişmesi hem de sınır belirsizlikleri ve rol karmaşası gibi problemler yaratarak boşanmaya bağlı stres düzeyini erkek katılımcılar için arttırmış olabilir. Dahası, cinsiyet ile sosyal destek arasında belirlenen pozitif ilişki, kadın olmanın hem toplam sosyal destek hem de aileden ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek boyutları ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgunun çeşitli nedenleri olabilir. İlki, toplumsal normların erkeklerin sosyal destek ihtiyacını kabullenme ve dile getirmesini engelleyici bir tarafı olmasıdır (Lynch'den aktaran van Grootheest, Beekman, Van Groenou ve Deeg, 1999: 392).

Bu durum, elde edilen sosyal destek düzeyini etkileyerek erkeklerin algıladıkları desteğin zayıflamasına neden olabileceği gibi erkek katılımcıların ihtiyaçlarından daha az destek kabul etmelerine de yol açmış olabilir (Longino Jr. ve Lipman, 1981: 172). Bir diğer faktör ise eş ilişkisinde kadınların sosyal destek kaynaklarına erişimi kolaylaştırıcı rol oynamaları (Umberson, Wortman ve Kessler, 1992: 11-12) ve ilişkilerin başlaması ve sürmesine vesile olan taraf olmaları (van Grootheest ve diğerleri, 1999: 392) olabilir.

Çocuk sahibi olmak daha düşük düzeyde gelir memnuniyeti ve daha yüksek düzeyde boşanma şiddeti ile ilişkili bulunmuştur. Boşanmanın neden olduğu ekonomik, sosyal ve toplumsal etkiler çocuk söz konusu olduğunda daha şiddetli hale gelebilmektedir (Amato ve Keith, 1991: 44). Çocuk sahibi olmak, özellikle boşanma konusunda nafaka, velayet ve ziyaret gibi konuların düzenlenmesini gerektiren (Arıkan, 1996: 219-221), velayet kendisinde olan ebeveynin daha fazla sorumluluk üstlenmesi, kendi hayatından fedakârlık yapması; velayet kendisinde olmayan ebeveynin çocuğuna özlem duyarak yaşamına devam etmesi (Kressel, 1980: 235) gibi sebeplerle işleri daha çetrefilli hale getirebilen bir faktördür. Tüm bunlar, Amato ve Keith'in (1991: 44) velayet kendisinde olan ebeveynin gerek zaman gerekse maddi olarak kaynak yetersizliği söz konusu olduğunda çocukların belli imkanlardan mahrum kalabildiği ve bu durumun ebeveynleri olumsuz etkileyebildiğine yönelik görüşüyle de örtüşüyor olabilir. Öte yandan, çocuk sahibi olmanın daha yüksek düzeyde gelecek odağı ve daha düşük düzeyde travma odağı ile ilişkili olması çocuğun boşanma sonrası uyum sürecinde ebeveynin amaçlarına, hedeflerine, rutinlerine sadık kalmasını destekleyip gelecek odağını sürdürmesini sağlayarak koruyucu bir mekanizma görevi gördüğü anlamına gelebilir. Nitekim, çocuk ilişkinin bitişine karşılık bir teselli olarak görülebilmekte, koruyucu bir yanı olduğu ileri sürülmektedir (Öngider, 2013b: 153; Veevers, 1991: 105).

Korelasyonel bulgular incelendiğinde gelire yönelik memnuniyetin boşanma şiddeti ve kaynak kaybı ile negatif yönde, toplam algılanan sosyal destek, aileden ve özel birinden algılanan sosyal destek ve boşanma sonrası uyum ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Gelir, diğer kaynakları erişilebilir hale getiren ve getirdikçe önem kazanan kaynaklardandır (Baker, 2014: 1-2; Hobfoll, 1989: 520).

Sosyoekonomik durum daha fazla imkana ulaşmayı sağlaması nedeniyle çeşitli uyum göstergeleriyle yakından ilişkili bir faktördür (Baker, 2014: 1-2).

Bir partnere sahip olmak kişinin strese karşı dayanıklılığını destekleyici olabilmektedir (Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 24; Symoens ve diğerleri, 2014: 22; Veevers, 1991: 115). Nitekim, duygusal bir ilişki yaşamının daha yüksek algılanan sosyal destek, arkadaş ve özel birinden algılanan sosyal destek ve boşanma sonrası uyum ile sergilediği anlamlı korelasyonunun yanı sıra daha düşük kaynak kaybı ile ilişkili olması da bu bulguyu destekleyici görünmektedir. Bir partnere sahip olmak hem kişinin boşanma deneyimine dair yaşananları daha kontrol edilebilir algılamasını kolaylaştırarak hem de sosyal destekten daha fazla faydalanmasını sağlayarak daha yüksek boşanma sonrası uyum deneyimlemesini destekliyor olabilir. Spainer ve Casto (1979: 251) da ayrılık sonrası yeni bir ilişkiye başlamanın veya biriyle birlikte yaşamının daha az uyum problemi yaşanmasını açıklayıcı olduğunu ve ilişkisi olmayanların da bu isteği taşıyor olabileceklerini ifade etmektedir.

Kişinin boşanma kararında algıladığı etkinin daha düşük olmasının, daha yüksek düzeyde boşanma şiddeti ve kaynak kaybı, dış kontrol odağına daha yatkın olma ve daha düşük boşanma sonrası uyum ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Boşanma kararında algılanan etki, ayrılığın beklenir olması ve buna bağlı olarak hazır hissetme (Emery, 1994: 10; Kressel, 1980: 236), duygusal olarak daha avantajlı olma (Steiner ve diğerleri, 2015: 97; Wallerstein, 1986: 69-70), sürece daha hakim hissetme (Kressel, 1980: 236; Sweeny ve Horwitz, 2001: 305) ve boşanmaya uyum ile (Wallerstein, 1986: 69-70) yakından ilişkili görünmektedir. Kişinin karar üzerinde kontrol duygusunun daha fazla olması, ayrılığın olası sonuçlarına daha hazırlıklı olmasını ve boşanmaya bağlı stres düzeyinin azalmasını kolaylaştırıyor olabilir. Buna bağlı olarak da boşanma sonrası yaşama daha yüksek düzeyde bir uyum sağlandığı söylenebilir.

4.3.2. Demografik Özelliklere Göre Uyum Düzeyinin Karşılaştırılması

Gelir ve eğitim düzeyi, boşanma sonrası süreç için önemli bir kaynaktır (Amato, 2000: 1271; Şen, 2013: 173; Veevers, 1991: 113). Gelire yönelik kişisel memnuniyetin, sosyal destek ve uyum ile sergilediği pozitif ilişkilerle tutarlı olarak,

daha yüksek gelir düzeyine sahip kişilerin uyum açısından daha avantajlı olduğu görülmüştür. Benzer şekilde eğitim düzeyi daha yüksek olan kişilerin boşanma sonrası uyumları da daha yüksektir. Eğitim ve gelir düzeyi öz yeterlik, zekâ, kontrol duygusu, motivasyon ve problem çözme becerisi gibi pek çok kişisel özelliği olumlu yönde etkilemektedir (Baker, 2014: 4). Mevcut araştırmada da eğitim seviyesi, bireyin boşanma sonrası gerekli düzenlemeleri yapmasını kolaylaştıracak kişisel, ilişkisel ve sosyal kaynaklara erişimini sağlayarak yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilemiş olabilir. Başka bir ifadeyle hem eğitim hem de gelir, boşanan bireyi boşanmaya bağlı strese karşı hem koruyucu hem de uyumu kolaylaştırıcı bir rol oynuyor olabilir.

Boşanmanın üzerinden beş yıldan fazla zaman geçen katılımcıların daha iyi uyum sağlamaları, boşanma sonrası ilk yılların gerek duygusal olarak gerekse yeni bir hayata geçiş sürecinin taşıdığı diğer zorluklar açısından daha yoğun olduğu görüşüyle örtüşmektedir (Canham ve diğerleri, 2014: 604). Bu bulgu, evliliğin sonlanmasının üzerinden geçen zamanın uyum ile olumlu yönde ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmalarla (örn., Bevvino ve Sharkin, 2003: 92; Veevers, 1991: 111) tutarlılık sergilemekle birlikte, değişim gerektiren olayın doğasından bağımsız olarak, uyum sürecinin zaman içinde gözlenen genel seyri ile de tutarlı görünmektedir. Bununla paralel olarak, boşanmaya uyum sürecinin dalgalanmalarla gidebileceğine, üzerinden yıllar geçse de kişi için uyum bozucu olmaya devam edebileceğine ve boşanma sonrası erken dönemde belirgin bir olumsuzluk yokken 4 yıl civarında uyum problemlerinin ortaya çıkabileceğine yönelik bulguların varlığı (Bloom ve diğerleri, 1985: 24; Menaghan ve Lieberman, 1986: 319), uyumun boylamsal olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Son olarak, her ne kadar evlilik süresinin kişinin partnerine olan bağlanma derecesini belirleyici olabileceği düşünülse de (Kitson, 1982: 385) mevcut çalışmadan elde edilen bulgular katılımcıların uyum düzeyinin evlilik süresine göre farklılaşmadığını göstermektedir. Psikolojik boşanma ile resmi boşanmanın farklı zamanlarda gerçekleşiyor olması (Veevers, 1991: 110), evlilik süresinin uyum ile ilişkisini sorgulanabilir hale getirmektedir.

4.3.3. Cinsiyet Göre Araştırma Değişkenlerinin Karşılaştırılması

Boşanma sürecine dair araştırmalar incelendiğinde kadınlar ve erkeklerin boşanmaya uyum düzeyi açısından farklılaşıp farklılaşmadığına sıklıkla odaklanıldığı, ancak üzerinde hemfikir olunan bir bulguya ulaşılmadığı kolaylıkla görülebilir. Her ne kadar evliliğin (Marks, 1996: 919) ve bir partnere sahip olmanın (Peters ve Leifbroer, 1997: 687) erkekler için fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan daha koruyucu olduğu düşünülse de (Marks, 1996: 919) mevcut araştırmada bir grup araştırmayla benzer şekilde (bkz. Colburn ve diğerleri, 1992: 98-99; Hensley, 1996: 139; Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 160) uyum düzeyi açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, kadınlarla erkeklerin benzer bir uyum sürecinden geçiyor olmalarıyla (Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 160) alakalı olabileceği gibi, boşanmanın üzerinden geçen zaman ile de ilişkili olabilir. Buna göre, bazı araştırmalar kadın ve erkeklerin boşanma sonrası uyum düzeylerinin zamana bağlı olarak farklılaştığını (Bloom ve Caldwell, 1981: 693) gösterirken, bazıları da uyum düzeyinde farklılık olmasa da boşanma sonrası deneyimlenen olumlu gelişmelerin farklılaşabildiğini (Baum, 2004: 174; Bevvino ve Sharkin, 2003: 93; Colburn ve diğerleri, 1992: 98-103) ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, uyuma ilişkin yapılacak çıkarımlar açısından cinsiyet, boşanma üzerinden geçen zaman ve boşanma sonrası deneyimler arasındaki etkileşimlerin incelenmesi değerli görünmektedir.

Araştırmanın ana değişkenleri açısından cinsiyete bağlı farklılıkları incelemek amacıyla yapılan analizler iki önemli bulgu ortaya koymuştur. Yukarıda değinildiği üzere, her ikisi de anlamlı korelasyon katsayılarıyla desteklenmiş bu bulgulardan ilki erkeklerin kadınlara göre anlamlı olarak daha fazla kaynak kaybı ve boşanma şiddeti deneyimlemesi, ikincisi ise kadınların erkeklere göre hem aileden hem de arkadaşlardan daha fazla sosyal destek algılıyor olmalarıdır. Elde edilen bu bulgular erkeklerin ayrılıkla beraber sağlıklarının daha kötü olması (Shor ve diğerleri, 2012: 46), daha fazla ölüm riski taşımaları (Berntsen ve Kravdal, 2012: 2267; Sbarra ve diğerleri, 2011: 454), aile yaşamına (Leopold ve Kalmijn, 2016: 1717) ve velayete dair düzenlemelere yönelik memnuniyetsizliklerinin daha fazla oluşu (Bauserman, 2012: 476; Sheets ve Braver, 1996: 338), yalnızlık ve sosyal olarak yalıtılmışlık

hislerinin belirginliği (Dykstra ve Fokkema, 2007: 1) ile açıklanabilir. Diğer bir deyişle tüm bu olumsuz sonuçlar, erkeklerin daha fazla kaynak kaybı ve boşanmaya özgü stresör deneyimi bildirmesinin altında yatan etkenler olabilir. Öte yandan, mevcut araştırmada zamana bağlı bir değerlendirme yapılmaması nedeniyle, bu konuda kesin bir çıkarım yapılmasının mümkün olmadığı akılda tutulmalıdır. Yanı sıra, erkekler ve kadınların uyum konusunda zamana göre farklılaşabildiği, özellikle boşanma sonrası yaşanan zorlukların erkekler için daha geçiciyken, kadınların ekonomik ve yaşam standardı açısından deneyimledikleri güçlüklerin kronikleşme eğilimi sergilediği bilinmektedir (Leopold, 2018: 769). Dolayısıyla, elde edilen bu farklılığın bir nedeni de kadın ve erkeklerin boşanma sonrası bulundukları aşama açısından farklı noktalarda olmaları olabilir.

Diğer taraftan, kadınların sosyal desteğe erişim ve bu desteği kullanabilme becerileri açısından erkeklerden daha avantajlı olduğu çeşitli araştırmacılarca ortaya konmuştur (Longino ve Lipman, 1981: 172; Lynch'den aktaran van Grootheest ve diğerleri, 1999: 392; Waggener ve Galassi, 1993: 153). Duygusal ve sosyal desteğe erişimlerini kolaylaştırdığı için erkekler, evlilikten daha fazla yarar sağlamaktadır (Coombs, 1991: 100; Gerstel ve diğerleri, 1985: 97; Plummer ve Koch-Hattem, 1986: 527). Kadınlarda arkadaşlarla kurulan sosyal ilişkiler iyi oluş haline daha olumlu katkılar sunarken, erkekler için evlilik ilişkisinin daha koruyucu olduğu bildirilmektedir (Gottman, 2014: 3). Bu açıdan bakıldığında, kadınlar hem eşleri için bir duygusal destek kaynağı hem de sosyal ilişkiler açısından kolaylaştırıcıdır (Umberson ve diğerleri, 1992: 11-12). Bunlara ek olarak, boşanma sonrası aile ve arkadaş desteği önemli görünmektedir (Henderson ve Argyle, 1985: 64). Boşanan kadınlarla yürütölen bir çalışmada, boşanma sürecinin en başından itibaren aile desteğinin uyum süreci açısından önemi vurgulanmaktadır (Can ve Aksu, 2016: 898). Hughes ve arkadaşları (1993: 48) boşanma kararına dair çevrelerinden olumlu ya da olumsuz geribildirim almanın ve yakın hissettikleri sosyal ağlara sahip olmanın, kadınların uyum göstergeleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, kadınların boşanma sonrası duygusal ve sosyal destekten daha fazla faydalandıkları düşünölmektedir (Smerglia, Miller ve Kort-Butler, 1999: 63). Tüm bunların kadın ve erkeklerin sosyal destek sistemi ile ilişki kurma biçimlerinin farklı

olması ile açıklanması, bunun temelinde ise sosyalleşme ile edinilen cinsiyet rollerinin yatıyor olması mümkün görünmektedir.

4.3.4. Örtük Kümelerin Karşılaştırılması

Kümeler arasında araştırmanın ana değişkenleri açısından karşılaştırmalar yapıldığında bazı bulguların öne çıktığı görülmektedir. İlk olarak, en az boşanma şiddeti deneyimleme olasılığı olan ilk kümenin en yüksek sosyal destek algısına sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgunun, mevcut çalışmada sosyal desteğin boşanma sonrası uyum sürecindeki önemini gösteren çeşitli analiz bulgularıyla (örn., algılanan sosyal desteğin iç kontrol odağı, gelecek odağı ve uyum ile pozitif yönde anlamlı ilişkiler sergilemesi) örtüştüğü düşünülebilir.

Çevrenin yaklaşımıyla ilgili zorlanan grubun dış kontrol odağı eğilimi sergilediği görülmüştür. Bu kişiler çevrenin yaklaşımı üzerinde bir güçlerinin olmadığı, insanların bakış açılarını kabullenmeleri (Parkes, 1984: 664) gerektiği ile ilgili pasif bir başa çıkma tutumu sergiliyor olabilir. Kimi zaman toplumun baskısı daha da yoğunlaştığından boşandığını çevreden gizleme gibi bir stratejiye başvurulduğu görülmektedir (Arıkan, 1996: 220-221; Herman, 1974: 109). Bu durum kişilerin elde edeceği sosyal desteği de ketleyerek uyumu olumsuz yönde etkileyebilir.

Konut bulma, aileler arasındaki ilişkiler, ailenin yaklaşımı, arkadaşların yaklaşımı, iş hayatı, ev işleri, alışkanlıklar, rutinler, özel günler, sınır belirsizlikleri maddelerinde güçlük çeken bireylerin yer aldığı üçüncü kümenin diğer kümelere göre boşanma sonrası süreçte en fazla zorlanan grup oldukları görülmektedir. Söz konusu kümenin kaynak kaybını diğerlerine göre daha şiddetli deneyimlemesi ve daha fazla dış kontrol odağı eğilimi sergilemesi, boşanma sonrası uyum düzeyinin diğer kümelere göre daha düşük oluşunu da açıklıyor olabilir. Eş ile kurulmuş duygusal bağların kaybıyla zaten zorlayıcı bir deneyim olan boşanma (Smith Barnet, 1990: 100), ailelerle ve ortak arkadaşlarla kurulmuş alışlagelen ilişkilerin şekil değiştirmesi, değişen ev düzeni ve bunun iş hayatı gibi yaşamın farklı alanlarına yansmasıyla daha da zorlayıcı bir yaşam stresi haline gelmektedir. Nitekim hem ilişkinin bitişinin hem de beraberinde gerçekleşen kayıplar ve değişikliklerin

boşanmayı daha da zorlayıcı hale getirdiği (Pledge, 1992: 152) ve boşanma sonrası uyumu olumsuz yönde etkilediği (Hobfoll ve diğerleri, 2003: 632) bilinmektedir. Boşanmaya bağlı yaşanan stresle bireyin yaşananları kendi kontrolü dışında geliştiriyor olarak yorumlaması, durumun gerektirdiklerine karşı daha duyarlı olup destek arama, bilgi edinme gibi etkin başa çıkma stratejilerini daha az kullanması uyum üzerinde bozucu etkiler (Chorpita ve Barlow, 1998: 3; Fogas ve diğerleri, 1992: 590; Parkes, 1984: 664) yaratıyor olabilir.

4.4. YAPISAL MODEL BULGULARININ TARTIŞILMASI

4.4.1. Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modelinin Boşanma Deneyimi Açısından Ele Alınması

Mevcut araştırmada Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli kapsamında, kaynak kaybı ve boşanmaya bağlı stresörlerin gözlenen değişkenler olduğu boşanmanın zorluk düzeyi ile boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide, kaynakların (aileden, arkadaşlardan ve özel birinden algılanan sosyal destek) ve boşanmaya yönelik algının (kontrol odağı, gelecek odağı ve travma odağı) aracılık rolünün incelendiği bir yapısal eşitlik modeli test edilmiştir. Önerilen modelin (bkz. Şekil 1) test edilmesinde iki aşamalı yaklaşım (bkz. Anderson ve Gerbing, 1988: 411-423) kullanılmıştır.

İki aşamalı yaklaşımın ilk aşaması olan önerilen ölçme modelinin testinde, gözlenen değişkenler ve bu değişkenlerin yer aldığı örtük yapılar arasındaki ilişkiler doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmiş ve kabul edilebilir uyum iyiliği göstergeleri elde edilerek gözlenen değişkenlerin örtük değişkenleri ölçme konusunda yeterli olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, faktör yükleri ve *t* değerleri incelendiğinde “boşanmaya yönelik algı” örtük yapısında yer alan travma odağının anlamsız bir *t* değeri ortaya koyduğu dikkat çekmiştir. İlk aşamanın en önemli amaçlarından biri, yerinde modifikasyonlar uygulanarak yapısal model testinde yapılabilecek yanlış yorumların önüne geçmek olduğundan (Sümer, 2000: 62), “travma odağı” gözlenen değişkeni ilgili örtük yapıdan çıkarılıp ölçme modelinde düzenleme yapılmıştır. Travma odağına ilişkin elde edilen bulgular gözden geçirildiğinde, bu beklendik bir

sonuç olarak yorumlanabilir. Buna göre travma odağı, korelasyonel olarak sınırlı sayıda değişkenle anlamlı ilişkiler ortaya koymuştur. Daha net ifade edilecek olursa, travma odağı ait olduğu ölçekten elde edilen esneklik puanı ve bu ölçeğin diğer alt boyutu olan gelecek odağı dışında, araştırma değişkenlerinden yalnızca toplam algılanan sosyal destek ve aileden algılanan sosyal destek ile ilişkili bulunmuştur. Bu durum, beklenenin aksine travma odağının bir başa çıkma stratejisi olarak algılanmasında zorlanıldığı ve hatta kültürel olarak anlaşılması güç bir kavram olduğu mesajını veriyor olabilir. Nitekim ilgili ölçeği kültürümüze uyarlama çalışmasında, bu boyutun orijinal versiyonundan farklı olarak gelecek odağıyla negatif yönde bir ilişki sergilemesi ve iki boyutun bir araya gelerek esneklik puanını oluşturmaması da (Arı ve Cesur Soysal, 2019: 21) bu yorumu desteklemektedir. Düzenlenmiş ölçme modelinin uyum iyiliği değerlerine olumlu yansımaları ve iki ölçme modelinin kare farklılık testinin verdiği istatistiksel olarak tatmin edici sonuç, tüm bunlarla tutarlı görünmektedir. Travma odağı, stres yaratan duruma ilişkin zorlayıcı duygu ve düşüncelerin işlenmesini gerektirmektedir. Kültürel bir farklılık olarak zorlayıcı yaşam olaylarıyla baş ederken söz konusu deneyime odaklanmaktansa kaçınmak daha çok başvurulan bir strateji olabilir. Kültürümüzde travmatik olaylar karşısında teslimiyetçi bir bakış açısıyla kadenci başa çıkma eğilimi olduğu ve bunun da kişileri olaya yönelik düşünmekten alıkoyabileceği düşünülmektedir (Arı ve Cesur Soysal, 2019: 23; Kesimci, Göral ve Gençöz, 2005: 73). Shiloh ve arkadaşlarının travmatik olaylara yönelik bilişsel ve duygusal temsilleri kültürlerarası karşılaştırdıkları çalışmada, Türkiye'deki katılımcıların olay üzerindeki kontrol duygusunun zayıf olduğu ve daha kaçınmacı bir baş etme stili sergilediğine ilişkin bulgusu da tüm bunlarla örtüşüyor olabilir (Shiloh, Güvenç ve Önkol, 2007: 405-406). Dolayısıyla stres veren deneyim, üzerinde düşünülüp işlenmesi gereken bir durum olmak yerine, kaçınıp uzak durulması gereken bir durum halini alıyor olabilir.

Yapısal model testinin sonuçları, değişkenler arasında önerilen ilişkilerin veriyle kabul edilebilir düzeyde desteklendiğini ortaya koymuştur. Başka bir ifadeyle, araştırma kapsamında toplanan veriler durumsal, sosyal ve bilişsel faktörlerin boşanma sonrası uyum düzeyindeki önemini teorik olarak desteklemiştir. Buna göre, stresör ve zorluklar (boşanma şiddeti ve kaynak kaybı) hem doğrudan

hem de ailenin krizi karşılamak için kullanabileceği kaynaklar ve ailenin söz konusu olaya yönelik algısı aracılığıyla dolaylı olarak boşanma sonrası uyum düzeyi üzerinde etkili olmuştur.

İlk olarak, boşanmanın zorluk düzeyi boşanma sonrası uyum ile bağlantılı bulunmuş ve bulgular boşanmanın zorluk düzeyindeki artışın daha düşük düzeyde boşanma sonrası uyumu yordadığını göstermiştir. Başlı başına bir stres faktörü olan boşanmaya hem bireyin yatırım yapmış olduğu kişi için önemli kaynaklarındaki değişimler (örn. konut, kişisel yetenek ve özellikler, çalışma durumu, medeni durum, zaman, eğitim, bilgi vb.) (Hobfoll, 1989: 513-524; Hobfoll, 2001: 337-338) hem de boşanmaya bağlı stresörler (örn. boşanmadan kaynaklı ekonomik ve yasal nitelikteki düzenlemeler, ilişkilerin yeniden düzenlenmesi vb.) eşlik etmektedir. Nitekim boşanma şiddeti ile kaynak kaybı arasındaki korelasyonun ($r = .67, p < .01$) orta düzeyde (Ratner, 2009: 140) olması, boşanmayla beraber genel ve boşanmaya özgü yaşanan güçlüklerin kişiler için bir kayıp sarmalı haline geldiğini ve böylece modelin aA bileşeni (pile-up of stressors) olan boşanmanın zorluk düzeyini iyi bir şekilde temsil ettiğini göstermektedir. Aile Stres ve Uyum Modeli'nin öngördüğü gibi, tüm bunlar bireyin deneyimleyeceği uyumu doğrudan etkilemektedir. Alanyazının da işaret ettiği üzere birinin eşi ya da partneri olmayı içeren yakın ilişkiler, insanların kişisel ve sosyal kaynaklara erişimini kolaylaştırarak strese karşı koruyucu olmaktadır (Ben-Zur, 2012: 24; Pearlin ve diğerleri, 1981: 342-347). Boşanma gibi stresli bir yaşam olayı, kişiyi eş zamanlı olarak diğer kaynaklarının kaybı açısından da riske açık hale getirebilmektedir. Ayrıca eski eşle yaşanan ilişkisel problemler (Tschann ve diğerleri, 1989: 1044), sınır belirsizlikleri ve rol karmaşası (Madden-Derdich ve diğerleri, 1999: 588-590; Smith Barnet, 1990: 100; Veevers, 1991: 116), ailenin (Gürmen ve diğerleri, 2021: 59-60), yakın çevrenin (Asanjarani ve diğerleri, 2017: 23) ve toplumun yaklaşımı (Can ve Aksu, 2016: 891) boşanma yaşantısının şiddetini arttırarak boşanma sonrası uyumu etkileyebilmektedir.

Boşanmanın zorluk düzeyinin kaynaklar ile negatif yönde bağlantılı olduğu görülmüştür. Buna göre, boşanmanın zorluk düzeyindeki artış algılanan sosyal destekteki düşüşü anlamlı olarak yordamaktadır. Sosyal destek, boşanmaya bağlı stresörlerle başa çıkmak için en önemli mekanizmalardan biri olsa da (Lawson ve Thompson, 1996: 249) boşanma söz konusu olduğunda desteğe erişim her zaman

mümkün olmamaktadır. Boşanma eş kaybı, fiziksel bir hastalık gibi diğer stresli yaşam olaylarına kıyasla toplumsal normların dışında kalmakta ve insanların olumsuz tutumları desteğe erişimi engelleyici olabilmektedir (Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 209). Ayrıca, destek algısı stresörün özelliklerinden etkilenebilmektedir (Norris ve Kaniasty, 1996: 499, 507). Dolayısıyla deneyimlenen zorluk düzeyi arttığında sosyal desteğin zayıflıyor olması boşanan kişilerin elde ettiği sosyal desteğin azalmasıyla ilgili olabileceği gibi destek algısının zedelenmesinden de kaynaklanıyor olabilir.

Kaynakların boşanma sonrası uyum ile pozitif yönde bağlantılı olduğu ve algılanan sosyal destekteki düşüşün boşanma sonrası uyum düzeyindeki düşüşü anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Destekleyici sosyal ilişkilerin ayrılık ve boşanma gibi zorlayıcı yaşantılarda stresin etkilerinden koruyucu bir yanı bulunmaktadır (Amato, 2000: 1271; Wilder, 2016: 553). Sosyal kaynaklar olumsuz deneyimin bozucu etkilerinden korumakla kalmaz, aynı zamanda bireyin uyum sürecini destekler (Gürmen, 2015: 41; Hughes ve diğerleri, 1993: 54; Vukalovich ve Caltabiano, 2008: 161). Bu nedenle, bireyin sosyal destek algısı boşanma sonrası uyum açısından önemli görünmektedir.

Boşanmanın zorluk düzeyinin boşanmaya yönelik algı ile negatif yönde bağlantılı olduğu belirlenmiştir. Buna göre, boşanmanın zorluk düzeyindeki artış, bireyin boşanmayı ve buna bağlı gelişen olayları daha az kontrol edilebilir ve başa çıkılabilir olarak yorumlamasını yordamıştır. Kaynak kaybı ve boşanma şiddetinin kontrol odağı ile ve kaynak kaybının gelecek odağı ile negatif yönde sergilediği anlamlı bağlantılar, boşanmanın zorluk düzeyi arttıkça bireyin davranışlarının bir etkisi olacağına ve olanlar/olacaklar üzerinde kontrolü olduğuna yönelik inancı anlamına gelen iç kontrol odağı yöneliminin ve stresörden kendini ayırabileceğine, daha olumlu bir bakış açısıyla devam edebileceğine, kendisinin ve yakınlarının duygularını düzenleyebileceğine ilişkin becerilerini kullanmaya karşılık gelen gelecek odağının zayıflamasını desteklemektedir. Kontrol odağı ve gelecek odağı bireyin algıladığı stresle ilişkilidir (Bonanno ve diğerleri, 2011: 119; Knowles ve O'Connor, 2015: 17) ve karşılaşılan yaşam krizlerinde sergilenecek başa çıkma tepkisini etkileyebilmektedir (Lefcourt, 1991: 413).

Boşanmaya yönelik algının boşanma sonrası uyum ile pozitif yönde bağlantılı olduğu görülmüştür. Buna göre, kontrol odağı ve gelecek odağı düzeyindeki düşüş boşanma sonrası uyum düzeyinde yaşanan düşüşü anlamlı olarak yordamıştır. Boşanma sonrası dönem çoğu zaman belirsiz bir süreç olduğundan boşanan her birey farklı düzeylerde stres deneyimlemektedir (Canbulat, 2017: 26). Belirsizliğin yarattığı krizle başa çıkarken bireyin kendi becerilerini kullanabileceğine ve yaptıklarının bir karşılığı olacağına yönelik öz değerlendirmeleri, olayın kişi üzerinde yaratacağı etkiler açısından önemlidir. Kontrol odağı dışsal yönelimli olmaya başladıkça durumun gerektirdiklerini değerlendirip uygun stratejileri devreye sokabilmenin zorlaştığı (Parkes, 1984: 664) ve olumsuz olayların kişi üzerindeki şiddetinin daha da arttığı (Lefcourt ve diğerleri, 1981: 357) belirtilmektedir. Kontrol odağı ve gelecek odağı, boşanmanın neden olduğu psikososyal stresörlerle mücadelede koruyucu bir görev üstlenerek uyum sürecini destekliyor olabilir. Bu bulgu, gelecek odağının potansiyel olarak travmatik bir olayla karşılaşıldığında psikolojik sağlamlığı (resiliency) belirleyici olduğuna ilişkin görüşle de tutarlı görünmektedir (Bonanno, 2005: 135).

Araştırma kapsamında oluşturulan yapısal model ile üç ayrı aracılık ilişkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. İlki, boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide kaynakların aracılık rolüdür. Boşanma şiddetinin kaynaklar aracılığıyla boşanma sonrası uyumdaki düşüşü anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. Buna göre, boşanmaya bağlı olarak gelişen kayıplar ve değişimlerin neden olduğu stres ve sıkıntı kişinin sosyal destek algısını olumsuz etkilemekte ve bu da uyumun zayıflamasına yol açmaktadır. Nitekim, Norris ve Kaniasty (1996: 499, 507), stresin destek algısını etkileyebildiğini belirtmektedir. Boşanma bireyin temel destek kaynaklarıyla ilişkisini kökünden değiştirebilecek bir yaşam olayıdır. Daha açık bir ifadeyle, boşanma sonrası kişinin kök ailesiyle iletişimi, arkadaşlık ilişkileri derinden etkilenebilmekte, duygusal yaşam sekteye uğrayarak yeni bir ilişkinin tedirginlik yaratabildiği bilinmektedir (Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 209). Böylece, aileden, arkadaşlardan ve özel biri gibi farklı kaynaklardan elde edilen sosyal destek ya azalmakta ya da kişinin boşanmayla beraber içine girdiği stres sarmalı sosyal destek değerlendirmelerini etkileyebilmektedir. Tüm bunların stresörün şiddeti arttıkça uyumun zayıflamasına yol açtığı düşünülebilir.

İkinci aracılık ilişkisi boşanmanın zorluk düzeyi ve boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide boşanmaya yönelik algının aracılık rolüdür. Stresör şiddetinin uyum üzerindeki bozucu etkisi, sosyal faktörler kadar bilişsel faktörler aracılığıyla da gerçekleşiyor görünmektedir. Boşanma sonrası hayatın hemen hemen tüm alanlarında ortaya çıkan değişimler ve boşanmanın getirdiği kayıplar ile mücadelede eylemlerinin sonuçlarında kendi etkisi olduğu inancına karşılık gelen kontrol odağı ve planlarını sürdürebileceği, yeni hedefler koyabileceği, sıkıntı veren hislerini yatıştırabileceği, sakin kalabileceği, gerektiğinde diğerlerinin ihtiyaçlarına ve iyi oluşlarına duyarlı olabileceğine ilişkin daha olumlu bir bakış açısı anlamına gelen gelecek odağı; boşanan bireylerin yaşadıklarını daha kontrol edilebilir ve başa çıkılabilir olarak yorumlamasını ve böylece daha iyi uyum sağlamasını destekliyor olabilir. Bu bulgu, farklı yaşam stresörlerinde iç kontrol odağı ve gelecek odağının stresör şiddeti ve uyum göstergeleriyle ilişkisini ortaya koyan çalışmalarla tutarlı görünmektedir (Cheng ve diğerleri, 2014: 1587-1595; Cuppari, 2018: 3; Fogas ve diğerleri, 1992: 594; Gan ve diğerleri, 2007: 1088).

Model modifikasyonlarının önerdiği ve kabul edilen düzenlenmiş yapısal modelin eklemiş olduğu iki aracılık ilişkisi ise boşanmanın zorluk düzeyi ile kaynaklar arasında boşanmaya yönelik algının aracılık rolü ve boşanmaya yönelik algı ile boşanma sonrası uyum arasındaki ilişkide kaynakların aracılık rolüne ilişkin olmuştur. Farklı araştırmalar stres ve başa çıkma arasındaki ilişkide sosyal desteğin önemini vurgulamaktadır (örn., Dhillon, 2021: 1; Flett, Blankstein, Hicken ve Watson, 1995: 55-57; Frisby ve diğerleri, 2012: 715; Kołodziej-Zaleska ve Przybyła-Basista, 2016: 206). Stresli yaşam olaylarında sosyal desteğin etkisi şüphe götürmese de sosyal desteği kullanabilme konusunda kişilerarası farklılıklar bulunmaktadır (Lefcourt, 1985: 155-156). Yalnızca destek elde etmek kullanamadıktan veya desteği yeteri kadar algılayamadıktan sonra pek faydalı olmayabilir. Elde edilen bulgular, boşanmanın zorluk düzeyi arttıkça algılanan sosyal desteğin zayıflamasında algısal süreçlerin oynadığı role işaret ediyor olabilir. Sosyal destek bir stres koşulu altında etkili olacaksa da (bkz. Cohen ve Wills, 1985, 310-313) bu, eğer bireyin bilişsel olarak koyduğu bir engel yoksa gerçekleşecek olabilir. Stres koşulu altında bireyin farklı kaynaklardan elde ettiği desteğin yeterliliğine yönelik kişisel değerlendirmeleri (Sandler ve Lakey 1982: 65; Lefcourt ve diğerleri, 1984: 378), bireyin çabalarının bir

karşılığı olacağına yönelik inancından (Lefcourt, 1991: 413) ve gerektiğinde stresörden uzaklaşıp daha iyimser bir bakış açısıyla geleceğe odaklanabilme becerisinden (Bonanno ve diğerleri, 1995: 975; Coifman ve diğerleri, 2007: 745) etkileniyor olabilir. Tüm bunların, iç kontrol odağının aktif baş etme mekanizmalarının daha fazla kullanılmasına yol açması (Smith Barnet, 1990: 95-100) ve farklı başa çıkma becerilerini kullanma konusunda daha esnek olan kişilerin sosyal taleplerini elde etme konusunda daha başarılı olması (Hamama-Raz ve diğerleri, 2018: 577) ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Elde edilen bulgular Aile Stres ve Uyum Modeli'nin kaynaklar ve algının birlikte bir başa çıkma mekanizması gibi işlev gördüğüne yönelik savıyla da örtüşmekte (Lavee ve diğerleri, 1985: 812; Pakenham ve diğerleri, 2005: 196; Plunkett ve diğerleri, 1997: 31), sosyal ve bilişsel faktörler arasındaki etkileşimin stresten koruyucu yanıyla ilgili görünmektedir (Spitzer ve diğerleri, 1995: 852).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'nin evliliğini sonlandıran bireylerin boşanmaya uyum sürecini açıklamak için uygun bir teorik çerçeve sunduğu görülmektedir. Modele göre, boşanma belli bir zaman diliminde gerçekleşen tek bir olay olmaktan ziyade stresli bir geçiş sürecidir. Modelin öne sürdüğü şekilde (McCubbin ve Patterson, 1983: 8-10) aA bileşeni hem stresörün kendisi hem de zamanla beliren ek zorluklardan oluşmaktadır. Elde edilen bulgular boşanan bireylerin uyum sürecinde çok sayıda stresör deneyimlediğini ve bunların *boşanmanın zorluk düzeyine* işaret ettiğini göstermektedir. Modelde ileri sürüldüğü gibi bu bir dizi stresör kişinin strese yatkınlığını artırmakta ve değişikliklere uyum sağlama çabası göstermesini gerektirmektedir (Holmes ve Rahe, 1967: 213-216; McCubbin ve Patterson, 1983: 8-10). Beklenildiği şekilde, yaşanan stresörün şiddeti arttıkça bireyin deneyimlediği uyum düzeyinin düştüğü ve en önemlisi araştırma kapsamında belirlenmiş olan sosyal ve bilişsel faktörlerin bu ilişkinin artıp azalmasına aracılık ettiği görülmüştür. Böylece, Aile Stres ve Uyum Modeli tarafından çizilen çerçeve içerisinde yer alan şemsiye kavramlar arasında öngörülen ilişkilerin, boşanmaya uyum düzeyinde görülen bireysel ayrılıkların açıklanmasında işlevsel olduğu ortaya konulmuştur.

4.4.2. Çoklu Grup Değişmezlik Analizi Bulgularının Tartışılması

Boşanmış yetişkinlerden oluşan mevcut araştırma örnekleminde ilk olarak cinsiyet değişkeni için iki aşamalı yaklaşım kullanılarak çoklu grup ölçme değişmezliği analizi yürütülmüştür. Analiz sonuçları modelin gruplar arasında farklılaşmadığını göstermiştir. Dikkat çeken bir bulgu ise algı ve uyum arasındaki doğrudan ilişkinin erkekler için anlamlı değilken kadınlar için anlamlı oluşudur. Her ne kadar çoklu grup ölçme değişmezliği analiz sonuçları tüm model açısından gruplar arası anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuş olsa da söz konusu bulgu, algısal süreçlere kıyasla sosyal kaynakların boşanmaya uyum sürecinde hem kadınlar hem de erkekler için ortak bir bileşen olduğuna işaret ediyor olabilir. Bu bulgu, ayrıca cinsiyet rolleriyle de açıklanabilir. Erkeklerin kadınlara göre daha fazla iç kontrol odağı sergileme eğilimi olduğu ve bunun cinsiyet rolleriyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. (Semykina ve Linz, 2007: 387; Sherman, Higgs ve Williams, 1997: 239). İç kontrol odağı durumu daha kontrol edilebilir algılamayı ve buna bağlı olarak harekete geçebilmeyi sağlayan bir özelliktir. Dolayısıyla boşanan erkekler olayları kontrol edebileceğine yönelik gücü kendinde daha fazla buluyor olabilir. Bu ise toplumsal alanda erkeğin davranış çemberinin daha geniş olması ile kolaylaşıyor olabilir. Gelecek odaklı başa çıkma kişinin kendini travmatik deneyimden uzaklaştırabilmesini ve daha az sıkıntı veren duygu ve düşüncelere odaklanabilmesini sağlamaktadır. Boşanma sonrası yeni bir duygusal ilişki ve hatta yeniden evlenmenin erkekler için daha yaygın olduğu bilinmektedir. O nedenle boşanan erkeklerin geleceğe olumlu bir şekilde odaklanabilmesi kadınlara göre daha kolay oluyor olabilir. Ayrıca, kadınlar toplumun ve yakın çevresinin olumsuz ve önyargılı tavırlarına daha çok maruz kalmaktadır. Tüm bunlar erkeklerin boşanmaya yönelik algısının halihazırda olumsuz olmayabileceğine işaret ediyor olabilir.

İkinci çoklu grup ölçme değişmezliği analizi çocuğu olan ve olmayan katılımcılar için yürütülmüştür. Benzer şekilde analiz sonuçları modelin gruplar arasında farklılaşmadığını ve çocuk sahibi olup olmamanın etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Öte yandan, stresör ve algı arasındaki doğrudan ilişkinin çocuğu olan katılımcılar için anlamlı olmayışı, boşanan çiftin çocuk söz konusuysa boşanmaya bağlı yaşanan zorluklar nedeniyle süreci kontrol edilebilir olarak

algılamasının güçleşmesiyle ilgili olabilir. Her ne kadar çocuk sahibi olanların gelecek odağı düzeylerinde artışa işaret eden zayıf ancak anlamlı korelasyon ($r = -.12, p < .05$) tespit edilse de çocuğun varlığı ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan kişi için zorlayıcı olabilmektedir (Amato ve Keith, 1991: 44; Buehler ve Langenbrunner, 1987: 31, 44; Lawson ve Thompson, 1996: 249). Bireyin mevcut hedefler, planlar ve görevlerine devam etmesi ve bir diğerine ilgi gösterebilmesi anlamına gelen geleceğe odaklanma mekanizması zaten çocuk bakımının doğal bir getirisi olabilir. Velayet ve nafaka düzenlemeleri, yeni düzenlemelere göre görüşme sıklığındaki değişimler, bakım yükünün ağırlıklı olarak velayet sahibi ebeveynde olması gibi faktörler boşanmanın kişinin kontrolü dışında gerçekleşen olaylarla çerçevelenmesi sebebiyle bireyin davranışlarının bir etkisinin olmayacağına yönelik algısının güçlenmesine yol açıyor olabilir.

Çocuğu olan ve olmayan katılımcılar için yürütülen çoklu grup ölçme değişmezliği analizinin ortaya koyduğu bir diğer bulgu ise algı ile uyum arasındaki yolun çocuğu olanlar için anlamlı oluşudur. Bu bulgu, çocuğun varlığının kişileri hayata bağlayan ve devam etmelerini sağlayan bir “teselli” görevi görebileceğine yönelik görüşlerle tutarlılık sergiliyor olabilir. Diğer taraftan bu bulgu, çocuk sahibi olmayan kişiler için boşanmaya yönelik algı ile uyum arasındaki ilişkide sosyal desteğin önemini vurguluyor olabilir. Kişinin algısal olarak koyduğu bir engel yoksa algıladığı sosyal destek düzeyi uyum açısından kritik olabilir. Bireyin zorlayıcı olayın ardından ileriye bakabilmesi, hedeflerine ve rutinlerine sadık kalabilmesi sosyal bağlarının desteğiyle gerçekleşerek uyumunu teşvik edici oluyor olabilir. Hem cinsiyet hem de çocuk sahibi olup olmama, boşanma sonrası uyum açısından farklı araştırmalarda incelenmiş olan ancak üzerinde fikir birliğine ulaşılamayan faktörlerdir. Mevcut araştırmanın bulguları hem kadın ve erkeklerin hem de çocuğu olan ve olmayanların boşanmaya bağlı zorluklarla mücadele ederken başa çıkabilme ve olayları yönetebilmeye ilişkin değerlendirmelerinin uyum üzerindeki etkisini arttırabilmek için sosyal ağlarının güçlendirilmesinin önemini göstermektedir.

4.5. KLİNİK DOĞURGULAR

Elde edilen bulgular boşanan kişiler ve ailelerle çalışan terapistler açısından önemli olabilecek birtakım klinik doğurgulara işaret etmektedir. Boşanmanın gittikçe yaygınlaşması ile boşanmadan etkilenen kişi sayısı da artmaktadır. Dolayısıyla uyuma dönük müdahalelerin hem kısa ve hedef odaklı hem de bilişsel, davranışsal ve kişilerarası faktörleri dikkate alan çok boyutlu bir şekilde planlanması pratik ve işlevsel olabilir.

Boşanma sürecine dair gözden geçirilen yaklaşımlar, boşanmanın neden olduğu yıkıcı etkilerle başlasa da bireyin başarılı bir bireyleşmeyle beraber bu deneyimden kişisel kazanım ve beceriler elde ederek hayatını yeniden düzenleyebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla boşanma sürecine giren kişinin içinden geçeceği sürecin neler getireceğini bilmesi başa çıkmayı kolaylaştırıcı niteliktedir. Buradan hareketle, müdahalelerin psikoeğitim basamağının buna uygun şekilde tasarlanabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, araştırma bulguları kişilerin boşanmayla beraber bir dizi zorluk, kayıp ve değişim yaşadığını ve bunların boşanmanın şiddetini arttırarak kişinin uyumunu etkileyebildiğini göstermiştir. Bireyin meydana gelen bu sıkıntıları yönetebilmesi için problem çözme teknikleri, gevşeme ve nefes egzersizleri gibi stresle başa çıkma stratejileri açısından desteklenebileceği düşünülmektedir.

Boşanmayı “travma” olarak adlandırma konusunda alanyazında bir görüş birliği olmadığı görülmektedir. Bonanno ve Mancini’ye (2012: 80) göre boşanma oldukça zorlayıcı bir stresördür ve travmatik etkiler yaratabilmektedir. Dolayısıyla boşanmayı “travmatik olay”dan ziyade, zorlayıcı etkiler barındıran stresli bir yaşam olayı olarak çerçevelemek daha doğru olabilir. Mevcut araştırmada, diğer araştırmalarla benzer şekilde (örn. Bartholomew ve diğerleri, 2017: 171; Bonanno ve diğerleri, 2011: 124) travma odağı ve gelecek odağı pozitif yönde anlamlı bir korelasyon sergilemiş olsa da birlikte bir esneklik algısı oluşturmamıştır. Bu durum, gelecek odağına verilecek klinik dikkatin uyum sürecini hızlandırıcı olabileceği görüşüyle örtüşüyor olabilir. Kişinin hedef ve planlarını sürdürmesi, kendini yatıştırabilmesi ve diğerlerinin ihtiyaçlarına dikkatini verebilmesini temsil eden gelecek odağını desteklemek amacıyla boşanma sonrası rutinlerin yeniden

düzenlenmesi, sürdürülmesi ve diğerlerine ilginin ve dikkatin verilebilmesine (yardım etkinliklerine katılma, dernek üyeliği vb.) ilişkin müdahaleler geliştirilebilir.

Çeşitli araştırmalarda travmaya odaklanmanın uyuma yönelik bir başa çıkma becerisi olduğu bulunsa da (Bonanno ve diğerleri, 2011: 117) gerek ilgili ölçeğin uyarlama çalışmasında (Arı ve Cesur Sosyal, 2019: 24) gerekse mevcut araştırmada belirlendiği üzere kültürümüzde travma odağının olumsuz yorumlanıyor olduğu görülmektedir. Bu, potansiyel bir kaçınma örüntüsüne işaret ediyor olabilir. Gerektiğinde yoğun stres yaratan deneyime odaklanıp işlemelemenin uyum ile ilişkili yönüne ve kaçınmacı baş etmenin risk faktörü olabileceği durumlara dair bir psikoeğitim içeriğinin kullanılabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla uygulama alanında zorlayıcı deneyimin güvenli sınırlar içerisinde ele alınması ve her şeyden önemlisi uyum süreçleri açısından mantığının kişilere aktarılması yalnızca boşanma deneyimi için değil olası diğer yaşam stresörleriyle mücadele için de koruyucu bir rol oynayabilir. Bununla birlikte, kişilerin travmatik deneyimlere karşı dayanıklılığının artması amacıyla esnek başa çıkma konusunda desteklendiği bir bakış açısı üzerine çalışılabilir. Bu konu üzerine yapılan deneysel çalışmalar, kişilerin esnek baş etme ve esnek duygu düzenleme becerileri açısından manipüle edilebildiklerini ortaya koymaktadır (örn., Bonanno, 2005: 135-137; Bonanno, Papa, Lalande, Westphal ve Coifman, 2004: 482-486). Bu noktada, bilişsel bir beceri olan kontrol odağının da uyum mekanizması açısından önemine değinmek gerekmektedir. Kişinin kendi öz kaynaklarına, başa çıkma konusunda etkililiğine güvenmesi ve durumsal ipuçlarını doğru değerlendirerek uygun başa çıkma stratejisine başvurabilmesi olaylar üzerindeki kontrol duygusunu artırıcı olacaktır. Dolayısıyla kontrol odağı ve esnek başa çıkabilme becerisinin harmanlanarak hem geliştirilecek müdahalelerde hem de boşanan bireylerle sıklıkla çalışan psikoterapistler ve aile danışmanları tarafından uygulamaya yansıtılabileceği düşünülmektedir.

Boşanma sonrası uyum mekanizması açısından kadınlar ve erkekler arasında istatistiksel olarak bir farklılık bulunmasa da model bileşenlerinden sosyal desteğe dair elde edilen bulgular erkeklerin destekleyici ağlara sahip olmasının önemini gösterir niteliktedir. Alanyazında belirtildiği üzere (Longino ve Lipman, 1981: 172; Umberson ve diğerleri, 1992: 11-12; van Grootheest ve diğerleri, 1999: 392) erkekler kadınlara göre sosyal destek elde etme ve bu destekten faydalanma konusunda daha

az başarılı görünmektedir. Sosyal kaynakların kullanılabilmesi için bireyin öz becerilerine güvenmesi gibi bilişsel süreçler önemli görüldüğünden iletişim becerileri, duygusal ifadelerin kullanılması gibi sosyal etkileşimi besleyen becerilerin kazandırılması uyum açısından işlevsel olabilir.

Bir partnere sahip olmak iç kontrol odağı, algılanan sosyal destek ve boşanma sonrası uyum ile anlamlı ilişkiler ortaya koyduğundan, uyum mekanizmasında oynadığı rol önemli görünmektedir. Hem erken dönem (Spainer ve Casto, 1979: 251) hem de güncel araştırmalar (Kulik ve Heine-Cohen, 2011: 24; Symoens ve diğerleri, 2014: 22; Veevers, 1991: 115) ayrılık sonrası yeni bir ilişkiye sahip olmanın uyumu teşvik edici yanına değinmektedir. Bununla birlikte, boşanma deneyimi yeni ilişkiye karşı tedirginlik hissetme ve güven kaybına yol açabilmektedir (Karadeniz Özbek, 2019: 108). Bu noktada, boşanan bireyin hem eski eşten ayrışma hem de olası yeni bir duygusal ilişkiye yaklaşımı açısından değerlendirilmesi fikir verici olabilir. Böylece, kişilerin kendilerine koyduğu bilişsel engellerin belirlenip yeniden şekillendirilmesi ve de sosyal beceri anlamında desteklenmeleri, boşanan kişilerin gelecek odaklı bakışını destekleyebilir.

Özellikle çevrenin yaklaşımı konusunda güçlük yaşayan kişilerin ayrı bir örtük küme oluşturmuş olması, boşanmanın psikososyal yönünü mevcut araştırmada kapsamında da destekler nitelikte olmuştur. Bu bağlamda, boşanan bireyin sürecin başından sonuna toplumun bakış açısı ve bunu içselleştirme düzeyine ilişkin değerlendirilmesi ve benliğin boşanmadan ayrı tanımlanması açısından desteklenmesi önemli görünmektedir. Bununla paralel olarak boşanma sonrası uyum açısından toplumsal mitlerin ve bireyin boşanmaya ve evliliğe dair inançlarının dikkate alındığı bir müdahale planı daha etkin sonuçlar elde etmeyi sağlayabilir.

Yasal düzenlemeler ve eski eşle çatışmanın birlikte görülmesi boşanma sürecinde iletişim becerileri, çatışma çözümü, öfke yönetimi gibi becerilerin önemine işaret ediyor olabilir. Buradan hareketle hem teorik hem de pratik olarak söz konusu beceriler açısından çiftin desteklenmesi ayrılığın ve ayrışmanın daha sağlıklı olmasını sağlayabilir. Bu durum özellikle ayrılan çift çocuk sahibiyse daha da önem kazanmaktadır. Böylece anne ve babası boşanan pek çok çocuğun ebeveyn desteğinden yoksun kalmadan ve ebeveynleri arasındaki çatışmaya şahit olmadan en az hasarla bu süreci atlatması sağlanabilir. Bununla birlikte psikolojik, fiziksel, cinsel

vb. olmak üzere şiddet türleri ve öfke kontrolü hakkında çiftlerin henüz evlilik aşamasında eğitilmesi, mikro düzeyde bireyi makro düzeyde ise toplumu koruyucu olacaktır.

Her ne kadar boşanma psikolojik ve fizyolojik sağlık açısından olumsuz sonuçlara yol açsa da yolunda gitmeyen bir evliliğin kendisi hem büyük bir stres kaynağı hem de bireyin kendisine iyi gelebilecek olan diğer sosyal destek kaynaklarına erişimini engelleyici bir faktördür (Kiecolt-Glaser ve Newton, 2001: 472). Dolayısıyla boşanan bireylere yönelik oluşturulacak müdahaleler travma sonrası gelişim gibi olumlu sonuçları desteklemek üzere şekillendirilerek bireyin bu deneyimden kazanımlar elde etmesini teşvik edebilir.

Sonuç olarak, bu yaşam geçişinin her bir noktası farklı güçlüklerle neden olabilmekte, birtakım gereklilikler ve hedeflerin yerine getirilmesine işaret etmektedir. Sürecin kendisinden ziyade sürecin getirdiği temel gereklilikler ve sorunların iyi tanımlanması durumunda, uygulanacak müdahale programlarının uygun psikoterapi hedef ve tekniklerinden oluşabileceği ve ancak böylelikle boşanma sonrası uyumu destekleyici olabileceği düşünülmektedir. Huff ve arkadaşlarının da (2020: 309) belirttiği üzere mevcut kaynaklar kullanılırken yeni kaynaklar geliştirebilme ve boşanmanın yarattığı yas ve üzüntünün işlenmesi, başarılı bir geçiş süreci için hedef olarak belirlenebilir.

4.6. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE GELECEK ARAŞTIRMALARA ÖNERİLER

Mevcut araştırmanın, gelecek araştırmalarda dikkat edilebilecek bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlki, katılımcılara sosyal medya platformları üzerinden ulaşılmış olmasıdır. Araştırma konusu zaten erişilmesi güç bir örnekleme ulaşmayı gerektirirken, pek çok psikoloji çalışmasında olduğu gibi bu araştırmada da erkek katılımcılara erişilmekte zorlanılmıştır. Bu sorunu çözmek amacıyla nafaka ve velayet konusunda mağduriyet yaşayan boşanmış erkeklerin dahil olduğu sosyal medya gruplarına ulaşılmış ve gönüllü olan kişiler araştırmaya katılmıştır. Bu durum araştırmadaki erkek örnekleminin kadınlara göre daha fazla kaynak kaybı, maddi memnuniyetsizlik bildirmesine yol açmış olabilir. Dolayısıyla gelecek araştırmalarda

daha farklı kanallar kullanılarak erkek katılımcılara ulaşılmaya çalışılması daha temsil edici sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir.

Bir diğer husus boşanmanın çok boyutlu yapısının nicel yöntemle değerlendirilmesinin kişilerin boşanma sonrası uyum deneyimlerinin detaylarını öğrenmekte sınırlılık yaratmış olabileceğiyle ilgilidir. Boşanma, çok boyutlu bir yaşam krizi olduğundan kişilerin uyum sürecindeki psikososyal kaynaklarının ve uyumu engelleyen olası mekanizmaların nitel görüşmeler yoluyla öğrenilmesi daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesini sağlayabilir. Öte yandan, araştırma modelinin test edilmesinde her ne kadar güçlü bir istatistiksel analiz yöntemi olan yapısal eşitlik modellemesi kullanılsa da nedenselliğin yönüne ilişkin kesin bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Bununla paralel olarak, yapılacak araştırmalarda nicel ve nitel yöntemleri bir arada kullanan karma bir desen benimsemesinin değinilen sınırlılıkları çözmeye yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Boşanma sonrası uyumun boşanmanın üzerinden geçen süreden etkilenmediğini ortaya koyan araştırmalar olsa da (örn., Hetherington ve diğerleri, 1976: 420-423; Plummer ve Koch-Hattem, 1986: 525; Thuen, 2001: 64; Tschann ve diğerleri, 1989: 1044; Wang ve Amato, 2000: 662; Yilmaz ve Fişiloğlu, 2005: 94), bu araştırmada boşanma sonrası geçen süre ile boşanma sonrası uyum arasında zayıf ancak anlamlı bir korelasyon bulunması ileride yapılacak çalışmalarda zaman sınırı getirilmesinin daha etkili sonuçlar elde etmeye yarayabileceği fikrini vermiştir. Ayrıca, bireyin tepkileri boşanma sürecinin hangi aşamasında olduğuna göre değişebileceğinden (Smart, 1977: 68), her ne kadar bu araştırmada cinsiyete ve çocuk sahibi olup olmamaya göre boşanma sürecinin farklı aşamalarında bulunan gruplar karşılaştırılmış olsa da aynı örneklemin boylamsal olarak süreç içindeki değişiminin değerlendirilmesi, bakış açısını genişletecek sonuçlar verebilir. Ayrıca, cinsiyet ve çocuk sahibi olup olmama durumu arasındaki etkileşimin araştırılması da önemli veriler sunabilir. Böylece gerek yapılan değerlendirmeler gerekse başa çıkma tepkisi zaman içinde (Pledge, 1992: 170) ve bir durumdan diğerine değişebileceği için (Lazarus ve Folkman, 1984) daha kapsamlı bir değerlendirme imkânı elde edilebilir.

Son olarak esnek başa çıkma becerisine yönelik öznel algıyı değerlendiren TBÇA ölçeğinin bir boyutu travmatik deneyimi işlemlemeye yönelik algıyı (travma odağı), diğer boyutu da travmatik deneyimi geride bırakabilmeye yönelik algılanan

beceriye (gelecek odağı) değerlendirmektedir (Pinciotti ve diğerleri, 2017: 364). Boşanmaya yönelik algı örtük yapısı kontrol odağı ve gelecek odağıyla güçlü ilişkiler sergilerken, bir diğer örtük yapı olan travma odağının bu yapıyla ilişkili olmaması ve gelecek odağıyla travma odağının birlikte bir esneklik algısını temsil etmeyişi araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır. TBÇA ölçeğini kullanarak esnek başa çıkma algısını değerlendirmeyi planlayacak olan araştırmalar esnekliği hesaplama konusunda farklı algoritmalara başvurabilir.

Hem boşanmanın çok boyutlu yapısı hem de uyumun sosyal ve bilişsel olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenmesi, boşanmaya ilişkin kapsamlı bir bakış açısı oluşturmayı hedefleyen araştırmalarda farklı değişkenlerin de dikkate alınabileceği izlenimini vermektedir. Söz gelimi, bağlanma stili sosyal ve bilişsel kaynakları kullanma eğilimini etkilemekle birlikte eski eşten ve ilişkiden ayrışmayla da ilişkili bir değişken olması nedeniyle (Priel, Mitrany ve Shahr, 1998: 1183) boşanma sonrası uyum mekanizmasındaki rolü açısından dikkate alınabilir. Ayrıca, elde edilen sonuçların Aile Stres ve Uyum Modeli'nin yanı sıra stres ve başa çıkmaya ilişkin bilişsel teorilerle de belli noktalarda örtüştüğü görülmektedir (bkz. Cohen ve Wills, 1985; Lazarus ve Folkman, 1984). Bu teorilere göre zorlayıcı veya stresli bir yaşam olayının doğrudan uyuma yönelik doğurguları olması gerekmemekte ve stresörün yaratacağı etkilerin şekillenmesinde bilişsel ve davranışsal faktörler rol oynamaktadır. Gelecek araştırmalar uyumun altında yatan psikolojik, davranışsal, sosyal ve fizyolojik süreçleri anlamaya yönelik yeni modeller geliştirerek, stres ve uyum modellerinin harmanlandığı daha geniş bir bakış açısı sunabilir.

Değinilen sınırlılıklara rağmen bu araştırma, boşanmanın başlı başına bir stresör olmasının yanında gündeme getirdiği değişimlerin, kayıpların, sosyal ve bilişsel faktörlerin boşanmaya uyum sürecindeki etkilerine dair kapsamlı bir anlayış sunmaktadır. İlgili alanyazında Aile Stres ve Uyum modeli kapsamında boşanma sonrası uyumu ve iyi oluşu değerlendiren sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Boşanma sonrası uyumu özgül olarak değerlendirmek yerine iyi oluş olarak çerçevelendiren bu araştırmaların, modelin öne sürdüğü ilişkileri aracılık hipotezlerini test ederek incelemek yerine betimsel analizlerle ele aldığı da görülmektedir (örn. Buehler ve diğerleri, 1985: 69-70). Daha önce de değinildiği üzere boşanma sonrası uyum, bireyin benliğiyle ilgili değerlendirmeleri, eski eş ve

ilişkiden ayrışma, eski e e yönelik süregiden öfke, ilişkinin kaybının yarattığı yas, kişinin olası yeni bir ilişkiye yönelik yaklaşımı gibi bileşenlere karşılık gelmesi bakımından “iyi oluş” göstergelerinden daha farklı bir kavramı temsil etmektedir. Yanı sıra, mevcut araştırmanın gerek yapısal ilişkileri incelemesi gerekse gruplar arası model farklılığını araştırması metodolojik olarak güçlü yanını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu çalışmadan elde edilen bulgular, aile stres ve uyum modelinin boşanma sonrası uyum sürecini anlamaya yönelik temel bir  er eve sunduğuna dair başlangıç düzeyinde bir kanıt niteliği taşımaktadır. Bu çerçevenin farklı değişkenler açısından da tanımlanarak gelecek çalışmalarda tekrarlı şekilde incelenmesi, modelin boşanmış bireylere yönelik müdahale yaklaşımlarında kullanışlılığına yönelik elde edilen bulguların güvenirliğini arttıracaktır.

SONUÇ

Bu araştırmada, boşanma sonrası uyum gibi çok boyutlu bir yaşam krizini Çift ABCX Aile Stres ve Uyum Modeli'ni temel alarak kapsamlı bir şekilde açıklamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, boşanma sonrası uyumun stresörler, sahip olunan kaynaklar ve algısal süreçlerden nasıl etkilendiği yapısal model testi kullanılarak incelenmiştir. Ayrıca, söz konusu yapısal modelin kadınlar ve erkekler ile çocuğu olanlar ve olmayanlar arasında benzer bir yapı sergileyip sergilemediği araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, boşanmaya bağlı kayıplar ve stresörlerin hem doğrudan hem de algılanan sosyal destek türlerinden oluşan kaynaklar ve kontrol edilebilirlik ve başa çıkabilirlik algısından oluşan boşanmaya yönelik algı aracılığıyla dolaylı olarak boşanma sonrası uyum düzeyi üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Böylelikle, strese ilişkin teorik modellerle paralel bir şekilde durumsal, sosyal ve bilişsel faktörlerin başa çıkma ve uyum sürecinde kritik bir rol oynadığı, uyum sürecini etkileyebildiği ve koruyucu bir mekanizma görevi görebileceği görülmüştür.

Araştırma sonuçları, söz konusu yapısal modelin kadınlar ve erkekler ile çocuğu olanlar ve olmayanlar arasında benzerlik gösterdiği bulunmakla beraber spesifik yollar açısından incelendiğinde sosyal desteğin algısal süreçlere kıyasla daha ortaklaşan bir faktör oluşu dikkat çekmektedir. Ayrıca, boşanmaya yönelik algı bileşeninde yer alan travma odağının farklı araştırmalarda uyuma yönelik bir başa çıkma becerisi olarak belirlense de (Bonanno ve diğerleri, 2011: 117), mevcut araştırmada anlamlı ilişkiler ortaya koymayışı bir başa çıkma mekanizması gibi yorumlanmasında zorlanıldığına işaret ediyor olabilir. Dahası bu durum, kültüre özgü olası bir kaçınmacı yaklaşıma yönelik fikir veriyor olabilir.

Araştırmanın alt amaçları doğrultusunda yapılan çeşitli analizlerden elde edilen bulgular boşanmaya bağlı stresörler açısından yasal ve yasal olmayan konularda kümeleşmelerin yanı sıra çevrenin yaklaşımı konusunda zorlananların apayrı bir grup oluşturmuş olması sebebiyle boşanmış bireylerin toplumsal yaşamda deneyimledikleri güçlükler olabileceğini düşündürmüştür. Ayrıca elde edilen bulgular, boşanmaya bağlı deneyimlenen kaynak kaybı ve stresörlerin bireyin boşanma sonrası deneyimini ekonomik, sosyal, bilişsel ve psikolojik olmak üzere farklı açılardan etkileyebileceğini, gelir, eğitim gibi kaynakların uyum süreci

açısından önemli olabileceğini ve kadınlara nazaran erkeklerin sosyal desteğe erişim ve destek algısı konusunda desteklenmelerinin uyum açısından işlevsel olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Mevcut çalışmanın, bilişsel ve sosyal faktörlerin dikkate alındığı bütüncül bir bakış açısı ile boşanmaya bağlı stres ve uyum ilişkisini daha anlaşılır kılmaya katkı sağladığı düşünülmektedir. Böylece, farklı psikososyal bileşenlerin dahil edilmesi ve bütüncül bir bakışla boşanmaya uyumun ele alınması bakımından gelecek araştırmaları destekleyici olması temenni edilmektedir.



KAYNAKÇA

Afifi, T. O., Cox, B. J. ve Enns, M. W. (2006). Mental Health Profiles Among Married, Never-Married, and Separated/Divorced Mothers in a Nationally Representative Sample. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41(2): 122-129.

Ahrons, C. R. (1979). The Binuclear Family. *Alternative Lifestyles*, 2(4): 499-515.

Ahrons, C. R. (1980). Divorce: A Crisis of Family Transition and Change. *Family Relations*, 29(4): 533-540.

Akaike, H. (1987). Factor Analysis and AIC. *Psychometrika*, 52(3): 317-332.

Akbaş, D. ve Kahraman, N. (2019). Bireysel Farklılıkların Kategorik Değişkenler Olarak Modellenmesinde Örtük Sınıf Analizi Kullanımı için Uygulama Kılavuzu: Psikolojik Dayanıklılık Örneği. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(29): 356-382.

Akgül Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri: Van Örneği. *Journal of International Social Research*, 6(26): 29-50.

Akkoç, H. B. (2020). *Boşanma, Erkeklik Krizi ve Babalık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alpaslan, A. H. N. (2018). Reframing The Death of The Marital Relationship as an Opportunity For Growth: A Programme For Facilitating Post-Divorce Adjustment. *Social Work*, 54(3): 308-326.

Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce For Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4): 1269-1287.

Amato, P. R. ve Hohmann-Marriott, B. (2007). A Comparison of High-and Low-Distress Marriages That End in Divorce. *Journal of Marriage and Family*, 69(3): 621-638.

Amato, P. R. (2010). Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, 72(3): 650-666.

Amato, P. R. ve Keith, B. (1991). Parental Divorce and Adult Well-being: A Meta-Analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 53(1): 43-58.

Amato, P. R. ve Rogers, S. J. (1997). A Longitudinal Study of Marital Problems and Subsequent Divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 59(3): 612-624.

Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce For Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62(4): 1269-1287.

Andersen, J. D. (2005). Financial Problems and Divorce: Do Demographic Characteristics Strengthen the Relationship? *Journal of Divorce & Remarriage*, 43(1-2): 149-161.

Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-step Approach. *Psychological Bulletin*, 103(3): 411-423.

Arı, E. ve Cesur Soysal, G. (2019). Travma ile Başa Çıkabilme Algısı Ölçeğinin (TBÇA) Türkçeye Uyarlanması, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 3(1): 17-25.

Arıkan, Ç. (1996). *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. <https://docplayer.biz.tr/7967854-Halkin-bosanmaya-iliskin-tutumları-arastırması-doc-dr-cigdem-arikan.html>, (21.05.2020).

Arslan, A. Ş. (2000). *Eğitim Düzeyi, Cinsiyet, Boşanma Nedeni ve Sosyal Statünün Kadının Boşanma İsteğine İlişkin Algılar Üzerine Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ASAGEM. (2014). *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması*. Ankara : T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
<https://www.aile.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/tbna2014-kitap.pdf>, (18.08.2022)

ASAGEM. (2018). *Türkiye Aile Yapısı ve İleri İstatistik Analizi*. Ankara : T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
https://www.aile.gov.tr/media/35869/taya-18_turkce_kitap.pdf, (07.12.2021).

Asanjarani, F., Jazayeri, R. S., Fatehizade, M., Etemadi, O. ve Demol, J. (2017). Exploring Factors Affecting Post-Divorce Adjustment in Iranian Women: A Qualitative Study. *Social Determinants of Health*, 3(1): 15-25.

Aydın, O. ve Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2): 117-126.

Baker, E. H. (2014). *Socioeconomic Status, Definition*. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Health, Illness, Behavior, and Society (ss. 2210-2214). New Jersey: John Wiley & Sons.

Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6): 1173-1182.

Bartholomew, T. T., Badura-Brack, A. S., Leak, G. K., Hearley, A. R. ve McDermott, T. J. (2017). Perceived Ability to Cope with Trauma Among US Combat Veterans. *Military Psychology*, 29(3): 165-176.

Baum, N. (2004). On Helping Divorced Men to Mourn Their Losses. *American Journal of Psychotherapy*, 58(2): 174–185.

Baum, N. (2007). “Separation Guilt” in Women Who Initiate Divorce. *Clinical Social Work Journal*, 35(1): 47-55.

Bauserman, R. (2012). A Meta-analysis of Parental Satisfaction, Adjustment, and Conflict in Joint Custody and Sole Custody Following Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(6): 464-488.

Ben-Zur, H. (2012). Loneliness, Optimism, and Well-Being Among Married, Divorced, and Widowed Individuals. *The Journal of Psychology*, 146(1-2): 23-36.

Berman, W. H. (1988). The Role of Attachment in The Post-Divorce Experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(3): 496-503.

Berman, W. H. ve Turk, D. C. (1981). Adaptation to Divorce: Problems and Coping Strategies. *Journal of Marriage and the Family*, 43(1): 179-189.

Berntsen, K. N. ve Kravdal, Ø. (2012). The Relationship Between Mortality and Time Since Divorce, Widowhood or Remarriage in Norway. *Social Science & Medicine*, 75(12): 2267-2274.

Bevvino, D. L. ve Sharkin, B. S. (2003). Divorce Adjustment as a Function of Finding Meaning and Gender Differences. *Journal of Divorce & Remarriage*, 39(3-4): 81-97.

Birleşmiş Milletler (2020). 2019 Demographic Yearbook. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations Publication.

Birnbaum, G. E., Orr, I., Mikulincer, M., ve Florian, V. (1997). When Marriage Breaks Up-Does Attachment Style Contribute to Coping and Mental Health?. *Journal of Social and Personal Relationships*, 14(5): 643-654.

Bloom, B. L. ve Caldwell, R. A. (1981). Sex Differences in Adjustment During The Process of Marital Separation. *Journal of Marriage and the Family*, 43(3): 693-701.

Bloom, B. L., Hodges, W. F., Kern, M. B. ve McFaddin, S. C. (1985). A Preventive Intervention Program For The Newly Separated: Final Evaluations. *American Journal of Orthopsychiatry*, 55(1): 9-26.

Boelen, P. A. ve Reijntjes, A. (2009). Negative Cognitions in Emotional Problems Following Romantic Relationship Break-Ups. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 25(1): 11-19.

Bonanno, G. A. (2005). Resilience in the Face of Potential Trauma. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3): 135-138.

Bonanno, G. A., Keltner, D., Holen, A. ve Horowitz, M. J. (1995). When Avoiding Unpleasant Emotions Might Not Be Such a Bad Thing: Verbal-Autonomic Response Dissociation and Midlife Conjugal Bereavement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5): 975-989.

Bonanno, G. A. ve Mancini, A. D. (2012). Beyond Resilience and PTSD: Mapping the Heterogeneity of Responses to Potential Trauma. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(1): 74-83.

Bonanno, G. A., Pat-Horenczyk, R. ve Noll, J. (2011). Coping Flexibility and Trauma: The Perceived Ability to Cope With Trauma (PACT) Scale. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy*, 3(2): 117-129.

Bonanno, G. A., Papa, A., Lalande, K., Westphal, M. ve Coifman, K. (2004). The Importance of Being Flexible: The Ability to Enhance and Suppress Emotional Expression Predicts Long-term Adjustment. *Psychological Science*, 15(7): 482–487.

Boon, C. (2005). *Women After Divorce: Exploring The Psychology of Resilience*. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of South Africa.

Booth, A. ve Amato, P. (1991). Divorce and Psychological Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 32(4): 396-407.

Boss, P. (2010). The Trauma and Complicated Grief of Ambiguous Loss. *Pastoral Psychology*, 59(2): 137-145.

Bottom, T. L. (2014). *The Psychological Well-Being of Divorced Fathers: A Theoretical Model and Projection*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Chicago: DePaul University.

Bowen, G. L. ve Jensen, T. M. (2017). Late-Life Divorce and Postdivorce Adult Subjective Well-Being. *Journal of Family Issues*, 38(10): 1363-1388.

Bozdağ, C. I. (2019). *Türk Hukukunda Boşanma Sebepleri ve Kusurun Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozdoğan, H. (1987). Model Selection and Akaike's Information Criterion (AIC): The General Theory and Its Analytical Extensions. *Psychometrika*, 52(3): 345–370.

Bristol, M. M. (1987). Mothers of Children with Autism or Communication Disorders: Successful Adaptation and the Double ABCX Model. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 17(4): 469-486.

Brown, P., Perry, L. ve Harburg, E. (1977). Sex Role Attitudes and Psychological Outcomes for Black and White Women Experiencing Marital Dissolution. *Journal of Marriage and the Family*, 39(3): 549-561.

Browne, M. W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative Ways of Assessing Model Fit. *Testing Structural Equation Models* (ss. 136-162). Newbury Park, CA: Sage Publications.

Buehler, C., Hogan, M. J., Robinson, B. E. ve Levy, R. J. (1985). The Parental Divorce Transition: Divorce-related Stressors and Well-being. *Journal of Divorce*, 9(2): 61-81.

Buehler, C. ve Langenbrunner, M. (1987). Divorce-Related Stressors: Occurrence, Disruptiveness, and Area of Life Change. *Journal of Divorce*, 11(1): 25-50.

Burton, C. L., Yan, O. H., Pat-Horenczyk, R., Chan, I. S., Ho, S. ve Bonanno, G. A. (2012). Coping Flexibility and Complicated Grief: A Comparison of American and Chinese Samples. *Depression and Anxiety*, 29(1): 16-22.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32: 470-483.

Byrne, B. M. ve Watkins, D. (2003). The Issue of Measurement Invariance Revisited. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 34(2): 155-175.

Can, Y. ve Aksu, N. B. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58): 888-902.

Canbulat, N. (2017). *Boşanmış Kadınlarla Yürütülen Duygu Odaklı Grupla Psikolojik Danışmanın Etkililiğinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Canham, S. L., Mahmood, A., Stott, S., Sixsmith, J. ve O'Rourke, N. (2014). 'Til divorce Do Us Part: Marriage Dissolution in Later Life. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(8): 591-612.

Cheng, C. (2001). Accessing Coping Flexibility in Real-Life and Laboratory Settings: A Multimethod Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(5): 814-833.

Cheng, C., Kogan, A. ve Chio, J. H. M. (2012). The Effectiveness of a New, Coping Flexibility Intervention as Compared With a Cognitive-behavioural Intervention in Managing Work Stress. *Work & Stress*, 26(3): 272-288.

Cheng, C., Lau, H. P. B. ve Chan, M. P. S. (2014). Coping Flexibility and Psychological Adjustment to Stressful Life Changes: A Meta-analytic Review. *Psychological Bulletin*, 140(6): 1582-1607.

Cherlin, A. (1977). The Effect of Children on Marital Dissolution. *Demography*, 14(3): 265-272.

Chiriboga, D. A. (1982). Adaptation to Marital Separation in Later and Earlier Life. *Journal of Gerontology*, 37(1): 109-114.

Chorpita, B. F. ve Barlow, D. H. (1998). The Development of Anxiety: The Role of Control in the Early Environment. *Psychological Bulletin*, 124(1): 3-21.

Cobb, S. (1976). Social Support as a Moderator of Life Stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5): 300-314.

Cohen, O. ve Dekel, R. (2000). Sense of Coherence, Ways of Coping, and Well Being of Married and Divorced Mothers. *Contemporary Family Therapy*, 22(4): 467-486.

Cohen, S. ve McKay, G. (1984). Social Support, Stress and The Buffering Hypothesis: A Theoretical Analysis. *Handbook of Psychology and Health* (ss. 253-267). NJ: Erlbaum.

Cohen, S. ve Wills, T. A. (1985). Stress, Social Support, and The Buffering Hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2): 310–357.

Coifman, K. G., Bonanno, G. A., Ray, R. ve Gross, J. J. (2007). Does Repressive Coping Promote Resilience? Affective-autonomic Response Discrepancy During Bereavement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(4): 745–758.

Colburn Jr, K., Lan Lin, P. ve Moore, M. C. (1992). Gender and The Divorce Experience. *Journal of Divorce & Remarriage*, 17(3-4): 87-108.

Collins, L. M. ve Lanza, S. T. (2010). *Latent Class and Latent Transition Analysis with Applications in the Social, Behavioral, and Health Sciences*. John Wiley & Sons Inc.

Coombs, R. H. (1991). Marital Status and Personal Well-being: A Literature Review. *Family Relations*, 40: 97-102.

Cooney, T. M. ve Uhlenberg, P. (1990). The Role of Divorce in Men's Relations With Their Adult Children After Mid-Life. *Journal of Marriage and the Family*, 52(3): 677-688.

Coyne, J. C. ve DeLongis, A. (1986). Going Beyond Social Support: The Role of Social Relationships in Adaptation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54(4): 454-460.

Culha, D. G. ve Korkmaz, M. (2011). Örtük Sınıf Analizi ile Bir Örnek Uygulama. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 2(2): 191-199.

Cuppari, M. (2018). *Internal Locus of Control and Active Coping Styles as Protective Factors in the Psychological Well-Being in Adult Children of Divorce*. (Unpublished Doctoral Dissertation). New Jersey: College of Saint Elizabeth.

Dağ, İ. (2002). Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49): 77-90.

Dağ, İ. ve Şen, G. (2018). The Mediating Role of Perceived Social Support in the Relationships Between General Causality Orientations and Locus of Control with Psychopathological Symptoms. *Europe's Journal of Psychology*, 14(3): 531-553.

Davidson, K. (2001). Late Life Widowhood, Selfishness and New Partnership Choices: A Gendered Perspective. *Ageing & Society*, 21(3): 297-317.

Demirbaş, A. (2018). Güncel Tartışmalarla Yoksulluk Nafakası. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (2): 219-235.

Demircioğlu, N. S. (2000). *Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dhillon, S. K. (2021). Pathway of Happily Divorce: Role of Self-transcendence, Social Support and Meaning in Life. *Wesleyan Journal of Research*, 13(57): 1-12.

Diedrick, P. (1991). Gender Differences in Divorce Adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 14(3-4): 33-46.

Dirik, G. ve Karanci, A. N. (2008). Variables Related to Posttraumatic Growth in Turkish Rheumatoid Arthritis Patients. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 15(3): 193-203.

Dirik, G. ve Karanci, A. N. (2010). Psychological Distress in Rheumatoid Arthritis Patients: An Evaluation Within The Conservation of Resources Theory. *Psychology and Health*, 25(5): 617-632.

Doherty, W. J. (1981). Locus of Control Differences and Marital Dissatisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 43(2): 369-377.

Doherty, W. J., Su, S. ve Needle, R. (1989). Marital Disruption and Psychological Well-Being: A Panel Study. *Journal of Family Issues*, 10(1): 72-85.

Dykstra, P. A. ve Fokkema, T. (2007). Social and Emotional Loneliness Among Divorced and Married Men and Women: Comparing the Deficit and Cognitive Perspectives. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(1): 1– 12.

Eker, D. ve Arkar, H. (1995). Perceived Social Support: Psychometric Properties of the MSPSS in Normal and Pathological Groups in a Developing Country. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 30(3): 121-126.

Eker, D., Arkar, H. ve Yıldız, H. (2001), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1): 17-25.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (2019). *Family Database*.
<http://www.oecd.org/els/family/database.htm>, (14.02.2020).

Emery, R. (1994). Renegotiating Family Relationships, Divorce, Child Custody, and Mediation. New York: The Guilford Press.

Emery, R. E. ve Wyer, M. M. (1987). Child Custody Mediation and Litigation: An Experimental Evaluation of The Experience of Parents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55: 179-186.

Esterberg, K. G., Moen, P. ve Dempster-McCain, D. (1994). Transition to Divorce: A Life-Course Approach to Women's Marital Duration and Dissolution. *Sociological Quarterly*, 35(2): 289-307.

Farkas, M. M. (2011). An Introduction to Parental Alienation Syndrome. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*, 49: 20-26.

Finzi, R., Cohen, O. ve Ram, A. (2000). Attachment and Divorce. *Journal of Family Psychotherapy*, 11(1): 1-20.

Fisher, B.F. (1976). *Identifying and Meeting Needs of Formerly-Married People Through a Divorce Adjustment Seminar*. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Northern, Colorado.

Flett, G. L., Blankstein, K. R., Hicken, D. J. ve Watson, M. S. (1995). Social Support and Help-Seeking in Daily Hassles Versus Major Life Events Stress. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(1): 49-58.

Florian, V. ve Dangoor, N. (1994). Personal and Familial Adaptation of Women with Severe Physical Disabilities: A Further Validation of the Double ABCX Model. *Journal of Marriage and the Family*, 56(3): 735-746.

Fogas, B. S., Wolchik, S. A., Braver, S. L., Freedom, D. S. ve Bay, R. C. (1992). Locus of Control as a Mediator of Negative Divorce-Related Events and Adjustment Problems in Children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 62(4): 589-598.

Forste, R. ve Heaton, T. B. (2004). The Divorce Generation: Well-Being, Family Attitudes, and Socioeconomic Consequences of Marital Disruption. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41(1-2): 95-114.

Frisby B. N., Booth-Butterfield, M., Dillow, M. R., Martin, M. M. ve Weber, K. D. (2012). Face and Resilience in Civorice: The Impact on Emotions, Stress, and Post-Divorce Relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 29(6): 715-735.

Frishman, N., Conway, K. C., Andrews, J., Oleson, J., Mathews, K., Ciafaloni, E., ... McKirgan, L. (2017). Perceived Quality of Life Among Caregivers of Children With a Childhood-Onset Dystrophinopathy: A Double ABCX Model of Caregiver Stressors and Perceived Resources. *Health and Quality of Life Outcomes*, 15(1): 1-12.

Froiland, D. J. ve Hozman, T. L. (1977). Counseling For Constructive Divorce. *The Personnel and Guidance Journal*, 55(9): 525-529.

Galatzer-Levy, I. R., Burton, C. L. ve Bonanno, G. A. (2012). Coping Flexibility, Potentially Traumatic Life Events, and Resilience: A Prospective Study of College Student Adjustment. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 31(6): 542-567.

Gan, Y., Shang, J. ve Zhang, Y. (2007). Coping Flexibility and Locus of Control as Predictors of Burnout Among Chinese College Students. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 35(8): 1087-1098.

Gerstel, N., Riessman, C. K. ve Rosenfield, S. (1985). Explaining The Symptomatology of Separated and Divorced Women and Men: The Role of Material Conditions and Social Networks. *Social Forces*, 64(1): 84-101.

Gewirtz, A. H., DeGarmo, D. S. ve Zamir, O. (2018). Testing a Military Family Stress Model. *Family Process*, 57(2): 415-431.

Glen, S. (2015). *Unequal Sample Sizes*. <https://www.statisticshowto.com/unequal-sample-sizes/>, (06.06.2021).

Gottman, J. M. (2014). *What Predicts Divorce? The Relationship Between Marital Processes And Marital Outcomes*. New York: Psychology Press.

Gottman, J. M. ve Levenson, R. W. (2000). The Timing of Divorce: Predicting When a Couple Will Divorce Over a 14-Year Period. *Journal of Marriage and the Family*, 62: 737-745.

Gove, W. R. ve Shin, H. C. (1989). The Psychological Well-Being of Divorced and Widowed Men and Women: An Empirical Analysis. *Journal of Family Issues*, 10(1): 122-144.

Grassi, L., Caloro, G., Zamorani, M. ve Ramelli, E. (1997). Psychological Morbidity and Psychosocial Variables Associated With Life-Threatening Illness: A Comparative Study of Patients With HIV Infection or Cancer. *Psychology, Health & Medicine*, 2(1): 29-39.

Green, S.B., Salkind N.J. ve Akey, T.M. (1997). *Using SPSS for Windows: Analyzing and Understanding Data*. New York: Prentice.

Gregson, J. ve Ceynar, M. L. (2009). Finding “Me” Again: Women's Postdivorce Identity Shifts. *Journal of Divorce & Remarriage*, 50(8): 564-582.

Groth, E. (1990). *Adaptation Among Families of Children with Brain Tumors: A Validation Study of the Double ABCX Model*. (Unpublished Doctoral Dissertation). USA: Emory University.

Guzmán-González, M., Garrido, L., Calderón, C., Contreras, P. ve Rivera, D. (2017). Chilean Adaptation and Validation of the Fisher Divorce Adjustment Scale–Short Form. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(2): 96-109.

Güler, G. (2017). Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu ve Boşanma. *Türkiye Klinikleri-Özel Konular*, 3(3): 225-228.

Gülüm, İ. V. ve Dağ, İ. (2014). Yetişkin Bağlanma Örüntüleri ile Psikopatoloji Belirtileri Arasındaki İlişkide Bilişsel Özelliklerin Aracı Rolü: Kontrol Odağı ve Tekrarlayıcı Düşünme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25(4): 244-252.

Gürmen, M. S. (2015). *Extended Family Kinship Following Divorce: Investigating Ongoing Relationships, Social Support Resource, and Role in Family Therapy*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Conneticut: University of Conneticut.

Gürmen, M. S., Anderson, S. R. ve Brown, E. (2021). Relationship With Extended Family Following Divorce: A Closer Look at Contemporary Times. *Journal of Family Studies*, 27(1): 48-62.

Haber, M. G., Cohen, J. L., Lucas, T. ve Baltes, B. B. (2007). The Relationship Between Self-Reported Received and Perceived Social Support: A Meta-Analytic Review. *American Journal of Community Psychology*, 39(1): 133-144.

Hackney, H. ve Bernard, J. M. (1990). Dyadic Adjustment Processes in Divorce Counseling. *Journal of Counseling & Development*, 69(2): 134-143.

Hald, G. M., Strizzi, J. M., Ciprić, A. ve Sander, S. (2020). The Divorce Conflict Scale. *Journal of Divorce & Remarriage*, 61(2): 83-104.

Halisdemir, D. (2020). *Boşanmaya Uyum Programının Velayeti Üstlenmiş Anne ve Çocuklarının Boşanmaya Uyum, Psikolojik Sağlamlık ve Aile Yaşam Doyumlarına Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Esntitüsü.

Hamama-Raz, Y., Bergman, Y. S., Ben-Ezra, M., Tirosh, Y., Baruch, R. ve Nakache, R. (2018). Attachment Patterns Moderate The Relation Between Coping Flexibility and Illness Acceptance Among Kidney Transplant Recipients. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(5): 571-579.

Hamon, R. R. ve Cobb, L. L. (1994). Parents' Experience and Adjustment to Their Adult Children's Divorce: Applying Family Stress Theory. *Journal of Divorce & Remarriage*, 21(1-2): 73-94.

Hemström, Ö. (1996). Is Marriage Dissolution Linked to Differences in Mortality Risks For Men and Women? *Journal of Marriage and the Family*, 58(2): 366-378.

Henderson, M. ve Argyle, M. (1985). Source and Nature of Social Support Given to Women at Divorce/Separation. *British Journal of Social Work*, 15(1): 57-65.

Hensley, R. (1996). Relationship Termination and The Fisher Divorce Adjustment Scale: A Comparative Study. *Journal of Divorce & Remarriage*, 25(1-2): 139-150.

Herman, S. J. (1974). Divorce: A Grief Process. *Perspectives in Psychiatric Care*, 3(12): 108-112.

Hetherington, E. M., Cox, M. ve Cox, R. (1976). Divorced Fathers. *The Family Coordinator*, 25(4), 417-428.

Hill, R. (1958). 1. Generic Features of Families under Stress. *Social Casework*, 39(2-3): 139-150.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychological Association*, 44(3): 513-524.

Hobfoll, S. E. (2001). The Influence of Culture, Community, and The Nested-Self in The Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory. *Applied Psychology: An International Review*, 50, 337-421.

Hobfoll, S. E., Ennis, N. ve Kay, J. (2000). Loss, Resources, and Resiliency in Close Interpersonal Relationships. *Loss and trauma: General and Close Relationship Perspectives* (ss. 267-285). UK: Brunner-Routledge.

Hobfoll, S.E., Johnson, R.J., Ennis, N. ve Jackson, A. P. (2003). Resource Loss, Resource Gain, and Emotional Outcomes Among Inner City Women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84: 632–643.

Hobfoll, S. E. ve Lerman, M. (1989). Predicting Receipt of Social Support: A Longitudinal Study of Parents' Reactions to Their Child's Illness. *Health Psychology*, 8(1): 61-77.

Hobfoll, S. E., Lilly, R. S. ve Jackson, A. P. (1992). Conservation of Social Resources and the Self. *The Meaning and Measurement of Social Support: Taking Stock of 20 Years of Research* (ss. 125-141). Washington, D.C.: Hemisphere.

Hobfoll, S. E. ve Spielberger, C. D. (1992). Family Stress: Integrating Theory and Measurement. *Journal of Family Psychology*, 6(2): 99-112.

Holmes, T.H. ve Rahe, R. H. (1967). The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11: 213-218.

Hope, S., Power, C. ve Rodgers, B. (1999). Does Financial Hardship Account For Elevated Psychological Distress in Lone Mothers? *Social Science and Medicine*, 29: 381-389.

Horowitz, M. J. (1986). Stress-response Syndromes. A Review of Posttraumatic and Adjustment Disorders. *International Handbook of Traumatic Stress Syndromes*, 37(3): 49-60.

Huddleston, R. J. ve Hawkins, L. (1993). The Reaction of Friends and Family to Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 19(1-2): 195-208.

Huff, S. C., Markham, M. S., Larkin, N. R. ve Bauer, E. R. (2020). Therapy for Divorcing Couples: Managing the Transition Out of the Relationship. *The Handbook of Systemic Family Therapy*, 3: 295-316.

Hughes Jr, R., Good, E. S. ve Candell, K. (1993). A Longitudinal Study of The Effects of Social Support on The Psychological Adjustment of Divorced Mothers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 19(1-2): 37-56.

Hund, A. R. ve Espelage, D. L. (2005). Childhood Sexual Abuse, Disordered Eating, Alexithymia, and General Distress: A Mediation Model. *Journal of Counseling Psychology*, 52(4): 559-573.

İçli, T. G. ve Öğün, A. (1988). Sosyal Değişme Süreci İçinde Kadın Suçluluğu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2): 17-32.

İlhan, Ü. D. (2020). 21. Yüzyılda Çalışma Hayatında Bir Damgalama ve Sosyal Dışlanma Unsuru Olmaya Devam Eden Boşanma Olgusu: Kadın Çalışanlar Üzerine Nitel Bir Analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(3): 511-530.

Jang, Y., Haley, W. E., Small, B. J. ve Mortimer, J. A. (2002). The Role of Mastery and Social Resources in The Associations Between Disability and Depression in Later Life. *The Gerontologist*, 42(6): 807–813.

Jordan, L. S., Woodard, J. L., Pena, G. S., Arnold-Nedimala, N. A., Won, J., Callow, D. D. ve Smith, J. C. (2022). Forward-Focused Coping Predicts Better Mental Health Outcomes in Mid-to Late-Life During The COVID-19 Pandemic. *Aging & Mental Health*, 26(3): 554-562.

Joreskog, K. ve Sorbom, D. (2001). *Lisrel 8.51 Student Edition*. Scientific Software International.

Joung, I. M., Stronks, K., Van de Mheen, H., van Poppel, F. W., Van der Meer, J. B. W. ve Mackenbach, J. P. (1997). The Contribution of Intermediary Factors to Marital Status Differences in Self-Reported Health. *Journal of Marriage and the Family*, 59(2): 476-490.

Kalmijn, M. ve Monden, C. W. (2006). Are The Negative Effects of Divorce on Well-Being Dependent on Marital Quality? *Journal of Marriage and Family*, 68(5): 1197-1213.

Kalmijn, M. ve Poortman, A. (2005). His or Her Divorce? The Gendered Nature of Divorce and its Determinants. *European Sociological Review*, 22(2): 201-214.

Kalmijn, M. ve Uunk, W. (2007). Regional Value Differences in Europe and The Social Consequences of Divorce: A Test of The Stigmatization Hypothesis. *Social Science Research*, 36(2): 447-468.

Kaniasty, K. ve Norris, F. H. (1993). A Test of The Social Support Deterioration Model in The Context of Natural Disaster. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(3): 395-408.

Karadeniz Özbek, S. (2019). *Boşanma Sonrası Psikolojik Destek Programının Bireylerin Uyum Düzeylerine Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Karakaya, H. (2018). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Boşanma/Boşanma Süreci ve Kadın: Elâzığ Örneği. *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 261-291.

Kaslow, F. W. (1980). Stages of Divorce: A Psychological Perspective. *Vill. L. Rev.*, 25: 718-751.

Kesimci, A., Göral, F. S. ve Gençöz, T. (2005). Determinants of Stress-Related Growth: Gender, Stressfulness of The Event, and Coping Strategies. *Current Psychology*, 24(1), 68-75.

Keskin, G. S. (2013). *Travmatik Bir Yaşantı Olarak Boşanma: Aile İçi Şiddet, Travmatik Stres ve Sosyal Desteğin Travma Sonrası Büyüme ile İlişkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kiecolt-Glaser, J. K. ve Newton, T. L. (2001). Marriage and Health: His and Hers. *Psychological Bulletin*, 127: 472-503.

Kiremitçi, M. (2014). *Boşanma Sürecinde Müşterek Velayet ve Toplumsal Bakış Açısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.

Kitson, G. C. (1982). Attachment to The Spouse in Divorce: A Scale and Its Application. *Journal of Marriage and the Family*, 44(2): 379–393.

Kitson, G. C. ve Morgan, L. A. (1990). The Multiple Consequences of Divorce: A Decade Review. *Journal of Marriage and Family*, 52(4): 913-924.

Kitson, G. C., Lopata, H. Z., Holmes, W. M. ve Meyering, S. M. (1980). Divorcees and Widows: Similarities and Differences. *American Journal of Orthopsychiatry*, 50(2): 291-301.

Kline, R.B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: The Guilford Press.

Knowles, L. M. ve O'Connor, M. F. (2015). Coping Flexibility, Forward Focus and Trauma Focus in Older Widows and Widowers. *Bereavement Care*, 34(1): 17-23.

Kołodziej-Zaleska, A. ve Przybyła-Basista, H. (2016). Psychological Well-being of Individuals After Divorce: The Role of Social Support. *Current Issues on Personality Psychology*, 4: 206-216.

Kramrei, E., Coit, C., Martin, S., Fogo, W. ve Mahoney, A. (2007). Post-Divorce Adjustment and Social Relationships: A Meta-Analytic Review. *Journal of Divorce & Remarriage*, 46(3-4): 145-166.

Krause, N. (1987). Understanding The Stress Process: Linking Social Support With Locus of Control Beliefs. *Journal of Gerontology*, 42(6): 589-593.

Kressel, K. (1980). Patterns of Coping in Divorce and Some Implications For Clinical Practice. *Family Relations*, 29(2): 234-240.

Kulik, L. ve Heine-Cohen, E. (2011). Coping Resources, Perceived Stress and Adjustment to Divorce Among Israeli Women: Assessing Effects. *The Journal of Social Psychology*, 151(1): 5-30.

Kübler-Ross, E. (1969). *On Death and Dying*. New York: Macmillan.

Lavee, Y., McCubbin, H. I. ve Patterson, J. M. (1985). The Double ABCX Model of Family Stress and Adaptation: An Empirical Test by Analysis of Structural Equations with Latent Variables. *Journal of Marriage and the Family*, 47(4): 811-825.

Lawson, E. J. ve Thompson, A. (1996). Black Men's Perceptions of Divorce-Related Stressors and Strategies for Coping with Divorce: An Exploratory Study. *Journal of Family Issues*, 17(2): 249-273.

Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.

Lefcourt, H. M. (1991). Locus of Control. *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (ss. 413-499). United States: Academic Press.

Lee, J. M. ve Hett, G. G. (1990). Post-Divorce Adjustment: An Assessment of a Group Intervention. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 24(3): 199-209.

Lefcourt, H. M. (1976). Locus of Control and The Response to Aversive Events. *Canadian Psychological Review/Psychologie Canadienne*, 17(3): 202-209.

Lefcourt, H. M. (1985). Intimacy, Social Support, and Locus of Control as Moderators of Stress. *Social support: Theory, Research and Applications* (ss. 155-171). Springer, Dordrecht.

Lefcourt, H. M., Martin, R. A. ve Saleh, W. E. (1984). Locus of Control and Social Support: Interactive Moderators of Stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(2): 378-389.

Lefcourt, H. M., Miller, R. S., Ware, E. E. ve Sherk, D. (1981). Locus of Control as a Modifier of The Relationship Between Stressors and Moods. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(2): 357-369.

Lefcourt, H. M. ve Wine, J. (1969). Internal Versus External Control of Reinforcement and The Deployment of Attention in Experimental Situations. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 1: 167-181.

Leopold, T. (2018). Gender Differences In The Consequences of Divorce: A Study of Multiple Outcomes. *Demography*, 55(3): 769-797.

Leopold, T. ve Kalmijn, M. (2016). Is Divorce More Painful When Couples Have Children? Evidence From Longterm Panel Data on Multiple Domains of Well-Being. *Demography*, 53: 1717–1742.

Letzring, T. D., Block, J. ve Funder, D. C. (2005). Ego-Control and Ego-Resiliency: Generalization of Self-Report Scales Based on Personality Descriptions from Acquaintances, Clinicians, and the Self. *Journal of Research in Personality*, 39(4): 395-422.

Levy, T. M. ve Joffe, W. (1977). Counseling Couples Through Separation: A Developmental Approach. *Family Therapy*, 5: 267-276.

Lillard, L. A. ve Waite, L. J. (1995). 'Til Death Do Us Part: Marital Disruption and Mortality. *American Journal of Sociology*, 100(5): 1131-1156.

Lloyd, S. A. ve Zick, C. D. (1986). Divorce at Mid and Later Life: Does the Empirical Evidence Support the Theory. *Journal of Divorce*, 9(3): 89-102.

Longino Jr, C. F. ve Lipman, A. (1981). Married and Spouseless Men and Women in Planned Retirement Communities: Support Network Differentials. *Journal of Marriage and the Family*, 43(1): 169-177.

Lorenz, F. O., Simons, R. L., Conger, R. D., Elder Jr, G. H., Johnson, C. ve Chao, W. (1997). Married and Recently Divorced Mothers' Stressful Events and Distress: Tracing Change Across Time. *Journal of Marriage and the Family*, 59(1): 219-232.

Madden-Derdich, D. A., Leonard, S. A. ve Christopher, F. S. (1999). Boundary Ambiguity and Coparental Conflict After Civorice: An Empirical Test of a Family Systems Model of The Divorce Process. *Journal of Marriage and the Family*, 61(3): 588-598.

Mahoney, A., Krumrei, E. J. ve Pargament, K. I. (2008). Broken Vows: Divorce as a Spiritual Trauma and Its Implications for Growth and Decline. *Trauma, Recovery, and Growth: Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress* (ss. 105-125). New Jersey: John Wiley & Sons.

Mancini, A., Bonanno, G. ve Clark, A. E. (2011). Stepping Off the Hedonic Treadmill: Individual Differences in Response to Marriage, Divorce, and Spousal Bereavement. *Journal of Individual Differences*, 32(3): 144-152.

Marks, N. F. (1996). Flying Solo at Midlife: Gender, Marital Status, and Psychological Well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 58(4): 917-932.

Mastekaasa, A. (1997). Marital Dissolution as a Stressor: Some Evidence on Psychological, Physical, and Behavioral Changes in the Pre-Separation Period. *Journal of Divorce & Remarriage*, 26(3-4): 155-183.

McCubbin, H. I. ve Patterson, J. M. (1983). The Family Stress Process: The Double ABCX Model of Adjustment and Adaptation. *Marriage & Family Review*, 6(1-2): 7-37.

McKinnon, R. ve Wallerstein, J. S. (1986). Joint Custody and The Preschool Child. *Behavioral Sciences and the Law*, 4(2): 169-183.

Memişoğlu Bozan, A. G. (2019). *Boşanma Davalarında Nafakalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Menaghan, E. G. ve Lieberman, M. A. (1986). Changes in Depression Following Divorce: A Panel Study. *Journal of Marriage and the Family*, 48(2): 319-328.

Miano, A., Grosselli, L., Roepke, S. ve Dziobek, I. (2017). Emotional Dysregulation in Borderline Personality Disorder and Its Influence on Communication Behavior and Feelings in Romantic Relationships. *Behaviour Research and Therapy*, 95: 148-157.

Milfont, T. L. ve Fischer, R. (2010). Testing Measurement Invariance Across Groups: Applications in Cross-Cultural Research. *International Journal of Psychological Research*, 3(1): 111-130.

Muñoz-Eguileta, A. (2007). Irrational Beliefs as Predictors of Emotional Adjustment After Divorce. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 25(1): 1-15.

Murphy, M., Glaser, K. ve Grundy, E. (1997). Marital Status and Long-Term Illness in Great Britain. *Journal of Marriage and the Family*, 59(1): 156-164.

Nikparvar, F., Stith, S., Dehghani, M. ve Liang, J. G. (2021). The Process of Adjusting to Divorce After Leaving Violent Marriages: A Case Study of Iranian Women. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(7-8), 4468-4494.

Norris, F. H. ve Kaniasty, K. (1996). Received and Perceived Social Support In Times of Stress: A test of the Social Support Deterioration Deterrence Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3): 498–511.

Orr, R. R., Cameron, S. J. ve Day, D. M. (1991). Coping with Stress in Families with Children Who Have Mental Retardation: An Evaluation of The Double ABCX Model. *American Journal on Mental Retardation*, 95(4): 444–450.

Øverup, C. S., Ciprić, A., Gad Kjeld, S., Strizzi, J. M., Sander, S., Lange, T. ve Hald, G. M. (2020). Cooperation After Divorce: A Randomized Controlled Trial of an Online Divorce Intervention on Hostility. *Psychology of Violence*, 10(6): 604-614.

Öngider, N. (2013a). Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(2): 140-161.

Öngider, N. (2013b). Bilişsel Davranışçı Terapinin Boşanma Sonrasında Kadınların Depresyon, Anksiyete ve Yalnızlık Semptomlarında Etkinliği: Bir Pilot Çalışma. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 147-155.

Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve Aile Terapisi* (3. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Özabacı, N., Gamsız, Ö., Biçen, B. Ş., Altınok, A., Dursun, A ve diğerleri. (2015). Boşanmış Kadınların Umutsuzluk Düzeyleri ve Sosyal Destek Alma Durumları. *Journal of Human Sciences*, 12(1): 456-479.

Özcan Çelik, B. (2015). *Genel Boşanma Sebebi Olarak Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pais, J. ve White, P. (1979). Family Redefinition: A Review of The Literature Toward a Model of Divorce Adjustment. *Journal of Divorce*, 2(3): 271-281.

Pakenham, K. I., Samios, C. ve Sofronoff, K. (2005). Adjustment in Mothers of Children with Asperger Syndrome: An Application of The Double ABCX Model of Family Adjustment. *Autism*, 9(2): 191-212.

Park, M., Chang, E. R. ve You, S. (2015). Protective Role of Coping Flexibility in PTSD and Depressive Symptoms Following Trauma. *Personality and Individual Differences*, 82: 102-106.

Parkes, K. R. (1984). Locus of Control, Cognitive Appraisal, and Coping in Stressful Episodes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(3): 655-668.

Patterson, J. M. (1988). Families Experiencing Stress: I. The Family Adjustment and Adaptation Response Model: II. Applying the FAAR Model to Health-Related Issues For Intervention and Research. *Family Systems Medicine*, 6(2), 202-237.

Patterson, J. M. (2002). Integrating Family Resilience and Family Stress Theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2): 349-360.

Pearlin, L. I. ve Johnson, J. S. (1977). Marital Status, Life-Strains and Depression. *American Sociological Review*, 42(5): 704-715.

Pearlin, L. I., Menaghan, E. G., Lieberman, M. A. ve Mullan, J. T. (1981). The Stress Process. *Journal of Health and Social Behavior*, 22(4): 337-356.

Peters, A. ve Liefbroer, A. C. (1997). Beyond Marital Status: Partner History and Well-Being in Old Age. *Journal of Marriage and the Family*, 59: 687-699.

Pettit, E. J. ve Bloom, B. L. (1984). Whose Decision Was It? The Effects of Initiator Status on Adjustment to Marital Disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 46(3): 587-595.

Pietsch, U. K. (2002). Facilitating Post-Divorce Transition Using Narrative Therapy. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 1(1): 65-81.

Pinciotti, C. M., Seligowski, A. V. ve Orcutt, H. K. (2017). Psychometric Properties of the PACT Scale and Relations with Symptoms of PTSD. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 9(3): 362-369.

Pledge, D. S. (1992). Marital Separation/Divorce: A Review of Individual Responses to a Major Life Stressor. *Journal of Divorce & Remarriage*, 17(3-4): 151-182.

Plummer, L. P. ve Koch-Hattem, A. (1986). Family Stress and Adjustment to Divorce. *Family Relations*, 35(4): 523-529.

Plunkett, S. W., Sanchez, M. G., Henry, C. S. ve Robinson, L. C. (1997). The Double ABCX Model and Children's Post-Divorce Adaptation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(3-4): 17-37.

Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.

Presson, P. K. ve Benassi, V. A. (1996). Locus of Control Orientation and Depressive Symptomatology: A Meta-analysis. *Journal of Social Behavior and Personality*, 11(1): 201-212.

Priel, B., Mitrany, D. ve Shahar, G. (1998). Closeness, Support and Reciprocity: A Study of Attachment Styles in Adolescence. *Personality and Individual Differences*, 25(6): 1183-1197.

Punamäki, R., Komproe, I., Qouta, S., El-Masri, M. ve de Jong, J. T. (2005). The Deterioration and Mobilization Effects of Trauma on Social Support: Childhood Maltreatment and Adulthood Military Violence in a Palestinian Community Sample. *Child Abuse & Neglect*, 29: 351–373.

Rathi, P. Ve Pachauri, P. (2018). Problems Faced by Divorced Women in Their Pre and Post-Divorce Period: A Sociological Study with Reference to District Meerut. *Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry*, 7(1): 207-212.

Quinney, D. M. ve Fouts, G. T. (2004). Resilience and Divorce Adjustment in Adults Participating in Divorce Recovery Workshops. *Journal of Divorce & Remarriage*, 40(1-2): 55-68.

Raley, R. K. ve Sweeney, M. M. (2020). Divorce, Repartnering, and Stepfamilies: A Decade in Review. *Journal of Marriage and Family*, 82(1): 81-99.

Rankin, R. P. ve Maneker, J. S. (1985). The Duration of Marriage in a Divorcing Population: The Impact of Children. *Journal of Marriage and the Family*, 47(1): 43-52.

Ratner, B. (2009). The Correlation Coefficient: Its Values Range Between+ 1/– 1, or Do They? *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 17(2): 139-142.

Rodin, R., Bonanno, G. A., Knuckey, S., Satterthwaite, M. L., Hart, R., Joscelyne, A. ve Brown, A. D. (2017). Coping Flexibility Predicts Post-traumatic Stress Disorder and Depression in Human Rights Advocates. *International Journal of Mental Health*, 46(4): 327-338.

Rogers, R. G. (1996). The Effects of Family Composition, Health, and Social Support Linkages on Mortality. *Journal of Health and Social Behavior*, 37(4): 326-338.

Rohde-Brown, J. ve Rudestam, K. E. (2011). The Role of Forgiveness in Divorce Adjustment and The Impact of Affect. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(2): 109-124.

Rosino, M. (2016). ABC-X Model of Family Stress and Coping. *Encyclopedia of Family Studies*, 1-6.

Rotter, J. B. (1966). Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1): 1-28.

Rotter, J. B. (1990). Internal Versus External Control of Reinforcement: A Case History of a Variable. *American Psychologist*, 45(4): 489-493.

Rudenstine, S., Schulder, T., Ettman, C. K., ve Galea, S. (2022). Perceived Coping Mitigates Anxiety Symptoms In The Context of COVID-19 Stress In An Urban University Student Sample. *Psychological Reports*, 1-22.

Rye, M. S., Folck, C. D., Heim, T. A., Olszewski, B. T. ve Traina, E. (2004). Forgiveness of an Ex-Spouse: How Does It Relate to Mental Health Following a Divorce? *Journal of Divorce and Remarriage*, 41(3/4): 31–51.

Saita, E., Acquati, C., Fenaroli, V., Zuliani, C. ve Bonanno, G. A. (2017). A Confirmatory Factor Analysis of the Perceived Ability to Cope with Trauma (PACT) Scale. *TPM*, 24(2): 255-268.

Sakraida, T. J. (2008). Stress and Coping of Midlife Women in Divorce Transition. *Western Journal of Nursing Research*, 30(7): 869-887.

Salts, C. J. (1979). Divorce Process: Integration of Theory. *Journal of Divorce*, 2(3): 233-240.

Salts, C. J. (1985). Divorce Stage Theory and Therapy: Therapeutic Implications Throughout the Divorcing Process. *Journal of Psychotherapy & The Family*, 1(3): 13-23.

Saltzman, L. Y., Pat-Horenczyk, R., Lombe, M., Weltman, A., Ziv, Y., McNamara, T. ve Brom, D. (2018). Post-combat Adaptation: Improving Social Support and Reaching Constructive Growth. *Anxiety, Stress, & Coping*, 31(4): 418-430.

Sandler, I. N. ve Lakey, B. (1982). Locus of Control as Stress Moderator the Role of Control Perceptions and Social Support. *American Journal of Community Psychology*, 10(1): 65-80.

Sayan Karahan, A. ve Yıldırım, İ. (2021). Aile Mahkemelerinde Boşanan Bireylerin Boşanma Sonrası Yaşama Uyumlarına İlişkin Bir İnceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 46: 55-74.

Sbarra, D. A., Law, R. W. ve Portley, R. M. (2011). Divorce and Death: A Meta-Analysis and Research Agenda For Clinical, Social, and Health Psychology. *Perspectives on Psychological Science*, 6(5): 454-474.

Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2010). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. USA: Psychology Press.

Schwartz, G. (1978). Estimating The Dimension of a Model. *The Annals of Statistics*, 6: 461–464.

Seeman, M. ve Evans, J. W. (1962). Alienation and Learning in a Hospital Setting. *American Sociological Review*, 772-782.

Semykina, A. ve Linz, S. J. (2007). Gender Differences in Personality and Earnings: Evidence From Russia. *Journal of Economic Psychology*, 28(3): 387-410.

Sheets, V. L. ve Braver, S. L. (1996). Gender Differences in Satisfaction with Divorce Settlements. *Family Relations*, 45(3): 336–342.

Sherman, A. C., Higgs, G. E. ve Williams, R. L. (1997). Gender Differences In The Locus of Control Construct. *Psychology and Health*, 12(2): 239-248.

Shigemoto, Y. ve Robitschek, C. (2021). Coping Flexibility and Trauma Appraisal Predict Patterns of Posttraumatic Stress and Personal Growth Initiative in Student Trauma Survivors. *International Journal of Stress Management*, 28(1): 11-23.

Shiloh, S., Güvenç, G. ve Önköl, D. (2007). Cognitive and Emotional Representations of Terror Attacks: A Cross-Cultural Exploration. *Risk Analysis: An International Journal*, 27(2), 397-409.

Shor, E., Roelfs, D. J., Bugyi, P. ve Schwartz, J. E. (2012). Meta-Analysis of Marital Dissolution and Mortality: Reevaluating The Intersection of Gender and Age. *Social Science & Medicine*, 75(1): 46-59.

Smart, L. S. (1977). An application of Erikson's Theory to The Recovery - from - Divorce Process. *Journal of Divorce*, 1(1): 67–79.

Smerglia, V. L., Miller, N. B. ve Kort-Butler, L. (1999). The Impact of Social Support on Women's Adjustment to Divorce: A Literature Review and Analysis. *Journal of Divorce & Remarriage*, 32(1-2): 63-89.

Smith Barnet, H. (1990). Divorce Stress and Adjustment Model: Locus of Control and Demographic Predictors. *Journal of Divorce*, 13(3): 93-110.

Solomon, Z., Mikulincer, M., ve Avitzur, E. (1988). Coping, Locus of Control, Social Support, and Combat-Related Posttraumatic Stress Disorder: A Prospective Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(2): 279-285.

Sonat, K. A. (2013). Ana Babanın Eğitimi Devam Eden Ergin Çocuğa Karşı Nafaka Yükümlülüğü. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 235-292.

Soylu, Y. (2018). Boşanmış Kadınlarda Psikolojik Sağlamlığı Açıklamaya Yönelik Bir Model Geliştirme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(49): 81-100.
<http://dspace.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/2157/5000001566-5000000649-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (20.05.2020).

Spanier, G. B. ve Casto, R. F. (1979). Adjustment to Separation and Divorce: An Analysis of 50 Case Studies. *Journal of Divorce*, 2(3): 241-253.

Specht, J., Egloff, B. ve Schmukle, S. C. (2011). The Benefits of Believing in Chance or Fate: External Locus of Control as a Protective Factor for Coping With The Death of a Spouse. *Social Psychological and Personality Science*, 2(2): 132-137.

Spitzer, A., Bar-Tal, Y. ve Golaner, H. (1995). The Moderating Effect of Demographic Variables on Coping Effectiveness. *Journal of Advanced Nursing*, 22(3): 578-585.

Spruijt E. ve Duindam V. (2010). Joint Physical Custody in The Netherlands and The Well-Being of Children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 51(1): 65–82.

Stack, S. ve Eshleman, J. R. (1998). Marital Status and Happiness: A 17-Nation Study. *Journal of Marriage and the Family*, 60(2): 527–536.

Steiner, L. M., Durand, S., Groves, D. ve Rozzell, C. (2015). Effect of Infidelity, Initiator Status, and Spiritual Well-Being on Men’s Divorce Adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 56(2): 95-108.

Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6): 49–74.

Symoens, S., Colman, E. ve Bracke, P. (2014). Divorce, Conflict, and Mental Health: How the Quality of Intimate Relationships is Linked to Post-Divorce Well-Being. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(3): 220-233.

Sweeney, M. M. ve Horwitz, A. V. (2001). Infidelity, Initiation, and The Emotional Climate of Divorce: Are There Implications For Mental Health?. *Journal of Health and Social Behavior*, 42(3): 295-309.

Sweeper, S. ve Halford, K. (2006). Assessing Adult Adjustment to Relationship Separation: The Psychological Adjustment to Separation Test (PAST). *Journal of Family Psychology*, 20(4): 632-640.

Şanlı Yalın, Ş. (2017). *Türk Hukukunda Anlaşmalı Boşanma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şen, B. (2013). *Boşanma Süreci ve Arabuluculuğu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şener, A. ve Terzioğlu, G. (2008). Bazı Sosyo-Ekonomik ve Demografik Değişkenler ile İletişimin Eşler Arası Uyuma Etkisinin Araştırılması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 13(13): 7-20.

Şentürk, Ü. (2008). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler. *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5(17): 7-31.

Şimşek, Ö. F. (2020). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. <https://play.google.com/books/reader?id=TD7YDwAAQBAJ&pg=GBS.PP1&hl=tr&lr=&printsec=frontcover> (17.08.2022).

Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. New York: Allyn and Bacon.

Thiessen, J. D., Avery, A. W. ve Joanning, H. H. (1981). Facilitating Postdivorce Adjustment Among Women: A Communication Skills Training Approach. *Journal of Divorce*, 4(2):35-44.

Thoits, P. A. (1995). Stress, Coping and Social Support Processes: Where Are We? What Next? *Journal of Health and Social Behaviour*, 35: 53-79.

Thomson, E. (2014). Family Complexity in Europe. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 654(1): 245-258.

Thuen, F. (2001). Psychiatric Symptoms and Perceived Need For Psychiatric Care After Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 34(1-2): 61-76.

Trovato, F. (1986). The Relationship Between Marital Dissolution and Suicide: The Canadian Case. *Journal of Marriage and the Family*, 48(2): 341-348.

Tschann, J. M., Johnston, J. R. ve Wallerstein, J. S. (1989). Resources, Stressors, and Attachment As Predictors of Adult Adjustment After Divorce: A Longitudinal Study. *Journal of Marriage and the Family*, 51(4): 1033-1046.

Turner H. A. (2006). Stress, Social Resources, and Depression among Never-Married and Divorced Rural Mothers. *Rural Sociology*, 71(3): 479-504.

Turner, R. J., Frankel, B. G. ve Levin, D. M. (1983). Social Support: Conceptualization, Measurement, and Implications For Mental Health. *Research in Community and Mental Health*. (ss. 67-111). Greenwich: JAI Press.

Türkiye İstatistik Kurumu (2016). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2016-24642> (18.12.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2019-33708>, (08.12.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu (2020). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>, (08.12.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568#:~:text=Bo%C5%9Fanan%20%C3%A7iftlerin%20say%C4%B1s%C4%B1%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20174%20bin%2085%20oldu&text=Bin%20n%C3%BCfus%20ba%C5%9F%C4%B1na%20d%C3%BC%C5%9Fen%20bo%C5%9Fanma,binde%20%2C07%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti>. (11.05.2022).

Uğur, S. B. (2014). Günümüzde Kadının Boşanma Deneyimleri: Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2): 293-326.

Uhlenberg, P. ve Myers, M. A. P. (1981). Divorce and The Elderly. *The Gerontologist*, 21(3): 276-282.

Umberson, D., Wortman, C. B. ve Kessler, R. C. (1992). Widowhood and Depression: Explaining Long-term Gender Differences in Vulnerability. *Journal of Health and Social Behavior*, 33: 10-24.

Uzun, Y. ve Duru, M. N. (2020). Geleneksel Baron ve Kenny Aracılık Analizinin Sonu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 46(7): 480-490.

Ültanir, E. ve Ültanir, G. Estonya, İngiltere ve Türkiye’de Yetişkinler Eğitiminde Profesyonel Standartlar. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1): 1-23.

Konstam, V. Karwin, S., Curran, T., Lyons, M. ve Celen-Demirtas, S. (2016). Stigma and Divorce: A Relevant Lens for Emerging and Young Adult Women? *Journal of Divorce & Remarriage*, 57(3): 173-194.

Van Grootheest, D. S., Beekman, A. T., Van Groenou, M. B. ve Deeg, D. J. (1999). Sex Differences in Depression After Widowhood. Do Men Suffer More? *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 34(7): 391-398.

Veevers, J. E. (1991). Traumas Versus Strens: A Paradigm of Positive Versus Negative Divorce Outcomes. *Journal of Divorce & Remarriage*, 15(1-2): 99-126.

Vermunt, J.K. ve Magidson, J. (2008). LG-Syntax User's Guide: Manual for Latent GOLD 4.5 Syntax Module.

Vukalovich, D. (2004). *Adjustment to Separation and Divorce: Evaluation of a Community Group Intervention Program*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Australia: James Cook University.

Vukalovich, D. ve Caltabiano, N. (2008). The Effectiveness of a Community Group Intervention Program on Adjustment to Separation and Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 48(3-4): 145-168.

Waggener, N. M. ve Galassi, J. P. (1994). The Relation of Frequency, Satisfaction, and Type of Socially Supportive Behaviors to Psychological Adjustment in Marital Separation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 21(1-2): 139-160.

Wallerstein, J. S. (1986). Women After Divorce: Preliminary Report From a Ten-Year Follow-Up. *American Journal of Orthopsychiatry*, 56: 65-77.

Walsh, F. (2016). Applying a Family Resilience Framework in Training, Practice, and Research: Mastering The Art of The Possible. *Family Process*, 55(4): 616-632.

Walters-Chapman, S. F., Price, S. ve Serovich, J. M. (1995). The Effects of Guilt on Divorce Adjustment. *Journal of Divorce & Remarriage*, 22(3/4): 163–177.

Wang, H. ve Amato, P. R. (2000). Predictors of Divorce Adjustment: Stressors, Resources, and Definitions. *Journal of Marriage and Family*, 62(3): 655-668.

Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D. F. ve Summers, G. F. (1977). Assessing Reliability and Stability in Panel Models. *Sociological Methodology*, 8: 84-136.

White, L. K. (1990). Determinants of Divorce: A Review of Research in the Eighties. *Journal of Marriage and the Family*, 52(4): 904-912.

Wilder, S. E. (2016). Predicting Adjustment to Divorce From Social Support and Relational Quality in Multiple Relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 57(8): 553-572.

Williams, K. L. ve Galliher, R. V. (2006). Predicting Depression and Self-Esteem From Social Connectedness, Support, and Competence. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(8): 855-874.

Wiseman, R. S. (1975). Crisis Theory and The Process of Divorce. *Social Casework*, 56(4): 205-212.

Xu, Y. (2007). Empowering Culturally Diverse Families of Young Children with Disabilities: The Double ABCX Model. *Early Childhood Education Journal*, 34(6), 431-437.

Yárnöz-Yaben, S. (2010). Attachment Style and Adjustment to Divorce. *The Spanish Journal of Psychology*, 13(1): 210-219.

Yárnöz, S., Plazaola, M. ve Etxeberria, J. (2008). Adaptation to Divorce: An Attachment-Based Intervention With Long-Term Divorced Parents. *Journal of Divorce and Marriage*, 49(3/4): 291-307.

Yıldırım, N. (2004). Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri. *Bilgi*, 28: 59-81.

Yilmaz, A. E. ve Fişiloğlu, H. (2005). Turkish Parents' Post-divorce Adjustment: Perceived Power/Control Over Child-related Concerns, Perceived Social Support, and Demographic Characteristics. *Journal of Divorce & Remarriage*, 42(3-4), 83–107.

Yilmaz, A. E. ve Fişiloğlu, H. (2006). Psychometric Properties of The Fisher Divorce Adjustment Scale in a Turkish Divorced Sample. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45(1-2): 149-169.

Yılmaz, A. E., Akyüz, Z., Bintaş Zörer, P., Erarslan İnceç, Ö., Öksüzler Cabılar, B. ve Tulum Akbulut, S. (2021). Derivation and Psychometric Evaluation of the Fisher Divorce Adjustment Scale-Short Form in a Turkish Sample. *Journal of Divorce & Remarriage*, 62(1): 41-65.

Zick, C. D. ve Smith, K. R. (1991). Marital Transitions, Poverty, and Gender Differences in Mortality. *Journal of Marriage and the Family*, 53(2): 327-336.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G. ve Farley, G. K. (1988). The Multidimensional Scale of Perceived Social Support. *Journal of Personality Assessment*, 52(1): 30-41.



EKLER

EK 1: Sosyodemografik Bilgi Formu

1. Cinsiyetiniz: ☐ Kadın ☐ Erkek
2. Yaşınız:.....
3. Eğitim durumunuz:
☐ Okur yazar ☐ İlkokul mezunu
☐ Ortaokul mezunu ☐ Lise mezunu
☐ Üniversite öğrencisi/mezunu ☐ Lisansüstü öğrencisi/mezunu
4. Çalışma durumunuz:
☐ Çalışmıyorum ☐ Kamu sektörü ☐ Özel sektör ☐ Diğer
5. Yaşamınızın büyük bir çoğunluğunu hangisinde geçirdiniz?
☐ Köy-Kasaba ☐ İlçe ☐ Şehir ☐ Büyükşehir
6. Aylık gelir düzeyiniz (Evinize giren toplam gelir):
☐ 1000 TL ve altı ☐ 1001-2000 TL ☐ 2001-3000 TL
☐ 3001-4000 TL ☐ 4001-7000 ☐ 7001 TL ve üzeri
7. Maddi durumunuzu genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?
☐ Çok kötü ☐ Kötü ☐ Orta ☐ İyi ☐ Çok iyi
8. Şu an başka biriyle duygusal bir ilişkiniz var mı?
☐ Evet (süresini belirtiniz:_____) **(10. soruya geçiniz)**
☐ Hayır
9. Aşağıdakilerden hangisi şu anki ilişki durumunuzu en iyi tanımlamaktadır?
☐ Flört ilişkisi
☐ Birlikte yaşıyoruz
☐ Sözlü veya nişanlı
10. Eski eşinizle evliliğiniz ne kadar sürdü? _____ yıl _____ ay
11. Eski eşinizle evlenmeden önceki nişanlılık ve/veya flört süreniz ne kadardı?
_____ yıl _____ ay
12. Boşanmanızın üzerinden ne kadar süre geçti? _____ yıl _____ ay
13. Boşanma kararını almada ne derece etkiniz olduğunu düşünüyorsunuz?
☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Az ☐ Ne fazla ne az ☐ Fazla ☐ Çok fazla
14. Boşanma biçiminiz:
☐ Anlaşmalı ☐ Çekişmeli

15. Boşanma sebepleri çok çeşitli olabilmekle birlikte, aşağıda sunulan genel nedenlerden hangisi ya da hangileri nedeniyle boşandınız? Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz.

- a. Sadakatsizlik
- b. Fiziksel ya da psikolojik şiddet
- c. Kök aile (eşlerin aileleri) ile yaşanan problemler
- d. Maddi problemler
- e. Alkol/madde kullanım problemleri
- f. Çocuk yetiştirme konusunda yaşanan çatışmalar
- g. İletişim problemleri
- h. Eşlerden birinin fiziksel ya da psikolojik hastalığı
- ı. Cinsel yaşamla ilgili problemler
- i. Kıskançlık
- j. Yaşam felsefesi ve değerlerde uyumsuzluklar
- k. Diğer (belirtiniz) _____

16. Şimdiye kadar hiç psikolojik yardım almak amacıyla bir uzmana (psikolog, psikiyatrist, psikolojik danışman, sosyal hizmet uzmanı) başvurduğunuz mu? (Birden fazla seçeneği işaretleyebilirsiniz.)

- ☐ Hayır, başvurmam
- ☐ Evet, evlenmeden önce
- ☐ Evet, evliliğim sırasında
- ☐ Evet, boşanma sürecinde
- ☐ Evet, boşandıktan sonra
- ☐ Evet, halen yardım alıyorum

17. Çocuğunuz var mı?

- ☐ Evet (sayısını belirtiniz) _____ ☐ Hayır (22. Soruya geçiniz)

18. Çocuklarınızın yaşlarını yazınız.

19. Mahkemenin çocuğunuzun/çocuklarınızın velayetini kime verdiğini belirtiniz.

Çocuk	Bana	Eski Eşime	Ortak velayet	Çocuk	Bana	Eski Eşime	Ortak velayet
1.				4.			
2.				5.			
3.				6.			

20. Mahkemenin velayet kararına aynı şekilde uyuluyor mu?

- ☐ Evet ☐ Hayır

21. Velayet düzenlemeleriniz boşanma deneyiminizi ne derece olumsuz etkiledi?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Az ☐ Ne fazla ne az ☐ Fazla ☐ Çok fazla

22. Mahkeme tarafından size veya eski eşinize nafaka bağlandı mı?

- ☐ Evet, yalnızca yoksulluk nafakası
☐ Evet, yalnızca iştirak nafakası
☐ Evet, hem yoksulluk hem de iştirak nafakası
☐ Hayır

23. Nafakayı ödeyen tarafım ()

Nafaka ödemesi alan tarafım ()

Nafaka durumu söz konusu değil ()

Diğer _____

24. Genel olarak değerlendirdiğinizde boşanma sonrası yaşamınızdan ne derece memnunsunuz?

- ☐ Hiç ☐ Çok az ☐ Az ☐ Ne fazla ne az ☐ Fazla ☐ Çok fazla



EK 2: Boşanmaya Bağlı Stresörler Formu

Aşağıdaki listede boşanma süreci ve sonrasına ilişkin bazı konu başlıkları verilmiştir. Sizden öncelikle her bir maddeyle ilgili sorun yaşıyıp yaşamadığınızı belirtmeniz; sonrasında ise, eğer o konuda sorun yaşıadıysanız boşanma deneyiminizi ne düzeyde olumsuz etkilediğini değerlendirmeniz istenmektedir.

Eğer söz konusu maddeyle ilgili sorun yaşıadıysanız YAŞADIM; yaşamadıysanız YAŞAMADIM seçeneğini işaretleyiniz. YAŞADIM seçeneğini işaretlediğinizde, bu konunun hayatınıza ne derece olumsuz bir etki yaptığını düşündüğünüzü ilgili rakamı daire içine alarak belirleyiniz.

			SİZİ NE KADAR ETKİLEDİ?					
	YAŞADIM	YAŞAMADIM	Hiç	Çok az	Az	Ne fazla ne az	Fazla	Çok fazla
1. Yasal süreç ve işlemler								
2. Nafaka düzenlemeleri (miktar, bağlanıp bağlanmaması vb.)								
3. Mal bölüşümü								
4. Ekonomik konular								
5. Konut bulma								
6. Eski eşle ilişkiler								
7. Aileler arasındaki ilişkiler								
8. Ailenin yaklaşımı								
9. Arkadaşların yaklaşımı								
10. Çevrenin yaklaşımı								
11. İş hayatı								
12. Ev işleri								
13. Alışkanlıklar, günlük rutinler ve/veya ritüeller								
14. Özel günler								
15. Sınır belirsizlikleri (Boşandıktan sonra aile yapısını karı-koca ilişkisinden ayırarak yeniden tanımlama ve organize etme konusunda yaşanan güçlükler)								

EK 3: Kaynak Kaybı Ölçeği (Örnek Maddeler)

Aşağıda insanların yaşamını etkilediği düşünülen bir dizi kaynak/imkan sıralanmıştır. Sizden son bir yılı düşündüğünüzde bu alanlarda ne derece bir kayıp yaşadığınızı 1 ile 5 arasında derecelendirmeniz istenmektedir. Kayıp derecesini ifade eden rakamı yuvarlak içine almanız yeterli olacaktır. Aşağıda verilmiş ama kendi yaşamınız içerisinde yer almayan kaynaklar içinse 1 değerini kullanmanız istenmektedir. Listede bulunmayan ama eklemek istediğiniz ifadeyi formun sonunda yer alan 24 numaralı alana yazıp puanlayabilirsiniz.

GEÇTİĞİMİZ YIL içerisinde bu kaynaklarımda ne derece *KAYBIM* oldu?

KAYNAKLARIM	Hiç kaybım olmadı	Çok az kaybım oldu	Orta seviyede kaybım oldu	Ciddi seviyede kaybım oldu	Çok yüksek seviyede kaybım oldu
2. Patronumun ve çalışma arkadaşlarımda desteğini	1	2	3	4	5
7. Yaşamım üstünde kontrolüm olduğu duygusunu kaybettim.	1	2	3	4	5
9. Mutluluğumu ve huzurumu kaybettim.	1	2	3	4	5
11. Boşanma ile ilgili harcamalardan dolayı maddi kaybım oldu.	1	2	3	4	5
13. İstediklerimi yapmak için gerekli olan zamanı kaybettim.	1	2	3	4	5
14. Aile üyeleri ile olan yakın ve sıcak ilişkilerimi kaybettim.	1	2	3	4	5
17. Ev işleri veya çocuk bakımında aldığım yardımları	1	2	3	4	5
18. Arkadaşlarımla olan yakın ve sıcak ilişkilerimi kaybettim.	1	2	3	4	5
20. Diğer insanlar için değerli biri olduğum hissini	1	2	3	4	5
22. Dayanma/katlanma gücümü kaybettim.	1	2	3	4	5

EK 4: Kontrol Odağı Ölçeği (Örnek Maddeler)

Bu anket, insanların yaşama ilişkin bazı düşüncelerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Sizden, bu maddelerde yansıtılan düşüncelere ne ölçüde katıldığınızı ifade etmeniz istenmektedir. Bunun için, her maddeyi dikkatle okuyunuz ve o maddede ifade edilen düşüncenin sizin düşüncelerinize uygunluk derecesini belirtiniz. Bunun için de her ifadenin karşısındaki seçeneklerden sizin görüşünüzü yansıtan kutucuğa bir (X) işareti koymanız yeterlidir.

“Doğru” ya da “yanlış” cevap diye bir şey söz konusu değildir.

Tüm maddeleri eksiksiz olarak ve içtenlikle cevaplayacağınızı umuyor ve araştırmaya yardımcı olduğunuz için çok teşekkür ediyoruz.

	Hiç uygun değil	Pek uygun değil	Uygun	Oldukça uygun	Tamamen uygun
3. Bir şeyin olacağı varsa eninde sonunda mutlaka olur.					
7. İnsan ilerlemek için güç sahibi kişilerin gönlünü hoş tutmak zorundadır.					
9. Birçok insan, raslantıların yaşamlarını ne derece etkilediğinin farkında değildir.					
13. Bir sonucu elde etmede insanın neleri bildiği değil, kimleri tanıdığı önemlidir.					
16. Aslında şans diye bir şey yoktur.					
22. İnsan fazla bir çaba harcamasa da karşılaştığı sorunlar kendiliğinden çözülür.					
25. İnsan ne yaparsa yapsın, olabilecek kötü şeylerin önüne geçemez.					
28. Bir insanın başına gelenler, temelde kendi yaptıklarının sonucudur.					
42. Kaderin insan yaşamı üzerinde çok büyük bir rolü vardır.					

EK 5: Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (Örnek Maddeler)

Aşağıda 12 cümle ve her bir cümle altında da cevaplarınızı işaretlemeniz için 1’den 7’ye kadar rakamlar verilmiştir. Her cümlede söylenenin sizin için ne kadar çok doğru olduğunu veya olmadığını belirtmek için o cümle altındaki rakamlardan yalnız bir tanesini daire içine alarak işaretleyiniz. Bu şekilde 12 cümlelerin her birine bir işaret koyarak cevaplarınızı veriniz. Lütfen hiçbir cümleyi cevapsız bırakmayınız. Sizce doğruya en yakın olan rakamı işaretleyiniz.

1. Ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana gerçekten yardımcı olmaya çalışır.

Kesinlikle hayır	1	2	3	4	5	6	7	Kesinlikle evet
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------

6. Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim özel bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.

Kesinlikle hayır	1	2	3	4	5	6	7	Kesinlikle evet
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------

8. Sevinç ve kederlerimi paylaşabileceğim arkadaşlarım var.

Kesinlikle hayır	1	2	3	4	5	6	7	Kesinlikle evet
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------

10. Kararlarımı vermede ailem (örneğin, annem, babam, eşim, çocuklarım, kardeşlerim) bana yardımcı olmaya isteklidir.

Kesinlikle hayır	1	2	3	4	5	6	7	Kesinlikle evet
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------

11. Ailem ve arkadaşlarım dışında olan ve beni gerçekten rahatlatan bir insan (örneğin, flört, nişanlı, sözlü, akraba, komşu, doktor) var.

Kesinlikle hayır	1	2	3	4	5	6	7	Kesinlikle evet
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------

EK 6: Travma ile Başa Çıkabilme Algısı Ölçeği (Örnek Maddeler)

Bazen zor ve üzücü olaylar ile baş etmek durumunda kalırız. Hatta bazen travmatik ve hayatımızın gidişatını bozabilecek güçte olaylarla karşılaşırız. Bize yakın olan kişilerin ölümü ya da yaralanması, ciddi kaza ve hastalıklar, cinsel ve fiziksel saldırılar, terör saldırıları ve doğal afetler bu olaylara örnek olarak verilebilir.

Aşağıda, başımıza gelebilecek travmatik bir olayı takip eden haftalarda kullandığımız çeşitli strateji ve davranışların listesi bulunmaktadır. Bu anket sizin hangi davranışları ve stratejileri kullanabileceğinizi değerlendirmektedir.

**Lütfen başınıza gelebilecek travmatik bir olay sonrasında bu davranış ve stratejilerden her birini ne düzeyde kullanabileceğinizi derecelendiriniz.*

	1(hiç mümkün değil)	2	3	4	5	6	7 (Son derece mümkün)
3. Kendime işlerin daha iyi olacağını söylerim.							
5. Acı veren duyguları azaltmaya çalışırım.							
8. Olayı zihnimden uzak tutmama yardımcı olacak aktiviteler bulurum.							
11. Gülebilirim.							
12. Dikkatimi diğer insanların ihtiyaçlarına yöneltirim ya da onların ihtiyaçları ile ilgilenirim.							
14. Bu olayın anlamı üzerine düşünürüm.							
15. Bu olayla ilgili acı veren duyguların bazılarını tam anlamıyla yaşamama izin veririm.							
19. Sosyalleşme ile ilgili zorunluluklarımı azaltırım (selam vermek, arkadaşlar ile yemeğe çıkmak gibi).							

EK 7: Fisher Boşanmaya/Ayrılığa Uyum Ölçeği-Kısa Form (Örnek Maddeler)

Aşağıdaki ifadeler, **boşandıktan ya da romantik bir ilişkiniz sonlandıktan sonra** sıklıkla ortaya çıkabilecek duygu, düşünce ve davranışları yansıtmaktadır. Bitirdiğiniz ilişkinizi düşünerek, her ifadeyi dikkatlice okuyunuz ve bu ifadenin **ne sıklıkta sizin şimdiki duygu, düşünce ve davranışlarınıza uygun olduğunu** yandaki bölmede işaretleyiniz. Lütfen, her ifade için sadece bir yeri işaretlemeye özen gösteriniz. Yanıtlarınızı aşağıdaki ölçeğe göre değerlendiriniz:

Bu ifadeler ne sıklıkta sizin şimdiki durumunuza uygun?

1) Her zaman 2) Genellikle 3) Bazen 4) Nadiren 5) Hiçbir zaman

	Her zaman	Genellikle	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
3. Kendimi çekici buluyorum.					
4. Eski partnerimin en az benim kadar acı çekmesini umuyorum.					
11. Günlük işlerimi mekanik ve duygusuz bir biçimde yapıyorum.					
12. Eski partnerimin başka biriyle duygusal ilişkiye gireceğini düşündüğüm zaman çok üzülüyorum.					
25. Cinsel ilişki yaşayamıyorum.					

EK 8: Etik Kurul Onay Formu



EK 9: Bilgilendirilmiş Onam Formu

Sayın Katılımcı;

Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü'nde Doç. Dr. A. Esin Yılmaz Samancı danışmanlığında, Araş. Gör. Başak Öksüzler Cabılar tarafından doktora tezi kapsamında yürütülmektedir. Bu çalışmanın amacı, kişilerin boşanma sonrası uyumunu ve çeşitli değişkenler ile ilişkisini değerlendirmektir.

Araştırma 18 yaşın üzerinde boşanmış ve şu anda evli olmayan bireylerin katılımı ile yürütülecektir. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalı olup, eğer katılmayı kabul ederseniz sizden boşanma uyum ile ilgili anket setini doldurmanız istenecektir. Anket setini doldurmak yaklaşık 20-25 dakika sürmektedir. Çalışmada elde edilen bilgiler toplu olarak değerlendirilerek kişiye özel değerlendirme yapılmayacak ve yalnızca bilimsel araştırma dahilinde kullanılacaktır.

Araştırmaya katılım ile ilgili herhangi bir risk bulunmamaktadır. Katılımcılar istedikleri zaman araştırmadan geri çekilme hakkına sahiptir; geri çekilmenin herhangi bir negatif sonucu bulunmamaktadır. Anket setini eksiksiz ve samimi bir şekilde doldurmanız sağlıklı veri toplanması ve konunun gereğince çalışılabilmesi için önem arz etmektedir.

Araştırma için Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Etik Kurulu'ndan gerekli izinler resmi kanallar vasıtasıyla alınmıştır. Araştırmanın herhangi bir aşamasında araştırma ile ilgili bilgi almak isterseniz Araş. Gör. Başak Öksüzler Cabılar'a e-mail yolu ile ulaşabilirsiniz.

“Yukarıdaki açıklamaları okudum ve çalışmaya katılmayı onaylıyorum.”

Sorumlu Araştırmacı;

Araş. Gör. Başak Öksüzler Cabılar

İmzası:

Katılımcının;

Adı, Soyadı:

İmzası: